

А

АБДАЛ (Рем., Кшаһ.) — 1. билэн, биликли (адам); 2. дэли, ганачагсыз (Рем.). — Абдал, јани билэндә адам. (Рем.).

Бу сөз һал-һазырда түрк дилиндә *aptal* шәклиндә „ахмаг“ мә'насында ишләнмәкдәдир. (ТР, 35).

АВАРТДАХЛАНМАХ (Рем.) — сүнбүлләнмәк. Бичәнәк *авартдахланыб* (Рем.).

АҢ ДЭН (Чам.) — буғда, арпа. — Бу ил *ағ дән* јахшыды (Чам.). Муған групу шивәләриндә буна *ағ экин* дејилир (Муған, 171).

АҢУЗ (Кшаһ.) — һејванларын доғушдан сонра 2—3 күн мүддәтиндә сағылан сүдү. — Доғушдан сонра ики-үш — күн мүддәтиндә сағылан сүдә *ағуз* дејилир. (Кшаһ.).

Муған групу шивәләриндә дә бу сөз *ағуз* шәклиндә ишләнир (Муған, 171). Түрк диалектләриндә *agiz* шәклиндә ишләнир вә мәмәлиләр доғандан сонра сағылан илк гаты сүт мә'насыны верир (*SDD* 1,75).

АҢУРУХ (Сир.) — көчәриләрин әввәлчәдән көндәрдикләри аваданлыг, ев аваданлыгы. —

Бө-Үн бизим *ағурухумуз* кетди. Ајыдәрәси јејлағына. (Сир.). Мәрәзә шивәсиндә буна *оруғ* (овруғ) дејилир.

АДДАМА (Чәһ.) — чајдан вә ја архдан кечмәк үчүн мүәјјән јерләре гојулмуш даш. — Аддама олмаса, судан кечмәк олмаз. (Чәһ.)

АЈАМА (Сәд.) ләғәб. — Бу кәтдә һамысынын ајамасы вар. (Сәд.) Ајама сөзү Нахчыван групу диалект вә шивәләриндә ән чох ишләнән сөzlәрдәндир. Бу сөзү бәди әдәбијјатда илк дөфә ишләдән Ч. Мәм-мәдгулузадә олмушдур; мәс.: „Бизим кәнддә шәхс јохдур ки, онун бир *ајамасы* олмасын...“

Ајама, јә'ни ләғәб. („Дана-баш кәндинин әһвәлатлары“) *Аја* шәклиндә бу сөзүн XI әсрдә түрк дилләриндә ишләндијини М. Кашгари да гејд едир. (МК, 1 чилд, 271). Шамхор рајонун-

да ләғәб јеринлә ајама сөзүнә јахын *ајалга/ајалға* сөзү ишләнир; мәс.:—Онун *ајалғасы* чәпәрдәләнди (Халг ш., 105).

АЈАНАТ (Ә.)—көмәк.—Оннан һөкмәт мәнә *ајанат* еләр. (Ә.). Муған групу шивәләриндә дә бу сөз ејни мәнада ишләнир (Муған, 172).

АЈАХ (Гд.)—узаг, кәнар.—Дедим: „Нахчыван мәркәздән *ајахды*“. (Гд.)

АЈБАШЫ—1. ајда бир дөфә ова, кәзмәјә вә с. кетмәк; 2. гадын организмндә кәдән физиоложи просес; 3. ајын ахырында верилән зәһмәт һаггы, мәвачиб (Әз.).

—Паша деди ки, кедәчәјих' шикара, *ајбашына* чыхачајых (Әз.);—Ајда бир дөфә кедәрди шикара она *ајбашы* дејилләр. (Әз.).

АЈГАХ (Гд.)—тәлхәк.—Кечмиш вахтда шаһларын јанында ајгах олырды (Гд.);—Бы *ајгах* нә гәдәр сөз дејир, Шаһбас кәлмир (Гд.)

АЛАЧӘНКӘНӘФӘС (Әз.)—тәнкәнәфәс.—Оннар дәрјадан алачәнкәнәфәс чыхдылар. (Әз.).

АЛИ (Сир.)—албыхара, кавалынын бир нөвү—Быраз *али* кәтмишдим. (Сир.)

АЛЫШГАН (Чәһ.) кибрид.—Кет әвдән бир алышган кәт кә (Чәһ.). Түрк диалектләриндә дә *алышкан* дејилир (SDD 1, 96)

АМАНАТ (К.)—башга јердән кәлән, кәлмә адам—бы кәндә кенә *аманат* кәлиб. (К.)

АНДЫР (Јен.)—јијәсиз, саһибсиз—Андыр билмирәм һар-

дан кәлди (Јен.) Шәрг групу диалектләринин бәзиләриндә сөз ејни шәкилдә вә ејни мәнада ишләнмәкдәдир. Мәсәлән, Бакы диалектиндә *андыр* сөзү јијәсиз, саһибсиз шејә дејилир (Ширәлијев „Бакы“, 163). Түрк диалектләриндә дә *andir* сөзү өлү шејләрини билдирир (SDD, 1, 102)

АРАКӘСМӘ (К.)—ағач чәпәр.—јончанын јанына *ара кәсмә* вырмышых. (К.) Шәрг групу диалектләриндә дә *аракәсмә* сөзү Нахчыван групу диалект вә шивәләриндәки мәнаја јахын бир мәнада ишләнир.

АРАШҒЫН (Ш.)—баш кејими. Парчадан (чит, мәхмәр вә с.) тохунан, бәзән үзү рәнкли сапла ишләнән, бәзән садәчә тикилән вә исти вахтларда баша гојулан кејим.—*АрашҒыны* гојурух башымыза (Ш.). Шәрг групу диалектләриндә *арашчын* шәклиндә ишләнир. Проф. М. А. Ширәлијевин вердији изаһата кәрә әрәбчә тәр мәнасыны ифадә едән әрәг илә топламаг, јығмаг мәнасыны ифадә едән чин сөзүнүн бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, ипликдән тохунмуш баш кејими демәкдир (Ширәлијев „Бакы“, 164).

АРЫ (Кол., Н. К.)—тәмиз, пак.—Ајдан арыјам, судан—күннән дурујам (Кол., Ә., к.). Классикләримизин дилиндә дә бу сөз тәмиз мәнасында ишләнмишдир; мәс., *ари* су тохуна тәр оларсан:

Јелдән дәхи дәрбәдәр оларсан... (Хәтәи, 40). *Ары* сөзүнә јухарыдакы мәнада Азәрбајҗан диалектләринин чохунда раст кәлмәк олур. Каракалпак дилиндә *ары* сөзү *арув* шәклиндә ишләнир (Баскаков, 342). Түрк диалектләриндә дә тәмиз мәнасында *ari* сөзү ишләнир. (SDD 1, 112)

АРЫЛЫХ (Кол.)—ары сәбәтләри гојулан јер.—Сәбәти апар гојкунан *арылыға* (Кол.).

АРХАШ//АРХАЧ (Ш.)—гојунлары кечә сахламаг үчүн гајрылмыш јер, ағыл,—Гојуну *архача* гатдым (Ш.). Бу сөз *архач* шәклиндә Муған групу (Муған, 192) вә Мәрәзә шивәсиндә (Ибраһимов, 204) ишләнмәкдәдир. Түрк диалектләриндә дә *arhac* сөзү ишләнир (SDD 1, 112)

АС (Бад.)—сәс.—Узахдан *асын* аллам (Бад.).

АСМА (Шад.)—әл-үз дәсмалы асылан јер.—Асмада мәһраба олар (Шад.).

АСМАЛЫ (БК.)—пити.—Букүн јахшы *асмалымыз* вар (БК.).

АТМА (Сәл.)—төвләнин үстүнә гојулан ағач.—Тавланын үстүнә гојулан ағача *атма* дејирих' (Сәл.)

АХБУР (а) (Бад.)—булаг.—Биздә булага *ахбур* дејәләр. (Бад.). Түрк дилиндә фарсчадан алынмыш ахбар шәклиндә ишләдилән бу сөз су ичиләнгаб мәнасыны дашыјыр. Азәрбајҗан дилинин Зәнкилан шивәсиндә дә булага *ахбур* дејилир.

АЧЫЧА (Чб.)—тәзәтәр, јазда тәзә көјәрән јем отлары.

АЧРА (Г.)—хәмирә вурулан маја.—Биз *ачрада* дејәрих', маја да дијәрих', әмә *ачра* чох дијәрих' (Г.). Мәрәзә рајону шивәләриндә буна *ачыхәмрә* вә ја *маја* дејилир.

Б

БАВАР ЕЛӘМӘК (Сир.)—давам еләмәк, давам кәтирмәк.—Гәләм ағачы бырда *бавар еләмәз* (Сир.);—Сән бы иссијә *бавар елијәммәс* сән (Сир.)

БАҒЛАШМА (Ә.)—ашыгларын дејишмәси.—Ашыхларда *бағлашма* олар. (Ә.). Бу сөз Муған групу шивәләриндә бир тәрәфдән ашыгларын дејишмәси мәнасыны верир, диқәр тәрәфдән дә үмуми шәртләшмә, разы-

лыға кәлмә мәнасында ишләнир.

БАДКЕШ (Кшаһ.)—Һәчәмәт, ган алмаг үчүн бујнуздан гајрылмыш аләт.—*Бадкеш* ганы зәли кимин сүмүрүр (Кшаһ.).

БАЛАХАНА (Нәһ.)—мәтбәх.—Күлназ хала *балаханадан* чыхмыр (Нәһ.).

БАНБАН (Саб.)—бараманын бир нөвү, јумру барама.—Бизим галхозза *банбан* барама чох олар (Саб.).

БАРАТА (Нeh.)—палчыг лајы, парчасы.—*Барата* кэссим, вырдым дуфара (Нeh.).

БАРМАХЧЫЛЫХ // БАРМАХЧЫЛ (Н.)—1. иш заманы бармаглары мұдафиэ үчүн дэриден назырланмыш шеј; 2. гашсыз ғызыл үзүк, нишан үзүју.—Бичиндэ *бармахчылыx* тахыллар, о да оннан өтрүдү ки, күлөш бармагы жемэсин, дағытмасын (Н.);—*Бармахчылыx* палан тикэндэ бармагы мұдафиэ едир—*Бармахчылыгы* бармага кејирих', ип эли инчитмир. (Кол.). Муған групу шивэлэриндэ дэ *бармахчыл* сөзү икинчи мә'нада ишлэнир (Муған, 173). Губа диалектиндэ буна *бармагча* дејилир (Рүстөмов, 301).

БАШШАХ (Н.)—бичин заманы јерэ төкүлөн сүнбүл. Башга диалект вэ шивэлэрдэ бу сөз һәмин мә'нада ишлэнир.

БЕЈТАШ (Сир.)—саһибсиз.—Бизим кәтдэ *бејташ* ев јохду. (Сир.)

БӘДӘВ (Ә., Әз.)—бәсләнмиш ат.—Ики *бәдәв* ат кәтиррәм, мәни ал гач. (Әз.) Бакы диалектиндэ *бәдо* шәклиндэ ишләнән бу сөз чинс, күчлү ат мә'наларыны дашыыр (Ширәлијев „Бакы“, 166). Губа диалектиндэ бу сөз *бәдөј* шәклиндэ ишлэнир вэ бөјүк, күчлү ат мә'насыны ифадэ едир (Рүстөмов, 302), Мәрәзэ шивэлэриндэ *бәдо* // *бәдов* кими ишлэнир, ики мә'на дашыыр: 1. мә'дән сулары, күкүртлү су, 2. гүв-вәтли ат (Ибраһимов, 298).

Каракалпак дилиндэ дэ бу сөз *бедәв* шәклиндэ ишлән-мәклә күчлү ат мә'насыны ифадэ едир (Баскаков, 326).

БӘЈ ЈАЛЛЫСЫ (Т.)—ојун ады, ојун навасынын ады, тојун ахырында бәјин иштиракы илэ ојнанылан јаллы (Т.)

БӘЈСУМАТ (Күл.)—гара чөрәк.—Биз *бәјсумат* аллух. (Күл.).

БӘЛКӘ (Ј.)—оғлан евиндән ғыз евинә көндәрилән илк нишан шејләри (Ј.)

БӘЛЛӘ (Күл.)—хырда гулаглы.—Бир күн сүрүдән *бәллә* гоч јох олду (Күл.). Шәрг групу диалектлэриндэ дэ гулагсыз гојун вэ кечијә *бәллә* дејилир.

БӘЛЛӘБАН (Нахш.)—балача ушаглары горхутмаг үчүн ишләнән хәјали ад.—Рәфиғә, ағларсан, *бәлләбан* кәләр. (Нахш.).

БӘНӘМИЈӘ (Күл.)—базар ертәси.—Сабаһ *бәнәмијәди* (Күл.). Бакы диалектиндэ бу сөз *бәнимә* // *бәнумә* шәклиндэ ишлэнир вэ базар ертәси мә'насыны ифадэ едир (Ширәлијев „Бакы“, 167).

БӘРНИ (Г.)—кичик сахсы габ, күпә.

БӘСЛӘМӘ (Нeh.)—көкәлтмә, хусуси бәсләнмиш гојун, ат.—*Бәсләмә* минмәдән өтрүн хама бағламах, чөчөлтмәх' (Нeh.). Бәсләмә сөзү һәм ата, һәм дэ гојуна аиддир. Нахчыван групу диалект вэ шивэлэриндэ говурма үчүн сахланылан гојуна да *бәсләмә* дејилир.

БӘХИЧИ (Үн., Г.)—астроном, мүнәччим.—Зөһрә улдузун биззәр аннамарых, ону *бәхичи* биләр (Үн.). Шамахи диалекти вэ Мәрәзэ шивәсиндэ *бахычы* дејилир.

БӘҺРӘ // БӘҺИРӘ (Бк.)—верки, мәһсул веркиси.—*Бәһрә* дејиләни ханнар тутурду (Бк.);—*Бәһрәдә* отуз пытдан дөрт пыт ханнарынды (Бк.). Шәрг групу диалектлэриндэ дэ *бәһрә* верки мә'насында ишләдилмәкдәдир. Бундан башга бағдан вэ әкиндән кәлән мәһсула да *бәһрә* дејилир.

БӘҺРӘДАР (Рем.)—бәһрәни јығыб бәләрә, ханлара верән адам. Бы кәтдә *бәһрәдар* олуб.

БИЛӘНДӘР (Г.)—билән, биличи.—Мәммәдин оғлу јаман *биләндәрди*. (Г.).—*Биләндәр* сөзүнә Шамахи диалектиндэ, Мәрәзэ вэ Сабирабат шивэлэриндэ дэ тәсадуф едилір.

БИЧӘНӘХ' (Бич.)—бичилмәк үчүн сахланылан јер, чәмән-

лик.—Быра оннан өтрүн *Бичәнәх'* делләр кин, чимәни чохду, јахчи јерди, оту чохду, оту бичилир (Бич.).

БИШИРТ ЕЛӘМӘХ' (Кол.)—бечәрмәк.—Хәшәни *биширт елијирих'* (Кол.).

БОҒМА ИСТӘКАН (Сир.)—армуду стәкан.—*Боғма истәкан* гонахчынды (Сир.).

БОЈЛ // БОЈЛУМ (Сир., Чәһ.)—сонра.—Јохсул киши, *бојл*, ата миниб кәзә-кәзә кәлиб өз вәтәнинә чыхыбдыр (Сир.);—Мирзә Нәсир *бојлум* кетди Иравана (Чәһ.).

БОЈЛАМАХ (Ә.)—көрмәк.—Быллар истәдиләр *бојлујалар*. (Ә.).

БОРАЗАННАМАХ (Чәһ.)—јерсиз, чох данышмаг.—Әлигулу елә *бора заннәр* (Чәһ.).

БӨШК ЕЛӘМӘХ' (К.)—јалан данышмаг, копа басмаг.—Өзүннән дән адама дејирих' *бөшк еләмә* (К.).

БҮРЛӘНМӘК (Сир.)—бүрүнмәк.—Бурдан дурдум јорғана *бүрүләнди*, кетдим (Сир.).

В

ВӘЗМ (Әз.)—нәбз.—Дохдур кәлди *вәзмин* алды әлине. (Дәј.). Муған групу шивэлэриндэ буна *вәзмә* дејилир (Муған, 176).

ВӘЛИВӘС (Сир.)—вәсијјәт.—Падшаһ оғланнарыны јанына чағыртдырб оннара *вәливәс* еләјиб, чаныны тапшырды. (Сир.)

ВӘЛЛИХ' (Әз.)—вәлә гошулан чаван өкүз, дана.—Хырманда *вәллиһә'* бах (Әз.).

ВӘР (Ј.)—Лапатка вә ја кәрки илэ газылмыш торпаг чәркәси, чеврилмиш торпаг хәтти.—Онү бојул тәһлисән; *вәр* гојдухча бир дәнә сахлыјарсан (Ј.).

ВЭРБЭВЭР (Рем.) — кет-кедә. тәдричлә. — Ары *вэрбэвэр* муму јијир (Гем.).

ВЭРЭЗЭН (Б. Нор) — үзүм

гурудулан, сәрилән јер. — Мевин сәрилдији јерә *вэрэ-зән* дејирих' (Б.).

ВЫЗГАН (Чәрб.) — каманча.

Г

ГАВЗАМАХ (Кшаһ.) — галдырмаг. — Нијар башыны *гавза-ды*, (Кшаһ., Әз., Ә.).

ГАЛАБАШМАҒЫ (Бич.) — гадын ајаггабысы. — һәмәшә арватдар *галабашмағы* кәр-диләр (Бич.).

ГАМГАХ (Г.) — тахта јонтусу, талаш, ағач гырынтысы.

ГАРӘВ (Кшаһ.) — нисдән гаралан вә ичәрисиндә тәндир олан ез, мәтбәх.

ГАРНАХ (Г.) — гырмаг. — Араз-зан *гарнахнан* балых ту-тардых (Г.).

ГАРСЫ (Г.) — үстү өртүлү чәркәви дүкан.

ГАТЫХ (Кот.) — говурма, па-јыздан говрулуб сахланылан эт. — Ағыз, хөрәјин *гаты-ғын* сал (Кот.).

ГАЧАРҒА (Кшаһ.) — гачгын — Сејнин гардашы мәм атамы бы кәтдән *гачарға* салды (Кшаһ.).

ГАЧАХ (Г.) — гарғыдалынын јејилмәјән көвдәси.

ГӘВРӘ (Кол.) — бычағы, бал-таны итилә, ән аләт. — *Гәврә-нән* балта итилдирих' (Кол.).

ГӘЗИЛ (Т., Мәз., Мил.) — кечи түкү. — *Гәзил* кечи түкүдү (Мәз.) — Еркәчин *гәзили* гырхылмаз (Мәз.). Муған группу шивәләриндә дә кечи түкүнә *гәзил* дејилир (Му-ған, 177).

ГӘЗИЛЛӘМӘХ (Ш., Гд.) — ал-датмаг.

ГӘЛӘМ (Сер.) — савад. — Мәм *гәләмим* јохди гәләм гојам. (Сер.).

ГӘЛӘМӘ (Сер.) — 1) шитил, чаван ағач, чалағ олунмуш ағач; 2) чинар. — *Гәләмә* ба-вар еләмәз (Сер.); — *Гәләмә* ағачыны дама дөшүјүрүх' (Кол.).

ГӘНД ПАЗЫ (Г.) — гәнд чу-гундуру. — Бизим галхөз *гәнд пазы* әкир (Г.).

ГӘНӘН ОЛМАГ (Гд.) — разы-лашмаг, гане олмаг.

ГӘРӘМ (Кшаһ., Ал., Теј.) — һәмишә. — Мән *гәрәм* авчы-лығнан мәшғул олурам (Кшаһ.).

ГӘФӘ (Гд.) — чајхана, чај һа-зырланан кичик отаг. — Кеш-мишдә *гәфә* дејәрдих', инди чајханады (Гд.).

ГӘШБӘНД (Шад.) — баша бағ-ланан чит ләчәк. — *Гәшбән-ди* башымыза бағлајырдых. (Шад.).

ГЫЛОҰ (Гд.) — бычағы итилә-јән заман ағзында һәр ики тәрәфә әјилән дәмйр галы-ғы. — Бычак *гылоҰдан* дү-шүб (Гд.).

ГЫМЫЗ (Гб.) — мүрәккәб. — Габа *гымыз* төк (Гб.).

ГЫМЫС (Шаб.) — сүдлә һа-зырланан дәрман, мәлһәм. — Көз ағрысына *гымыс* салар-дых, гыз гымысы дејәрди-ләр; о көзү јахшы еләрди (Шаб.).

ГЫРА (Чәһ.) — јемиш тағынын үстүндә олан кичик бәһрә, хыра. — Боссанда *гыра* чохди (Чәһ.).

ГЫРКӘШ (Гыв.) — гоча ки-шидән олан (ушах). — Әһмә-дин бир *гыркәш* оғлу вар. (Гыв.).

ГЫРТМЫХЛАМАХ (Чәһ.) — торланмаг (говунун үзәринә тор кәлмәси). — *Гавын* гырт-мыхланыр, сора јетишир, сора писдән дүшүр (Чәһ.).

ГЫТРАХ (Кеч.) — гыт, гыт-лыг, азлыг. Салјанда бу сөз *гырдыгыс* вә *гыт* шәклиндә ишләнир вә *гытлыг*, азлыг мәнасыны верир (Рамаза-нов, 227).

ГОДУХӘЈАҒЫ (Чәһ.) — чох күчлү сујун гаршысыны кәс-мәк үчүн ағачдан гајрыл-мыш аләт. — Сујун габағына *годухәјағы* гојарых (Чәһ.).

ГОЈУНҲӘНКИ (Теј.) — гојун нәғмәси. — *Гојунһәнкини* ча-ланда сүрү јавашыјыр (Теј.).

ГОЛАЈ (Кшаһ., Нех.) — 1. пис. 2) раһәт, мүнәсиб (К. Шаһ.) — Инчинеррәри гојулар көр-пинин алтына, машын кешсә, көрпи *голај* олса, ушсун башдарына (Нех.); — Бы јери *голај* сувармысан. (Кшаһ.) — Сағ тәрәф мәнә *голај* дөји. (Кшаһ.).

ГОЛБАХ (Ш.) — мунчуг биләр-зик, гола тахылан мунчуг дүзүмү. — *Голбах* мынчы-дан олырды, голымыза бағ-лыјырдых. (Ш.).

ГОЛЧАХ (Ш.) — чөрәји тән-дирә јапаркән вә ја тахыл бичәркән гола, биләјә до-ланан парча. — *Голчағы* әп-пәк' биширәндә голмуза до-лајарых (Шад.). Бақы диа-лектиндә чөрәк јапаркән го-ла доланан парчаја дејилир (Ширәлијев „Бақы“, 172).

ГОША (Н.) — дүз чәкилмиш канал, узун арх. — Зәмидә вар *гоша*. Су салыныр *го-шалара* (Н.).

ГУБА (К.) — чөл өрдәјинин ба-ласы. — Ганлы көлдә *губа* чох олур (К.).

ГУЛЛАБА (Кол., Кшаһ.) — па-лан тикән аләт; бөјүк гы-жыг. — *Гуллаба* палагы сыры-јыр, тикир (Кол.).

ГУЛЛУХДАР (Б. Нор.) — гул-лугчу. — Биз *гуллухдара* һөрмәт еләрих' (Б. Нор.).

ГУРУТ (Әз., Дыр., Чул.) — гу-рудулмуш сүзмә, гатыг. — Јумруланыб *гурудулмуш* сүзмәјә *гурут* дејилир. (Әз.) — Ајран торбада сүзү-лүр, сују кедир, олур чырт-дан, чыртданы да күндә гу-рудуб *гурут* әмәлә кәти-рилләр (Дыр.). — *Гуруту* төкүлләр әнкәнәјә, үсдүнә исди су төкүб әзилләр. Ке-нә олур ајран, ја да калу-чи (Әз.).

ГУШГУЈРУҒУ (Рем.) — јем оту.

Д

- ДАБАНА** (К.)—гапынын астана-на кечэн јери.—Гапы *да-банадан* чыхыб (К.).
- ДАЈАНАЧАХ** (Г.)—эл ағачы, эса.
- ДАЈЫЧАНЫ** (Г. Ш.)—дајы арвады. дајыдосту. — Дајы-нын арвады *дајычаны* олур (Ш.).
- ДАМ** (Нүс.)—таван.—эвин *да-мы* гуртармајыб (Нүс.)
- ДАШКИР** (Күл.)—дөјүлмүш тахылы тэмизлөјөн кичик көзлү гэлбир.—Тахылы *даш-кирдэн* кечиррих'. (Күл.).
- ДАШСАЛДЫ** (Нахш.)—сәс вермә үсулу (кечмишдә) = *Дашсалды* ја варлылар, дөв-лэтдиләр кедирдиләр (Нахш).
- ДЕЈИЧИЛИХ'** (Кеч.)—шика-јетләнмәк, далынча даныш-маг.—Мәсәлән, мән һәмит-дән *дејичилих* елирәм (Кеч.).
- ДЕМИ** (Сир.)—сусуз јер.—Быра *деми* јерди, су јохди (Сир.).
- ДӘВӘДИШИ** (Гд.)—тохумлуг буғда.—Би ил галхоззар бү-түн *Дәвәдиши* әкибләр (Гд.).
- ДӘВҮКМӘХ'** (Чәһ.)—мат гал-маг, тәәччүбләнмәк.—Мән *дәвүкдүм* кин бы нә демәк-дир (Чәһ.).
- ДӘЈИРДӘХ'** (Г.)—тохум, тум.—Би вар килас *дәјир-дәји*, бири дә вар шафталы *дәјирдәји* (Г.).
- ДӘМБӘЛӘМДҮЗ** (Г.)—дүмдүз, чох дүз.—Јеримиз *дәмбә-ләмдүздү* (Г.).
- ДӘМЧИ** (Кшаһ.)—тојда чал-ғычыја дәм тутан.—*Дәмчи* лаф јорулуф (Кшаһ.). Мәрә-зә шивәсиндә дә чалғычыја,
- балабан вә ја зурначыја зүј тутан адама *дәмчи* дејилир.
- ДӘНӘБ** (Кот.)—тахыл дән бағ-ла ан заман верилән су.
- ДӘСДАНА** (Күл.)—тәндир чө-рәји.—Базардан бир-ки *дәс-дана* ал.
- ДИБӘХ** (Кшаһ.)—ичи овул-муш чај дашы. Бунун ичин-дә дуз әзир, итә, тојуға јем төкүлүр.—*Дибәхдә* дуз дө-јүлләр, итә ичиндә ал ве-рилләр. (Кшаһ.).
- ДИЛАБ** (К.)—диварын ичәри-синдә шкафы әвәз едән јер.—Чамадан *дилабдады* (К.)—*Дилаб* диварда енсиз, узун олур. (К.). Бу сөз шәрг групу диалектләринин әксәријјәтиндә (Бақы, Шама-хы, Мәрәзә вә с.) ејни шә-килдә вә ени мәнада иш-ләнилир.
- ДИНКӘ** (Үн.)—башлыг, га-дынларын башларына гој-дуглары бәзәк.—Би кәли-нин *динкәси* дә олур (Үн.).
- ДЫНГЫЛЫ**—кичик, балача.—*Дынгылы* гәрдашын ады Бахты Чамал иди (Г.). Шәрг групу диалектләринин әксәријјәтиндә *дынгылы* сөзү кичик мәнасында ишләнир.
- ДӨНӘК** (Г.)—тин, далан.—Бизим әјмиз *дөнкәдәди* (Г.).
- ДУВАХ** (Үн.)—чөлмәјин ағзы-на гојулан палчыгдан һазыр-ланмыш гапаг.—*Чөлмәјин* дувахы јохду (Үн.).
- ДҮВӘЛӘХ'** (Чәһ.)—әри хи-јар.—еј фәләк, Башымыза кәтдин кәләх', Халха вәр-дин гавын-гарпыз, бизә вәр-дии *дүвәләх'* (Чәһ.).

ДҮРЈӘ (Үн.)—баш өртүју.—Биззә баша өртүлән шөјә *дүрјә* дејилләр (Үн.). Ша-махы диалектиндә вә Мәрә-зә шивәләриндә јуну чәһ-рәдә әјирәкән ијин әтра-

фына сарылмыш сап (ип) јығынына да *дүрјә* (*дүркә*) дејилир

ДҮРРӘХ' (Г.)—арыг.—*Дүр-рәх'* Алгулу дәлләр она (Г.).

Е

ЕЈМӘ (Чам.)—гатыг јығылан дәри.—*Ејмәни* дузла, гатыг хараб олмасын (Чам.).

ЕРКӘК (Чам.)—бир јашы та-мам олмуш тоғлу

ЕРКӘЧ (Чам.)—сүрүнүн габа-ғында кедән јашлы кечи.

Ә

ӘЈЛӘМӘХ' (Д.)—ләнкитмәк, сахламаг.—Автону *әјлә* мән кәлим чатым (Д.).

ӘЛБӘНӘМ (К.)—о саат, о дә-гигә.—*Әлбәнәм* гәддими әј-ди (К.).

ӘЛГЫЧЫҒЫ (Нәһ.)—гол кү-чү.—Мәнә *әлгычығы* көс-тәрмәј олар? (Нәһ.).

ӘЛӘЗ (Ш.)—көәрти.—*Әләзи* аша салырых (Ш.).

ӘЛИГЫЛЛЫ (Нах.)—балача ушаглары горхутмаг үчүн ишләдилән хәјали мөфһум.

ӘЛЧӘХ' (Чәһ., Дед.)—дәс-тәк, әл тутулан јер—*Әл-чәх'* гапыда олар тутмаға (Чәһ.).

ӘМБӘРЧӘ (Ә.)—Сач бағы, сач бағламаг үчүн лент.—О вахт *әмбәрчә* дәрдиләр. (Ә.).

ӘМӘНКӘМӘНЧИ (Сир.)—от, битки.

ӘМИЧАНЫ (Сәл., Шад.)—әми арвады.—Әммин арвады *әми-чаны* олур (Г.).

ӘНКӘНӘК (Чәһ.)—бөјүк сах-сы габ.—*Әнкәнәкдә* хәмир гајыраллар (Чәһ.).

ӘПБӘХ' ДАШЫ (Г.)—јуха ја-јан—Гыз *әпбәх' дашын* сын-дырыб (Г.).

ӘРДӘМЛИ (Нәһ.)—гүввәтли, һүнәрли.

ӘРДӘМСИЗ (Нәһ.)—тәнбәл, зәиф, гүввәсиз.—Бизим бри-гадирин аты *әрдәмсиздир*. (Нәһ.).

ӘРӘЗӘН ДҮШМӘК (Кшаһ.)—һәмишәки вахтындан кеч јетишмәк, сонраја галмаг.—Памбых *әрәзән дүшдү* (Кшаһ.);—Би ил тут *әрәзән дүшди* (Кшаһ.);

ӘРСИЈӘ КӘЛМӘХ' (Нах.)—јетишмәк, дәјмәк, һасил ол-маг.—Памбых дохсан үч күндә *әрсижә кәлир* (Нах.).

ЗИНӘ (Сер.) — сызан, сүзүлән, — Сараб *зинә* суду (Сер.)
ЗЫРАН (Г.) — ојунда ахыра галан адам, ахырынчы адам. — Бу дэфә Сејин *зыранды* (Г.).
ЗҮҮМӘК. (Чәһ.) — сүрүшмәк.
ЗҮЛҮ КЕТМӘК (Кшаһ.) — әл-

И

ИДАРАЧЫ (Кшаһ.) — идарә ишчиси. — А оғул *идарачылар* кәлмибләр (Кшаһ.)
ИНЧӘВАРА (Г.) — јахшы ки. — Машыннар тоггашыб, *инчәвара* адам өлмәјиб (Г.).
ИРАГ ОЛМАХ — узаг олмаг. — *Ираг олсун*, јахында олсајдым даш *мәнә дәјмишди* (Аз.). Бу сөз инди дә Азәрбајҗан дилинин бүтүн диалект вә шивәләриндә ишләнән сөзләрдәндир. *Ираг* сөзүнә классикләримизин әсәрләриндә дә раст кәлмәк олар. Бир сыра түрк дилләриндә дә бу сөзә ејни мәнада раст кәлирик: өзбәк дилиндә *јирок* (Ру, 148); каракалпаг дилиндә *дҗырак* (Баскаков, 342); башгырд дилиндә *јырак* (РБ, 110); ојрот дилиндә *ырак* (Дыренкова, 185); ујғур дилиндә *јирак* (Наджип, 143).
ИРӘВЗӘ (Кеч.) — чәфтә — Гапынын *ирәвзәсини* выр (Кеч.)
ИРӘШМӘ (Кеч.) — кечи түкүндән тохунмуш кәндир. — Ке-

дән дүшмәк, арды-арасы кәсилмәдән *һүрүб* јорулмаг. — *Бы* кечә итдәр *һүрмәхдән* *зүлү кедибләр* (Кшаһ.)
ЗҮРЧӘХ (Г.) — сүрүшкән. — Ора су кәлиб, *зүрчәх* олуб, (Г.)

чинин јунундан тохунмуш ипә *ирәшмә* дејилир (Кеч.). Мәрәзә шивәләриндә дә кечи түкүндән тохунмуш ипә (кәндирә) *ирәшмә* дејилир. Кәндирин (ипин) бу нөвү ән чох аты һөрүкләмәк үчүн ишләнилир.

ИРИШБАБА (Г.) — үзүм нөвү.
ИРИШМӘК (Орд., Чул.) — чатмаг, јетишмәк. — Сән атун *мәм* атыма *пришмәз* (Чун.).

ИФТӘ (Г.) — чөрәк јапан аләт. — *Ифтәјнән* чөрәк јапыллар тәндирә (Г.).

ИШДАР (Сер.) — ишләјән, ишә кедән һејван (гошгу *һејваны*) — Бизим *ишдаррарымыз* харапды (Сер.)

ИШКИЛ (Сер.) — гапы вә ја пәнчәрәни далдан бағламаг үчүн хусуси тахта. — Пәнчәрәләри ачмамах үчүн *ишкил* олуб (Сәһ.).

ИШКИЛЛӘМӘХ (Ш.) — бағламаг. — Јатанда гапыны *ишкилләјирих*. (Ш.).

ЈАВА (Кшаһ.) — пис. — Ә, бы нә *јава* итди (Кшаһ.) — *ОҮн* хәс-јәти *јавади* (Кшаһ.). Муған групу шивәләриндә дә *јава* сөзү пис мәнасында ишләнир (Муған, 182).

ЈАҒДАН (Г.) — лампанын нефт төкүлән һиссәси. — Лампанын *јағдани* харабди. (Г.)

ЈАЗЫ (Кол., Кшаһ.) — чөл, сәһра, дүзәнлик. — *Јазыда* гојун да отдујур, мал да оттујур (Кол.); — *Јазынын* дүзүндә гојун отдујур (Кшаһ.). Мәрәзә шивәләриндә дә *јазы* сөзү чөл, сәһра мәналарында ишләнир (Ибраһимов, 312), ујғур дилиндә дә *јазы* сөзү торпаг, дүзәнлик мәнасында ишләнмәкдәдир.

ЈАЈХАЛАМАГ (Кшаһ.) — су илә тәмизләмәк, тәмиз јумаг (Кшаһ.) — Шулам, кет пәнир бошгасыны тәмиз сујнан *јајхала* кәл (Кшаһ.).

ЈАНДАМЫ (Сир.) — анбар вә зифәсини дашыјан ев, анбар јеринә истифадә едилән ев. — Ушаглар *јандамыннан* чыхыр (Сир.).

ЈАШМАХ ВУРМАХ (Ш.) — үзү кизләтмәк, бир шејлә өртмәк. — Арватлар *јашмах* вырарды, чарғатын чәкәрди ағзына (Орд.). Бу сөз классик әдәбијатда *јашырмаг*, *јашмаг тутмаг* шәклиндә иш-

ләнир. Түрк дилиндә гадына-ларын өртдүјү пәрдејә өртүјә *јашмаг* дејилир.

ЈЕДДИЛӨВҮН (Орд., Т.) — хонча, ширни. — Гыз, дур ајаға халакилә *једдилөвүн* гојум, апар (Т.). Бу сөз једди чүрә ширни мәнасыны верир. Оғлан еви гыз евинә ширни апараркән, орада ширнинин мүхтәлиф нөвләриндән олуб. Буна кәрә дә ширни нөвүнүн чохлуғуну кәстәрмәк мәгсәдилә она *једдилөвүн* ады вермишләр.

ЈЕК/ЈЕЈ (Орд.) — јахшы. — Сәннән *јек* олмасун, јахшыды (Бүл.). *јеј* сөзүнә классикләримизин дилиндә дә раст кәлә биләрик; *јеј* сөзү Губа диалектиндә (Рүстәмов, 315) вә Мәрәзә шивәләриндә (Ибраһимов, 314) дә ишләнир.

ЈЕЛАН (Гд.) — тут чырпмаг үчүн ағач алтына тутулан вә һәр чүр парчадан һазырланмыш пәрде. — Биз тути *јелана* силкирих (Гд.); — Абала, *јеланы* ојана тут (Г.)

ЈЕЛЛӘНМӘХ (Чәһ.) — һирсләнмәк. — Үссүмүзә чох *јелләнмә* (Чәһ.).

ЈЕМЛИХ (Г.) — јем үчүн јарарлы олан. — Тахылын *јемлих* вахты, баш тутмамыш вахтыды (Г.).

К

КАВРАН (Чб.) — котанын дәстәјини тутан. — *Кавран* о ко-

таны тутанды^н ки, ојан-бы-јан кетмәсин. (Чб.)

КАВРАНГЫРАН (Ш.)—жабаны битки ады; евин үстүнө го-
урлар ки, торпаг төкүлмө-
син.—*Каврангыраңын үс-
түндөн палчых төкүрүх'*
(Ш.).

КАҒ (Бич., Бад.)—алаг оту.—
Экинин *кағын* чәкирик ки,
тәмиз олсун (Быч.);—Боста-
нын *кағын* еләрүх (Бад.)

КАЛ (Нахш.)—ағачын јени
шиви, чаван чубуғу.—Ағач-
дан бир *кал* кәсдим (Нахш.).

КАЛА (Ј.)—гоза.—Сора о *ка-
ла* верир (Ј.).

КАЛАФА (Х.)—гују.—Бырдан
арха кими *калафалар* вар
(Хк.).

КАМАШ (Ә.)—тәмбәкинин бир
нөвү.—*Камашы* гәзетнән
чәкирик' (Ә.).

КАРДЫВАР (Ј.)—торпаг јы-
гән аләт.—*Кардывар* бел
кими бир дәнә дәмйрди,
оңун габахда кәндири олур,
ағачы саплајыллар дәмйрә,
ики адам ону чәкир (Ј.).

КАРСЫ (Нахш.)—үстү өртү-
лү, кәрпичлә һөрүлмүш ба-
зар.—Габахлар Нахчыванда
дәмйрчи *карсысы* варды
(Нахш.).

КАҺА (Кол.)—1) гојун сахла-
нан јер; 2) дағда вә ја јер-
дә олан бошлуг.—*Каһада*
гышда һејван сахларых
(Кол.).

КӘВШӘН (Г.)—чөл, әкин
әкилән вә ја мал отарылан
јер.—Малларымыз *кәвшән-
дәди* (Г.).

КӘЛӘК (Ш. Сәл.)—јаны даш-
ла дүзәлдилмиш ағыл, һеј-
ван салынан јер.—*Кәләжә*
мал гатыллар (Сәл.).

КӘЛӘКӘ (Ша.)—Һејванын илк
сүдүндән биширилмиш бу-
лама.—Ағузу гојурух одун
үсдүнә, олур *кәләкә* (Ш.).

КӘЛӘМБИР (Сүр.)—ағачын
бир нөвү.—Бырда *кәләмбир*
чох битир (Сир.).

КӘМӘРБӘСДӘ (Орд., Саб.)—
бараманын бир нөвү (ә'ла
нөвү).—Биздә *кәмәрбәсдә*
чох олур (Саб.).

КӘПИР (Г.)—бош, тез овула
билән (даш).—*Кәпир* дашын
үсдүндән кедәндә *тәпријир*
(тәрпәнир) (Г.).

КӘРДИ (Ј.)—тирә, ләк.—Бос-
сана *кәрди* салаллар („Ј“
Н.);—Боссан биткиләри һа-
зырранан ләкә *кәрди* дејил-
ләр (Ј.);—Соған *кәрдиләри-
ни* су басыб (К.).

КӘРДУВАР (Чам.)—әкин јер-
ләрини сувармаг үчүн јерин
сәтһиндә чәкилмиш тирә,
торпаг хәтти.—*Кәрдүварнан*
зәмијә мора саллых (Чам.).

КӘРӘҒАН (К.)—гурудәзән
аләт.—Гуруду *кәрәғаннан*
әзирик (К.).

КӘСӘ (Һеһ.)—кәсмә, јахын
(јол).—Кәндә бу *кәсә* јол-
нан кет (Һеһ.).

КӘСӘХ' (Кшаһ.)—бычаг.—Чи-
биндән *кәсәји* чыхардыб кә-
сәрди (Кшаһ.).

КӘФӘ (Кол.) 1) гыјығы пала-
на кечирәркән әлин орта-
сына гојулан аләт, шеј (бу
аләт әли мудафиә үчүн иш-
ләдилір); 2) әлин ортасы.—
Кәфәни әлин *кәфәсиндә* ту-
турух, гыјығы палана иш-
ләйрих' (Кол.).

КИЈӘР (Н.)—әкилмәмиш хам
јер.—Јер *кијәрди*, һеч әкил-
мәјиб (Н.).

КИРКИД (К.)—палаз тохујар-
кән ишләнән дәмйр аләт.

КИФСИМӘК (Чәһ.)—киф ат-
маг.—Мејвә чох галса, *киф-
сијәр* (Чәһ.).

КЫЛЫҒ (К.)—һасардан су
кечмәк үчүн гојулан јол.—
Отдар *кылығын* көзүн ту-
туб, су кечмир (К.).

КОЗАР (Күл.)—дөјүлә бил-
мәјән, вәлин әзә билмәдији
сүмбүл.—Хырманда *козар*
чохды (Күл.);—Икид одур
кин, *козар* дөјә, буғда чы-
харда (Чәһ.).

КОПБАН (Ә., Сәл.)—ири чә-
кич.—*Копбан* чох бөјүк вә
ағыр олур (Ә.).

КОРТ (Бич.)—күт, кәсмә-
јән.—Дәрик кин, балта
кортдур, кәсмир ағачы
(Бич.).

КОШЛАМАХ (Г.)—чыхар-
маг.—Газзари.—*кошла* кес-
син (Г.).

КӨЗӘНӘХ' (К.)—сучаг, бир
аз сулу олан јер.—Биз *кө-
зәнәхдән'* јарпыз јығдых
(К.).

КӨЛҮХ' (Моб.)—көчәриләрин
ја лагда вә ја гышлагда тик-
дикләри кичик дам, евчик,
ев.—*Көлүхдә* өзүмүз јаты-
рых (Моб.).

КӨЧӘРКИ (Н.)—көчәри.—*Кө-
чәрки* ја лаға кедиб-кәлән
адама дејирих' (Н.).

КӨШӘ (Ә.)—чарыг тикмәк
үчүн ип кими назик кәси-
лән көн.—*Көшә* чарыхда олур
(Ә.).

КУФЛАН кетмәк (Гд.)—јел-
ләнмәк.—Хызаннар *куфлан*
кедилләр (Гд.).

КҮЗ (К., Чул., Сал.)—1) гузу
салынан јер. 2) көј от, көј
отлу јер, чәмәнлик (Чул.,
Сал.).—Гузуну *күзә* гаты-
рых (К.). Губа диалектиндә
дә *күз* сөзү һәм гузу салы-
нан јер, һәм дә көј отлуг,
пајыз отлағы мә'насында
ишләнир (Рүстәмов, 317),
Бақы диалектиндә бу сөзүн
ики мә'насы вар: 1) пајызда
гузулар үчүн тикилән јер,
гузу салынан јер. 2) бир
батман (8 килограм) тохум
әкилә билән јер (Ширәли-
јев“, „Бақы“ 180). Мәрәзә
вә Салјан шивәләриндә *күз*
гузу салынан јер мә'насын-
да ишләнир (Ибраһимов,
318; Рамазанов, 285).

КҮЛӘЧӘ (Шә., Мил.)—бүзмәли
гадын палтары.—*Күләчәни*
аһыл арвадар кејәр (Ә.);—
Күләчәни гәдимдә кечмиш
илләрдә кејәлләрди (Мил.).

КҮНДӘКИР (Нахш.)—хәмир-
дән күндәлијән.—Сәкнә.
көннә *күндәкирди* (Нахш.).

КҮФӘН (Һеһ.)—бел, фүгәрә
сүтуну вә күрәк сүмүклә-
ринин көрүнмәси—*Кәрәмин*
күфәни чыхыб. (Нахш.).—
Мәрәзә шивәләриндә дөвә-
нин белиндә олан јумру һис-
сәјә дә *күфән* дејилир.

КҮФЛӘ (Кшаһ.)—күлбә.—
Күфлә олмаса, гәндир јам-
маз, алтдан елә бил көрүк-
дү дә, јел верир (Кшаһ.).
Салјан шивәләриндә һәм
тәндирин һава чәкән јери-
нә, һәм дә һеһрәдә олан де-
шијә *күлбә* дејилир (Рама-
занов, 352).

КАЛ (Нахш.)—маймаг, бачарыгсыз (адам).—Әһмәд, сән чох *кал* адамсан һа (Нахш.).
КЕДӘРКИ (Рем.)—башга јерә кедәчәк (адам).—Сиз *кедәркисиз* (Рем.).—Бырда *кәлди-кедәрки* адам јохду. (Рем.)
КЕЧӘЧЫРАҒЫ (Кыр.)—кечәләр парылдајан балача бөчәк. — *Кечәчырағы* кечәләр ишых верир (Кыр.) Бу бөчәк мұхтәлиф диалект вә шивәләримиздә мұхтәлиф адларла адланыр. Буна Борчалы шивәләриндә *јарпыз-гурду*, Шамахи диалектиндә *шылдаггурду*, Загаталада *ишылдә* Уз, Ләнкәранда *шәбчыраг*, Салјанда *шочыраг* дејилир. Бәзи диалектләрдә *шәбчыраг* шәклиндә дә ишләнир.
КЕШСИН (Неһ.)—кеч.—Олар *кешсин* кәтдә олулар (Неһ.)
КӘВ (Ш.)—језнә.—Бы бизим *кәвимизди* (Ш.)
КӘВӘЗ//КӘВӘЗӘ (Г.)—чохданышан, бошбоғаз.—Мәјлисдә чох данышдығы үчүн она *кәвәзә* вә лаггал һәсән дә дејәрдиләр (Г.). Салјан шивәләриндә мәнасыз; мезмунсуз, әдәбсиз данышан адама *кәвәзә* дејилир (Рамазанов, 353).
КӘДИК (Орд., Чул.)—һүндүр дағарасы јол.—Биз бу күн дағын *кәдијиндән* ашырдух (Орд., Чул.). Бу сөзә Азәрбајҗан дилинин башга диалект вә шивәләриндә дә раст кәлирик. Муған групу шивәләриндә *кәдик* сөзү

јухарыдакы мәнада ишләнир (Муған ш., 184). Мәрәзә шивәләриндә *кәдик* дағын башындан бир аз ашағы олан јерә дејилир (Ибраһимов, 317). Салјан шивәләриндә исә *кәдик* дағын бурулған јеринә дејилир (Рамазанов, 354).

КӘЛЛӘДАР (Неһ.)—малдар, малгара сахлајан адам.—Бы јерин адамлары *кәлләдар* олублар (Неһ.).

КӘМ (Сир.)—вәл, вәлин бир нөвү.—Күләши *кәмнән* дөјүрүх' (Сир.).

КӨВӘННИК (Неһ.)—чәмәнлик.

КӨЈӘРӘМТИЛИХ (Неһ.)—көјлүк, ашыллыг.—Бы јеррәр һәмәшә *көјәрәмтилих* олур (Неһ.).

КҮЗДӘХ' (Нүс., Кот., Бүл.)—1) гырхылмыш гузу (Нүс.); 2) пајыз оту (Кот.); 3) јазда көјәрән от (Бүл.)—Тоғли *күздәји* јијәндә гылгур јемијир (Кот.). — *Күздәх* јаз јончасына дејәрух' (Бүл.).

КҮЗӘМ (К., Бүл., Сир., А.)—пајызда гырхылан јун. *Күзәм* пајыз гырхылан јуна дејирик (К.).—Гузунун бириңчи гырхынына *күзәм* дејрух' (А.). Муған групу шивәләриндә вә Мәрәзә шивәләриндә дә пајызда гырхылан јуна *күзәм* дејилир (Муған 186, Ибраһимов, 218).

КУЛАБ (К.)—әкинә верилән икинчи су.—Тахыла *кулаб* ырмағын вахтыды (К.).

Шәрг групу диалект вә шивәләриндә хусусән Бақы, Шамахи вә Мәрәзәдә гызыл күлдән чәкилмиш суја (чөвһәрә) *кулаб* дејилир.

КҮЛГӘНД (Чәһ.)—гызыл күл мүрәббәси.—*Күлгәнди* чајнан јејәлләр (Чәһ.).

КҮЛҮЛ (Нүс.)—долу шәклиндә јаған јағыш.—Көјдән *күлүл* јагыр. (Нүс.).

КУЛҮСОР (Мәз.)—ағбуғда.—*Кулүсору* пајыз әжирик (Мәз.).

КҮМ (Нахш.)—бөјүк мис сәһәнк, сахсы су габы.—*Күм* чох су тутур (Нахш.).

КҮННҮХ' (Сир., Н.)—1) шапганын габаг һиссәси; 2) чәтир.—Сәнин шапго^Ун *күннүју* гыссады (Сир.);—Зејнәб, *күннүх'* алдун? (Н.).

ЛАҒАРӘХ' (Сир.)—аралыг, котан тутмајан, хам галаң әкин јери.—Корс галды *лағарәх'* (Сир.).

ЛАҒЫМ (Чб.)—јер алты јол.—Дуварын алтыннан кечир, урдан су кечир. О чыгыла-лара *лағым* дејирик (Чб.). Бақы диалектиндә *лағым* шәклиндә ишләнир. Бу сөз түркмән дилиндә — *нағым* (РТур, 186), түрк дилиндә — *лағым* (ТР, 378), ујғур дилиндә — *лағмә* (Баскаков, Насилсв, 91) шәклиндә вә ејни мәнада ишләнир.

ЛАЈХОРУМЧУ (Дед.)—оту бир јерә јыған (адам).—Биздә Мирһәшим, Гајбалы, Ширин, Мәммәдһәнифә, Усуб *лајхорумчу* ишдијилләр (Дед.).

ЛАЛА (Дыр.)—лампанын үст (шәбәкәли) һиссәси.—*Лала* ләмпәнин машининдә . . . (Дыр.).

ЛАЛАЛАНМАХ (К.)—чичәкләнмәк, күл ачмаг.—Ағаждар *лалаланыб* (К.).

ЛАПЧЫН (Бич.)—ушаг чусту евдә кејилән јүнкүл ајаггабы.—Ушахлар *лапчын* кејәрди (Бич.). Түрк дилиндә — *ларсын* (ТР, 379) шәклиндә ишләнир.

ЛАРЫ (Кеч.)—Дөјүшкән (хоруз), хоруз нөвү.—*Лары* : о-руз дөјүшкән олур (Кеч.).

ЛЕЈ (С.)—дүзәнлик.—*Лејдә* сәнди, дүз дә мән (С.).

ЛЕФ // ЛЕФИРИМ // ЛЕФТИРИМ (О.)—кич, сәфәһ.—Ә, о *лефтиримә* гошулма (О.).

ЛӘБЛӘБИ (Вәл.)—ади чуғундур (биширилмиш). — *Ләбләбни* адам јахшы јијәр (Вәл.).

ЛӘВҮНБӘЛӘВҮН//ЛӘВИНБӘЛӘВИН (Т., Әр.)—чүрбәчүр.—Бизим һајатда јахчы *ләвүнбәләвүн* јемишдәр вар (Т.);—Бырда *ләвинбәләвин* јемиш вар (Әр.).

ЛӘЛИК (Маһ.)—јорма, әлдән салма.

ЛӘМПӘЛӘТМӘК (И.)—таван, сәғф салмаг.—Отағымы *ләм-*

пәләтдим (И.).—Агдаш вә Көҗәй шивәләриндә ејни шәкилдә вә мә'нада ишләнир.

ЛӘНКОВ (Кыр., Чам.).—үчүнчү суварма.—Бир дө оннан сора суварардых, *ләнков*, јени орта су (Кыр.).

ЛӘНПӘР (Гч., Ј. „Н“)//**ЛӘМ-ПӘР** (Н.)—саман јығмаг үчүн ағачдан гајрылмыш бөлүк шана вә ја күрәк.—Саманын чаны *ләнпәрди* (Н.).

ЛӘТДИ (Ј.)—хәстәлик. Бу хәстәлијә тутулмыш адам зәиф, саралмыш вә чансыз вәзипјәт алыр.

ЛИВАН (Нор.)—лилли (су), буланлыг (су).

ЛИЛӘМАР (Н.)—илыг.—*Лиләмар* сунаң әлүз јумах олар (Н.).

ЛИЛИВАН ОЛМАҒ (И.).—илыг олмаг.—Јајда бизим чаын сују *лиливан* олур (И.).

ЛЫҒЫРС (Дед.).—јахшы биш-мәмиш (чөрәк).—Бәуң ушах

базардан *лығырс* чөрәх' алды. (Дед.).

ЛЫПЫРЧЫЛЫХ' (И.)—көпүкләнмә.

ЛОҒАЗ ЕЛӘМӘК (Н.)—истеһза етмәк.—Нолду, балам, она-бына *лоғаз еләмәдән* јорулмадың? (Н.).

ЛОР (С., Дыр., Чб.)—шор пендир сују, чүрүнтүсү; чүрүмүш сүд.—*Лорун* тәми ләззәтди олур (Дыр.).—Шорун јох, *лорун* јох, бә нәјин вар сәнин (С.).—*Лор* о сүдүн чүрүмүшүнә дејилір (Чб.). Түрк дилиндә—*lorreuni* (ТР. 385) кечи сүдүндән гајрылмыш пендир демәкдир.

ЛУМДУМГАЧ (О.)—ушаг ојуну.

ЛҮЛ (Ах.)—тамамилә.—Орда беш-алты адам варды, һамысы *лүл* пијандылар. (Ах.).

ЛҮЛЕЈИН (Чам.).—сахсы, кил афтафа.—*Лүлејинимә* су долдур вер алым әлимә (Чам.).

М

МАВРЫ (Ә., Н.)—пишик баласы.—*Мавры* әвдә сычан тутур (Ә.);—Гудуз дәммиш ит *маврыларын* икисин дә боғуб елдүрүб (Н.).

МАҒЫЛ (Дәм.).—һеч олмасса, јахшы ки.—*Мағыл* сән чаваб вердин (Дәм.). Бакы диалектиндә—*мағул*, Газах диалектиндә—*мағыл* (Ширәлијев, Газах 52) шәклиндә ишләнир. Ујғур дилин-

дә—*макол*//*макул* (Малов, 167) јахшы, разыјам мә'насында, каракалпаг дилиндә—*макгул*//*макғыл* (Баскаков 1, 368), ногај дилиндә—*макгул*//*макғыл*. (Р Ног., 254) разылыг мә'насында ишләнир.

МАҒМЫН (Дәм.).—фағыр, јазыг. Товуз шивәләриндә ејни шәкил вә мә'нада (Джафаров, 7) вә Бакы диалектиндә ишләнир.

МАЈА (Гч.)—1) дырнағын диби; 2) хәмирә вурулан ачы-хамра; 3) јени доғмуш инәјин илк сүдү; 4) гатыг һазырламаг үчүн сүдә вурулан азча гатыг; 5) пендир һазырламаг үчүн илыг сүдә вурулан маддә. Бакы диалектинин шәрг шивәләриндә—*хәмирмаја* вә Гәрби Абшерон шивәләриндә исә—*һачхамра* (Вәлијев, 391) шәклиндә ишләнир. Түрк дилиндә—*тауа* (ТР, 398), түркмән дилиндә—*мая*//*хамыр-мая* (РТ, 63) вә ујғур дилиндә—*xemi(r) turic* (Баскаков, Насилов, 166) шәклиндә 2, 4 вә 5-чи мә'наларда ишләнир.

МАЈАХОШ (Чәрб.).—мејхош.—*Мајахош* нары дејилләр (Чәрб.).

МАЈЫФ (Газ., Кыр.).—шикәст, кор. Түрк дилиндә—*шауир* (ТР, 398) шикәст мә'насында ишләнир.

МАЛАВАН//**МАЛВАН** (Моб., Кшаһ., Нурс) —1) мал вә гојуна јахшы бахан, малдарлығы јахшы бачаран адам, 2) малдар (Нурс.).—Бизә *малаван* дејилләр (Моб.);—*Малван* малын дилин билән адамды, өр ишләри јахшы билір, отармағын јерин билір (Кшаһ.);—Мән *малван* адамам (Нурс.). Бу сөз Муган групу шивәләриндә дә ејни шәкилдә вә мә'нада ишләнир.

МАЛАҒАН (Дәм.).—Дәрјаз, кәрәнти.—*Малағаннан* от пичилләр (Дәм.).

МАЛПАС (Сәл.)—тәнбәл.—Адамын тәнбәлине *малпас* дејилләр (Сәл.).

МАЛЧАННЫ (Нор.)—хәсис. Бакы диалектиндә—*малчани* шәјләрини, малыны әзиз тутан мә'насында ишләнир. Түрк дилиндә—*malcanly*. (ТР, 392) шәклиндә ишләнир.

МАНЛА (Ш.).—јемәли јабаны от, көјәрти—*Манда* гәшәңх' отду јемәјә (Ш.).

МАНДАЛ (Бул.)—чәфтә.—*Мандал* гапыда олар (Бул.).

МАНСЫРА (Дәм.).—мүһасирә.—Орда мыннары *мансырија* салмышдылар (Дәм.).

МАНЧЫРЫХ (А.).—тохум сәпилдикдән сонра ону торпагла өртмәк үчүн шумун үзәриндә кәздирилән дишли мала.

МАРЫХ (П.)//**МАРЫҒ** (А., И., Х.).—пусгу.

МАСАН (Т.).—хышын әјри ағачы, гол һиссәси.

МАҺНА (Гд., Шаб.).—бәһанә, сәбәб.—Һајлә *маһна* гојурдулар (Гд.). Товуз шивәләриндә ејни шәкилдә (Джафаров, 12) вә Бакы диалектиндә *мана* шәклиндә ишләнир.

МАЧЫ (О.).—гоча (нәнә).

МАЧ (Вән., Газ., Бил.).—котанын вә ја хышын дәстәји.—Мән *мачы* тутдум (Газ.) Варташен шивәләриндә—*мач*. (Гусейнов, 15) ағач мә'насында ишләнир.

МАШ (Т., Бул., Н.).—лобја.—Нәркис *маш* кәтди (Т.);—Бил—бирез *маш* әһмишдим ону да шогәриб долу кора-

ды кетди (Н.);—*Јер машы*^и аз экерых (Т.);—*Маш* гүв-ветди шејди (Гч.).

Салјан шивелериндә ејни шәкилдә (Рамазанов, 365) ишләнир. Түрк дилиндә *таш* (ТР, 397) лобја нөвү; түрк-мән дилиндә—*мәше* (РТур., 282) мәрчи мә'насында, уј-гур дилинин хами диалектиндә—*мәш*/*маш* (Малов 168, 169), каракалпак дилиндә—*маш* (Баскаков 1, 368) шәклиндә ишләнир.

МЕВИЗ (А., Бәһ.) // **МӨВИЗ** (Дәс.) // **МӨВҮЗ** (Т., Л., Мил., Чам.) // **МӨҮЗ** (Мил.).—гурудулмуш үзүм.—*Мөвүз* гуру үзүмди (Т.);—Гәјлә дашы исладмышыг ки, бөјүн *мөвүз* биширәчәјик^с. (Чам.).

МЕВРӘ (Мил.).—тәнәк одуну.

МЕЖМЕЈИН (Чам.).—мисгаб.—Сејинләри гој *межмејина* (Чам.).

МЕЗЕР (Бәһ.).—тохум сәпмәк үчүн ишләдилән дөшлүк. Загатаала, Гах шивелериндә бу сөз *мәјзәр*/*мајзар* шәклиндә ишләдилір.

МЕЈХОШ (Нор.).—1) турш-мәзә, азча турш, 2) аз исти (су) (Ј.). Бакы диалектиндә—*мејхош*/*туришмәзә* шәклиндә ишләнир. Түрк дилиндә—*мауһош* (ТР, 398) дејилір.

МЕРОТАЖ (Кыр.).—өлү торпаг.

МӘДӘДЧИ (Нах.).—көмәкчи.—Адам кәрәј елә иш кәрәки, дара дүшәндә һеч олмаса бир *мәдәдчиси* олсун (Нах.).

МӘЗӘКҮН (Бәһ.).—зарафатчыл, мәнһәкәчи (адам). —

Мәммәд киши *мәзәкүн* адамды, бамәзә сөзләр данышыр, адамы күлдүр (Бәһ.).

МӘЗМӘЗӘ (Гд.).—агызы су илә тәмизләмә, јахалама—*мәзмәзә* агзы тәмиздәмәхдән өтрүндү (Гд.);—Дәрманын гаргарады, сунаң *мәзмәзә*-ди. (Гд.).

МӘКӘ (С., Маһ., Ј., Сәд., Мил.; Кыр., Дыр., Вән., В., Кот., Г., Вәл.).—гаргыдалы.—*Мәкәни* јијәлләр чөрәһ ки-мин (Кыр.);—*Мәкә* һәфдәдә бир кәрән су ичәр (Дыр.);—Гарғудалыны биз демирик, биздәр *мәкә* дејирик (Т.). Ләнкәран шивәсиндә *мәкә* *буғда* ишләнир. Бакы диалектиндә—*пејгәмбәри*, Сал-јан шивелериндә *пејғам-бығда* (Муған, 190) шәклиндә ишләнир.

Түркмән дилиндә—*мекге-ж, өвен* (РТур., 115) ишләнир.

МӘЛӘФӘ (Ш.) // **МӘНӘФӘ** (Бүл.).—дөшәк агы, —*Мәлә-фәни* салырых дөшәјин үс-дүннән (Ш.);—*Мәнәфә* ис-дол үсдүндә, гараватда олар. (Бүл.).

МӘМӘСҮР/**МӘМӘЧҮР** (Т.).—избурну, јабани битки.

МӘНДӘ (Сир.).—совгат, һә-дијә, пај—Гонах *мәндәјнән* бизә кәлмишди (Сир.).

МӘНИХ' (Гч.).—хана тохумаг үчүн сапын ∞ ишарәсинә ох-шар шәкли.

МӘНКӘЛӘ (Дыр., Чам.).—ораг.—Бөјүн *мәнкәләјнән* бир пут јер бишмишәм (Дыр.);—*Мәнкәләни* јахчы ититмишәм (Чам.).

МӘРӘНДИ (Гч.).—тахыл бич-мәк үчүн ишләдилән, ири ораг.—*Мәрәнди* орахчадан бөјүк олур. (Гч.);—Тахылы *мәрәндијнән* бичәрдиҳ' (Рем). Бу сөз Салјан шивелериндә ејни шәкилдә (Рамазанов) ишләнир.

МӘРӘЧӨҮЗ (Гч.).—битки. Бу биткидән һазырланан хәрәк дә белә адланыр.—*Мәрә-чөҮзү* төкүрсән јаға, үсдүнә дә јумурта вурурсан, олур *мәрәчөҮз* (Гч.).

МӘРКҮЗ (Чб.) // **МӘРӘКҮЗ** (Гч.) // **МӘРКИЗ** (Т.).—1) бос-тан, ләк, арх дүзәлтмәк үчүн аләт; 2) әкин јеринә су бу-рахмаг үчүн кичик архлар ачан кәнд тәсәррүфат алә-ти.—*Мәрәкүзнән* арх чәкил-ләр (Гч.);—Сифдә јери чүт-дәрик^с, еләки сүрдүк^с, он кеччәк^с тохум сәпәрик^с, ун-нан сора дымырығы гошуб дымырыхларых, сора *мәркү-зәни* чәкирик^с (Гч.).

МӘРМӘРИХ' (Мил.).—мејвә ағачы — *Мәрмәрих'* ағачы зогал ағачына охшајыр (Мил.).

МӘРФӘШ (Т.).—ичәрисинә палтар, јорған-дөшәк јығмаг үчүн јундан тохунан әшја.

МӘРЧИМӘХ' (Т.).—мәрчи. Түрк дилиндә—*mercimek* (ТР, 406) шәклиндә ишләнир.

МӘСХОР (Т.).—кичик мүрәк-кәб габы.

МӘХЛӘС (Д.).—хүләсә.—*Мәх-ләс*, чатдых кәндә (Д.). Му-ған групу шивелериндә—*мәхдәс* (Муған, 188) шәк-линдә ишләнир.

МӘШМӘШ (Т.) // **МЕШМЕШИ** (О.).—јары гурудулмуш меј-вә (тут, әрик). Губа диа-лектиндә (Рүстәмов) вә Му-ған групу шивелериндә—*мешмеши* (Муған, 187) гај-сы, әрик мә'насында ишлә-нир. Түрк дилиндә—*myşmyş* (ТР., 417) гајсы нөвү де-мәкдир.

МИЗ/**МЫЗ** (Кшаһ.).—гурд.—Әтә милчәк^с *миз*/*мыз* са-лыб (Кшаһ.).

МИЗРАБ (Сир.).—ох—*Мизраб* адама дәјсә өлдүрәр (Сир.).

МИЈАМПУР (В.).—әрик, шәф-тәли гурусунун ичәрисинә бадам, гоз овунтусу гојмаг-ла һазырланан јемәли вә ләззәтли чәрәз.

МИЛАХ (Г.) // **МИЛАХЫ** (Гд.).—асма, гышда үзүм асылан ағач (үзүм салхымлары бу ағача үзүмү илә бирликдә бағланыр).—*Милах* бир пут бирдән үзүм сахлир (Г.);—Адә, *милахы* кәти, үзүмү јығыллар она, асыллар (Гд.).

МИНТӘНӘ (Дәм., Ә.).—тохун-ма јун парча, гадын пал-тары.—*Минтәнә* чуха ке-јилләрдә (Дәм.);—Әјниндә *минтәнәси* вар (Ә.). Түрк дилиндә—*mintan* (ТР., 415) шәклиндә ишләнир.

МИРЗӘЧАНЫ (Кшаһ.).—гар-даш ғрвадлары бир-биринә мүрачизәтән ишләтдикләри сөз; Бакы диалектиндә га-јынхатыны ејни мә'наны ве-рир.

МИСЛӘҺИМ (Шаһ.).—мислә гајваг едилмиш.—Даш вар ки, тикирсән бош олур, әмә бизим даш тикирсән олур *мислехим* кими (Шаһ.).

МИЧИЛЭМЭХ' (Н.)—лэнк һэркэт етмэк, **жаваш** тэрпәнмэк.—**Јекә** оғлансан **мичиләмә**, тез је көрәј (Н.).

МИШОВ (Г.)—кисә, торба.

МЫМЫХ—кичик милчәк. **Газах** диалектиндә—**мыҕмыҕы** (Ширәлијев „Газак“, 52) ағчаганад мәнасында ишләнир.

МЫРЫХ (Кыр.)—додағы кәсик вә ја әјри (адам).

МЫСМАХ (Дыр., Нүс., С., Х.)—пусмаг, күдмәк, кизләнмәк.—**Авчы** кәччијә дер ки, сән **мысмахданса** бир гәдәр дә чағырыб авы гачырдырсан?—**Дев чәкилди**, бучахда **мысды** (Сал.);—Бир оғлан да уни **мысыр** (С.).

МЫЧЫР (Нор.)—агачын хырда көкү.

МОЗАЛАН (Нор.)—ири милчәк, бәрк санчан һәшәрәт.

МОР (Сал.)//**МОРЫ** (Бән.)—зәнчир тахмаг үчүн бојундуруға кечирилән дәмил.

МОРА (Гч., Ш., Кшаһ.)//**МУРЭ** (Дыр.)—су үчүн ачылан кичик арх.—**Морајнан** су кедир бугдуја (Ш.);—Зәми-дә **мора** чәкилләр (Гч.) Ујғур дилиндә **mora**//**morə** (Баскаков, Насилов, 98) бору, бача мәнасы дашыјыр.

МОРАЛАМАХ (Х.)—јери сувармаг үчүн һамарламаг, тахталамаг.

МОРАННАМАХ (Х.)—јеничә јетишмәјә башламаг.—Би ил ағуст ајында үзүм **мораннамышды**, галхозчулар јејирди (Мил.).

МОРИ (Нүс., Саб.)—гыфыл кечән јер (чәфтә), гыфылы

гапыја вурмаг үчүн гајрылмыш һалга, дәмил.

—Гыфылы **вырыјух** **морија** (Нүс.).

МӨВ (Т., Гд., Чам.)//**МӨЈ** (Г.)//**МӨВ** (Нүс.)—тәнәк.—Үзүми **мөвдән** дәрдых (Т.);—Кишмишдән сафајы **мөвләр** бир чүр олыр (Гд.);—**Мөвләри** дәдәм мөвлүкдә буш-гујнан кәсир (Чам.).

МӨВӘ (Аг.)—мејвә.—Әрих өзү **мөвәди** (Аг.). Ујғур дилиндә—**тiвә** (Баскаков, Насилов 97), түркмән дилиндә—**миве**//**ир**—**иймиш** (РТур, 277), каракалпак дилиндә—**мивә**//**мийвә**//**мийвә**//**меивә** (Баскаков 1, 369) шәклиндә ишләнир.

МӨВЛҮК (Сир., Чам., Х.)//**Мевлых** (Вен.)—үзүмлүк, үзүм бағы.—Та јазәјчән) **мөвлүкләри** ишдәди. (Чам.);—**Мөвлүјүмдән** быјыл чох кишмиш көтүјдүм (Чам.).

МӨҺРӘ (Сар.)—гурудулмуш палчыг лајларындан гајрылмыш дивар.—Палчығы јетишдир ки, **мөһрә** ахмасын (Чам.). Муган, Көјчај вә Агдаш шивәләриндә палчыг һасар мәнасында ишләнир.

МӨҺҮРГА (Бәһ.)—ән ағыр хәстәлик.—**Мөһүрга** башыннан тутар, өлдүрүр. (Бәһ.).

МУҒАН (Н.)—сапы агачдан гајрылмыш, үзәринә дәри чәкилән үчбучаг шәклиндә аләт. Бундан гышда бина-ларын үстүндәки тары төк-мәк үчүн истифадә едилир.—**Мушех** киврә **муғаньызы** верма бу дәмнарын гарын төкүм (Н.).

МУХРУ (Н., Моб.)—Ири дәјә, кечә илә өртүлән дәјә, ири кечә алачыг.—**Мухру** јаздан сонра јејлахда оларды (Н.);—**Мухрулары** Га-рабағын аламы тикәр (Моб.).

НАВАГГЫЛ (Неһ.)—көрпүнүн алтындан су кечән јер.

НАҒАЛА//**НАВАЛА** (Ј.)—ири ундан јоғурулмуш хәмир.

НАҒЫЛЛАМАҒ (Дәм.)—нағыл сејләмәк, нағыл етмәк, на-ғыл данышмаг.—Уни анам-кил **нағыллады**. (Дәм.).

НАЛ (К.)—дирәкләрин алтын-да олан ағач.

НАЛЧА (С.)—фырфыранын учуна вурулан балача мых.

НАРБӘНД (Вәл.)—гарагача охшар ағач.

НАЧАҒ (Чам.)—хәстә.

НАЧАГЛАМАХ (Чам.)—хәс-тәләнмәк.—Дүнәндән бәрк **начагламышам** (Чам.).

НАЧАХ (Кшаһ.)—балта.—**На-чах** ити олсајды, бу одун-нары әлбәһәл дорғујардым. (Кшаһ.).

НӘҒМ (Нүс.)—јер алты јол.—Ики әвин һесары арасыннан **нәғм** кешәр сујун. (Нүс.).

ОЈМӘ (Кот.)—палтар.—**Ојмә-ни** чаһилләр кәр (Кот.).

ОРАШЫН (Т.)—динкә (гадын-ларын баша бағладығы пул тикилмиш габаглыг).

ОХЛАГГЫРАН (К.)—пајызын сон ајы.

МҮЛХ' (Кот.)—бағча.—Јан-дырмахчын одуну **мүлхдән** кәтирирых (Кот.).

МУСҮННҮ (Саб.)—јашлы, тәч-рүбәли.—Менбалы **мусүннү** адамды. (Саб.).

Н

НӘЗИК^с (Ј.)—јағлы чөрәк.

НӘССӘ (Ј. „Н“) — ајама.—Адам чағыранда габахча **оун** **нәс-сәсин** дәјә чағрыллар (Ј. „Н“).

НИН (Чәһ.)—һин—**Ниндә** то-јух олар. (Чәһ.);—Тојухлары **нинә** гат. (Ах.). Муган ши-вәләриндә—**нун** (Муган, 189) кими тәләффүз едилир.

НЫРГЫЗДЫҒ (Н.)—хәсис-лик.—**Ныргыздығ** еләмә, пу-лун чохду өзүа бир постал ал, ајирәјмәтдијин оғлу (Н.).

НОВ (Л.)—дәјирман пәрини һәрәкәтә кәтирмәк үчүн тах-тадан гајрылмыш су ахан канал.

НӨРӘСТ (Вән.)—тез јетишән үзүм.

НҮНҮК (Нах.)—ачиз.—Мүр-сәл чох **нүнүк**^с ушахды. (Нах.).

О

ОХЛОВ ДАШЫ (Гч.)—кәчдән гајрылмыш јухајајан.—**Охлов** дашында хәмир ачыллар. (Гч.).

ОЧАХ (Нах.)—бухары.—Ағыз, **очағын** алтын јандыр (Нах.). Түрк дилиндә—**осак** (ТР,

(460), түркмән—*ошак* (РТ-ур, 179), уйгур—*осаг* (Баскаков, Насилов, 103), Каракалпак—*ошакъ* (Баскаков, 1,

Ө

ӨДДЭК (Г.)—горхаг.—Бөжүк гардашлары исә чохлау *өд-дэк* вә сифәтчә бәд олдуғу үчүн она тырхәш һәсән дәр-дәдиләр (Г.);—*Өддәк* һәсән мешәјә кедә билмәз (Г.). Түрк дилиндә—*ödlek* (ТР, 470)—горхаг, үрәксиз мәнасында ишләнир.

ӨДДҮШМӘК (Шт.)—башгасынын әлејһинә чыхмаг.—Чаным, сән мәннән нә ирдирсән, *өддүшмүсән* мәниј-нән? (Шт.)

ӨҖЭЈАНА (Нах.)—бирә бөжүк-лүкдә бәрк санчан зәһәрли һәшәрәт.

ӨЈНӘ (Б.)—дәфә.—Гојун күндә би *өјнә* сағына кәләр (Б.)

ӨЈСУМАТ (К. к.)—гара чөрәк.

ӨКҮЛ (Саб.)—гојунлар чөлдә отларкән онларын кешијини чәкән еркәк гојун.

ӨЛӘТ (Н., Газ.)—зәиф, гоча, күчсүз.—Адам вар бири гоч-

373), башгырд дилиндә—*усак* (РБаш, 344), ногај дилиндә—*оржакъ*//*ошакъ* (Баскаков „Ног.“, 257) ишләнир.

чах олар, бири *өләт* олар (Газ.)—*Өләт* адам ишдијә билмир. (Н.). Муған шивәләриндә вә Бақы диалектиндә *өливај*//*өлүвај* шәклиндә ишләнир.

ӨМРӘСҮРӘ (Мил.)—өмрүнүн ахырына, сонуна гәдәр.

ӨПКӘ (Орд.)—ағ чијәр;—Һәсән бир данә ағ *өпкә* алды.

ӨРӘННӘМИШ (Теј.)—оту отарылмыш јер.—*Өрәннәмиш* јердә гојун сахламах олмаз, оту олмадығы үчүн (Теј.).

ӨРКМӘХ (Орд.)—горхуб гачмаг (һејванларда);—Гојуннар *өркиб* гачди.

ӨРҮШ (Кшаһ.)—мал-гаранын даими отладығы јер.—Малван *өрүшләри* јахшы билир (Кшаһ.). Муған шивәләриндә ејни мәнада ишләнир. Түркмән дилиндә—*өри* (Р Тур, 40) шәклиндә ишләнир

П

ПАЗӘҺӘР (Орд.)—гијмәтли даш;—Анамын бир бөжүк *пазәһри* вардур.

ПАЗЫ (Вәл., Т.)—ширин чуғундур, гәнд чуғундуру.—*Пазыдан* гәт олур (Т.). Түрк дилиндә—*пазъ* (ТР, 484) шәклиндә ишләнир.

ПАЈЫН (Ј.)—зәминин кәнарына чыхан су.

ПАК (Нор., Си., Х., Ах.)—горху, чәкинмә,—Мәним сәннән *пакым* јохду (Нор.).

ПАЛАНДУЗ (Гд.)—палан тикән. Муған шивәләриндә ејни мәнада (Муған, 190) ишләнир.

ПАПАХ (К.)—дирәклә пәрдинин арасына гојулан балача ағач.

ПАПЫШ (Нах.)—һејваның дырнағы.—Дәвәдә *папыш* олмаз (Нах.).

ПАРАҒА (Сб.)—дағ әтәји, дағ дөшү.

ПАРАХЛЫХ (К.)—ары сахланылан јер, ары сәбәтләри олан јер.—Сәбәтдәр *парахлыхдаы* (К.).

ПАТЫЛ (Кыр.)—ичинә сүд төкүлән мис габ.—Чобаннар *патылда* чөлдә сүд ејил-ләр (Кыр.).

ПЕЗИ (Дәс.)—јекә, ири, бөжүк.

ПЕЈВӘСТ // **ПЕЈВАС** еләмәк (Нор., Мах.)—пејвәнд, ча-лаг етмәк.—Әриј ағачыны алчыја *пејвәст* еләмәк олар. (Ә.).

ПЕНЧӘР (Т.)—от, һәр чүр кө-јәрти, јејилән от.

ПЕШӘРӘМӘК (Нор.)—ахтар-маг.—Кед орадан *пешәрә* өзү^а үзүн тап (Нор.).

ПӘКӘҢКӘН (К.)—пәтәк.

ПӘЛӘ (Орд.)—чадан кечмәк үчүн тулугдан гајрылмыш гајыг.—*Пәлә* илә кечмәк горхулуду, чүнки чох атла-ныр.

ПӘЛӘБАШ (Орд.)—ағылсыз, башсыз (адам);—О адам чох *пәләбашдыр*.

ПӘЛӘВАР (Гб.)—талвар.—*Пәләварын* алты көлкә олур (Гб.).

ПӘЛМӘ (Кеч.)—тутгун һава; бүркү.—Һаваның аз тутгун олмасына *пәлмә* дејилир (Кеч.).

ПӘНДАМ ОЛМАХ (Орд.)—тутулмаг.—Су јолу *пәндам олмушдур*.

ПӘПӘХОРУЗ (Орд.)—дәрман үчүн истифадә едилән күл.

ПӘРВӘРИ (Н.)—әлдә көкәл-дилмиш гојун.—Дәдәм әвдә

бир *пәрвәри* сахлајыб, бө-јүндә—сәһәрдә кәсәчәј (Н.).

ПӘРДИ (Нүс., Н.)—евин үс-түндә шалбанларың арасына гојулан хырда ағач (тахта), бинаның үстүнә дөшәнән гыса ағачлар.—Әвин *пәрди* тут ағачыннан олар. (Нүс.).—*Пәрди* вәрдин үстә олур. (Н.). Дамың *пәрдиләри* чүрүмиш-дир (Ор.). Муған шивәләриндә (Муған, 191) вә Губа диа-лектиндә (Рүстәмов) ејни шәкил вә мәнада ишләнир.

ПӘРӘВАН (К.)—дирәкләрин үсгүндән узадылмыш ағач (евин артырмасында олур).

ПӘРИШ (Т., Теј.)—арпајаох-шар дәнли битки.—*Пәриш арпија* охшујур, ичисә буғ-дады (Теј.).

ПӘРПӘР (Дәс.)—кәпәнәк,—Бизим бағчада чохли *пәр-пәр* вар.

ПӘРПӘРАН (Орд.)—тохуму дәрман вә јемәк үчүн исти-фадә олунаң зоғлу бит-ки.—Анам бу күн *пәрпәран* пиширмишди.

ПӘРШУМ (Рем.)—икинчи дә-фә шумланан, сүрүлән јер.—*Пәршум* икинчи дәфә сүрү-лән јерә дејилир. (Рем.)—Икинчи дәфә әһмәјинә *пәр-шум* дејирик. (Рем.). Муған шивәләриндә—*паршум* (Му-ған, 190) габагчадан шум-ланмыш јер демәкдир.

ПЭСНИХ' (Орд.) — башмаг да-
банынын үстү, башмаг дабана
тикилэн көн парчасы; — *Пес-
ники* бөрк тикс.

ПИСДИКЛИК (П.) — чүзам хәс-
тәлији.

ПИТРАХ (Чәрб.) — жабаны от
(тохунулдугда тиканлары го-
пуб бөрк жапышыр). — *Пит-
рах* зәрәлли отдур, көкү
кәсилмәлидир (Чәрб.); —
Питрах кирпи кимин омур
(Чәрб.). Шамхор районунун
Кол Дәһнәли вә Битдили
шивәләриндә ејни шәкилдә
ишләнир.

ПЫХИ (Орд.) — горхаг.

ПОЗМАХ (Дәс.) — жыгышдыр-
маг (бостаны).

ПОРТДАМА (К.) — сүд илә
догранмыш чөрәјин гәјна-
дылмасындан һазырланан је-
мәк. — *Портдама* пајыз лап
јахшы омур (К.).

ПОСДАЛ (Нор.) — јункүл ајаг
габы, чуст. — *Посдали* јај
күнү кејилләр (Нор.). Газах
диалектиндә ејни шәкил вә
мәнада ишләнир.

ПӨҮРӘ (Вәл.) — ағачын дибин-
дә кичик будаг. Бу сөз Губа
диалектиндә — *поран* (Рүс-
тәмов) шәклиндә ифадә олу-
нур.

ПӨШӘЛӘМӘК (Чәһ.) — исти
су васитәсилә түкү төкмәк,

үтмәк. — Тојугу исди суја ба-
сырых, түкләри чыхыр-*пө-
шәләнир*. (Чәһ.). Ағдаш ши-
вәләриндә ејни мәнада вә
шәкилдә ишләнир.

ПУРНӘ (Орд.) — арх ғырағында
битән битки нөвү — *Һәсән
пурнә* алырды.

ПУРУХ (Орд.) — гатыр гуру-
ғу, жабаны битки ады; — Даг-
дан *пурух* дәрдим.

ПУСТМАҢИ (Орд.) — тора бән-
зәр баш өртүјү — Анам *пуст-
маһи* чәргәт алды.

ПУШГАХ (Мил.) — күнч.

ПУШГУ (Гч.) — кичик мишар.
Түркмән дилиндә *пычгы*
(РТур, 179). Кумыг дилин-
дә — *бычгы* (Виноградова,
274), түрк дилиндә — *вьскь*
(ТР., 81) ишләнир. Гәдим

түрк абидәләриндә — *вүсқи*
(Малов „Пам“, 375) шәклиндә
бычаг мәнасыны ифадә ет-
мишдир.

ПУСУС // ПУСУС (Чәһ.) — мазут
вә ја кәнәкәрчәк јағы илә
јанан, килдән гәјрылмыш
лампа, чыраг. — Биздә инди
пүсүс јохдур (Чәһ.); — Га-
бахда *пүсүсу* палчыхдан га-
јырардылар (Чәһ.).

ПУФӘ (Т.) — саманын тозу.
Муған шивәләриндә (Му-
ған, 190) рәндәнин тахта
үзәриндән көтүрдүјү назик
гат мәнасында ишләнир.

Р

РИФИДӘНӘ (вән.) — чөрәк ја-
пан.

РҮКӘМ // САҚҚО // ЗӨКӘМ
(Саб.) — зөкәм.

С

САВА (К.) — вахты кечмиш,
сона галмыш бир иш. — Бы-
јыл бизим инәһ *савыја* га-
лыб, доғмыыб (К.) (Буна ғы-
сыр да дејилир.)

САВА ОЛМАХ (К.) — кечик-
мәк. — Бы ил әкинимиш *сави*
олуб (К.).

САВДА (Бәһ., Мил.) — әлин
дәриси үзәриндә әмәлә кә-
лән готурлуға охшар хәс-
тәлик.

САВЛАМАХ (К., Дај.) — аләт-
ләрин ағзыны итиләндикдән
сонра дүзәлтмәк, гәјдаја сал-
маг — Үлкүчү ја да пичағы
итилдирсән, ағзын ирасламах
үчүн *савлыјырсан* (К.); —
Бычағы *савлыјырам* (Дај.).
Башгырд дилиндә — *сар-
лау* (РБаш., 541) итиләмәк
мәнасында ишләнир.

САВРЫХ МАШЫНЫ (Т.) —
тахыл совуран машин. — Биз-
зә *саврых* машины олмыр
(Т.) Түркмән дилиндә — *дене
совуран* (РТур, 31) шәк-
линдә ишләнир.

САЗАҒАН (Шаб.) — сызанаг.
— *Сазаған* елә тез чыхыр, тез
сөнүр онунчун чыхма јара
дәлләр (Шаб.). Ногај дилин-
дә *сызла* фе'ли (Баскаков
„Ног.“, 261) сызанаг чыхмаг
мәнасыны ифадә едир.

САЗАХ (Н.) — сојуг вә
сәрт күләк. — Сән өлмүјәсән
чөлә чыхмах олмур, *сазах*
аз галыр адамы јыха јерә
(Н.).

САЗДАМАХ (Нәһ.) — һазырла-
маг, дүзәлтмәк. — Кәндимиз-
зә инди ишых јанмыр, беш

күн әввәл анырды, инди
саздиллар, саздасалар иш-
дијачах. (Нәһ.). Ујгур ди-
линдә — *sazlamaq* (Баскаков,
Насилов, 132) дүзәлтмәк,
гәјдаја салмаг мәнасында
ишләнир.

САЈА ӘЛЧӘҢ (Нәһ.) — алныз
бир бармаглығы олан әлчәк.

САЈ ЕЛӘМӘХ' (И.) — көр-
мәк. — Мән сәни *сај еләми-
рәм*, көзүм сәни *сај елә-
мир* (И.).

САЈЫР-БЫЈЫР ДАНЫШМАХ
(Кол., К.) — сајагламаг. — Сәр-
хан чох нухашды, *сајыр-
быјыр данышыр*. (Кол.);
Түркмән дилиндә *самрамак*
(РТур, 25) сајагламаг демәк-
дир.

САЛ (Орд.) — гәбир, үстүндә
гојулан баш дашы; — Атамун
гәбринә *сал* гојмәмишәм.

САЛБӘНД (Орд.) — дөшәнмиш
(күчә); — Бу күчә *салбәнд*-
дир.

САЛЫҒ (Ә.) // САЛЫХ (Дај.) —
хәбәр, сораг. — *Салығу* гара-
башдан алмышам. (Ә.). Түрк
дилиндә — *salık* (ТР, 516) хә-
бәр, јенилик мәнасында иш-
ләнир. Гәдим түрк абидәлә-
риндә — *saqlıq* (Малов „Пам“,
419) тәдбир мәнасында иш-
ләнишидир.

САЛМА (Гыз.) — ширин „чај“. —
Чаын бири ачыды, бири
салмады. (Гыз.).

САПАХ (Ә.) — мејвәнин сап-
лағы. — *Сапах* алмада омур,
үзүмдә омур, армытда омур.
(Ә.). Түркмән дилиндә — *ки-
чијдик сап* (РТурк., 282),
түрк дилиндә — *сар* (ТР, 518)

- дәстәк, саплаг мә'насында, уҗғур дилиндә—*sap* вә *sapaq* (Баскаков, Насилов, 131) дәстәк, саплаг мә'насында, каракалпак дилиндә—*сабакъ* (Баскаков 1, 375) шәклиндә ишләнир.
- САПГЫННАМАХ** (Дәм.) — оғурламаг.—Бир кечә *сап-гынынныҗыб* чамышыны көтүрүб гачыллар (Дәм.).
- САПЫЛЧА** (Н.) — тава.—Нә-нәм *сапылмада* јағ әриди (Төҗдү аша (Н.)).
- САР** (П.) — әти јејилмәән бө-јүк вәһши гуш.—*Сар* гушу жемилләр (П.).
- САРҖА** (Нүс.) — саһә.—Һәр кишдәнин өз *сарҗасы* вар дә (Нүс.).
- САХЧА** (Т.) — гарғаја бәнзәр, әти јејилән гуш.
- СЕВИД** (ағач) (Неһ.) — сөјүд ағачы. Түркмән дилиндә—*сөвүт* (РТур, 88), уҗғур дилиндә—*sөгәт* (Баскаков, Насилов, 139) шәклиндә ишләнир.
- СЕЈИН** (Кыр., Теј., Әр., Ј., Бәһ., Гыв., Ш.) — тас.—*Се-јиндә* сүд олар, су олар. (Теј.).—*Сејиндә* хорәх' ји-илләр. (Ј.).—Газанда аш биширрих' төкүрүк' *сејинә*, јерих'. (Әр.).
- СЕЛАВ** (Неһ., Кол.)//**СЕЛОВ** (Орд.) — дәрә, сел јуан јер.—Бизим чајдә селдән сора чохли *селов* әмәлә кәлиб.—Сизин кәнтијизин ортасын-нан бир *селав* кәлир (Неһ.).—Сел јуан јерә *селав* деји-рих'. (Кол.): Губа диалекти-дә—*селаб* (Рүстәмов) сулу јер мә'насында, Муған ши-вәләриндә—*селаб* (Муған,
- 192) сулу јер, гамы шлы мә'насында ишләнир.
- СЕЛИМ** (Нор.) — чох дик дағ.
- СЕСӘ** (Т., Дыр.) — мишар.—*Сесәјән* тахдалары кәсмах олур (Дыр.).
- СЕСОН** (Т.) — мишар.
- СЕФТИРИМ** (Дәс.) — кич, сә-фәһ.
- СЕШМӘ** (Нор.) — гырма. Түрк дилиндә—*saçma* (ТР., 510) ишләнир.
- СӘВӘРӘ** (Г., Кыр., Ах., Б. Нор.)//**ЧӘВӘРӘ** (Т., Бәһ., Н.) — 1) сәбәт, гарагач, сө-јүд чубугундан һөрүлән (тохунан) балача сәбәт; 2) күләшдән тохунмуш бөјүк бошгаб, поднос.—*Сәвәрәни* ағашдан да гајраллар, кү-ләшдән дә гајраллар. (Г.).—Чилдән *сәвәрә* гајрыллар (Б. Нор.) — Чөрәјләри јығ *сәвәрәнин* ичинә апар гој уннуғун үстә. (Н.). Бакы диалектиндә—*сәбет*, Товуз шивәләриндә—*сәвәт* (Джа-фаров, 5) кими тәләф-фүз олунур. Түркмән дилиндә—*себет* (РТурк, 111), уҗғур дилинин хами диалек-тиндә—*севит* (Малов „Уйг.“, 178) шәклиндә ишләнир.
- СӘВИЗ** (Чб.) — пенчәр, көјәр-ти.—*Сәвиз* пенчәрди дә, көј пенчәр. (Чб.).
- СӘГГӘТ** (Нор.) — әлил, инва-лид.
- СӘГӘРХАНА** (Орд.) — үстү өр-түлү чешмә,—*Сәгәрханадан* су кәтир.
- СӘДБАРЫ** (Чәрб.) — јумурта нөвү.—*Сәдбары* да бир сој јумуртадыр. (Чәрб.).—*Сәд-бары* јумурта хырда олур. (Чәрб.).

- СӘДӘМӘ ВУРМАХ** (Нах.) — зијан вурмаг.—Горхурам, мәнә *сәдәмә вурар*. (Нах.).—Бизә сәдәмә вуран олмаз (Нах.).
- СӘДӘФ** (Неһ., Сир.) — дырна-ғын диб һиссәси (тәрәфи).—*Сәдәф* соһра дырнах олур. (Неһ.). Бакы шивәләрин-дә—*седеф* вә Салјан шивә-ләриндә (Рамазанов) ки-чик, парлаг ағ дүјмә мә'-насында ишләнир. Ногај ди-линдә — *садеп* (Баскаков „Ног.“, 258), уҗғур дилин-дә—*sədəf* (Баскаков, Наси-лов., 134) вә түрк дилиндә—*sedef* (РТ, 525) инчи мә'-насында ишләнир.
- СӘЗБАРАН** (Гыв.) — бәрк ју-мурта.—*Сәзбаран* јумурта һәшдәрханнан кәлән тојух-да олур. (Гыв.).
- СӘЈӘН** (Орд.) — чини јемәк га-бы.—*Сәјәнә* бозбаш төк.
- СӘЈМҮРӘ** (Х.) — евин үстүнә дөшәнмиш ағачын кәрпичлә һөрүлмүш ара һиссәси.
- СӘКҮ** (Б. Нор.) — кәнд евлә-риндә ајаг габы чыхарылан јер. Түрк дилиндә—*seki* (ТР, 526) шәклиндә ишлә-нир.
- СӘКҮЛ** (Мил.) — ајағында ағ нишан олан (ат).
- СӘЛАМЫ** (Дәс.) — Шафталыја охшајан, ири вә кәзәл ијли мејвә;—Мән *сәләмини* чох јијәрәм.
- СӘЛӘК** (Нах.) — дошаб, јағ, пендир бардагларынын ағзы-на багланан тојунун мәдә дәриси.
- СӘЛӘСОВЛАМАХ**. (Нах.) — һамарламаг.—Буғданын шәр-

- ти оду кин, јери *сәләсовла-јасан* (Нах.).
- СӘЛИМИ** (Орд.) — башлы-ба-шына, горугчусуз.—*Сәлими* мал олмаз.
- СӘМӘНД** (Б.)//**СӘМИТ** (Нүс.) — сары (рәнк).
- СӘНКӘКПӘЗ** (Нах.) — сән-кәк биширән.—Машалла, *сәнкәкпәз* һәсән, гәрибә сәнкәк пиширир (Нах.).
- СӘНКӘҺ** (Орд.) — лаваш шә-килли чөрәк.—Бу күн нә-һара *сәнкәһ* илә пендир ји-дим.
- СӘП ГҮЗЕЈ** (Кыр.) — күн тут-мајан јер.
- СӘРАБ** (Кот.) — әкинә вери-лән үчүнчү су. Бу вахт та-хыл баш ачыр.
- СӘРӘ** (Орд.) — дүјүнүн ичин-дә олан хырда тохумлар, сулуф.—дүјүнүн *сәрәсин* арыд.
- СӘРӘСАВЛАМАХ** (К. к.) — сә-пилиб суланмыш јерә дыр-мыг чәкмәк.—Сувараннан *сәрәсавлыҗырых* (К. к.).
- СӘРӘСҮ** (Сәл.) — әкин јери-нин үзәрини дүзәлтмәк үчүн ағачдан дүзәлдилән малаја бәнзәр кәнд тәсәррүфат алә-ти.
- СӘРӘСОВ** (Ј.) — әкин сува-рылдыгдан сонра тохумун чүчәрмә дөврүндә чәкилән мала.
- СӘРӘЧИ** (Х.) — әкин јеринин сонунда сујун башга саһә-ләрә кечмәмәси үчүн баш су архындан ајрылан гол; бах сәрчи.
- СӘРЛИ** (Орд.) — кобуд, габа.—Сән нә *сәрли* адамсан.

СЭРМЭ (Орд.) — гадынларын зинэт үчүн ишлэтдиклери мынчыг, боюнбагы.

СЭР МӨҺРЭ (Сир.) — ахырынчы мөһрө, һөркү.

СЭРНИЧ (Чам.) — сахсы габ. — *Сэрничдә* гатых чалырам (Чам.).

СЭРЧИ (Б. Нор.) — экин јеринин гуртарачагында сујун башга саһәләрә кечмәмәси үчүн газылмыш кичик арх. — Экин суваранда су башгасынын јеринә кешмәсин дејә бир *сәрчи* газарух. (Б. Нор.).

СӘҢЛӘМ (Мил.) — от ады. Зөкәм хәстәлијинин мүаличәси үчүн истифадә едилир.

СӘЧМӘ (Орд.) — одун әвәзинә ишләнән тәзәк хырдаһы. — Тәндирә *сәчмә* төк.

СӘЧӘЛӘ (Орд.) — чаван адам өлдүкдән сонра гәбри үзәриндә санчылан сөјүд ағачы. — Һәсәнин *сәчәләсини* јел јыхыб.

СИЈӘЗӘН (Н.) — кисә. — Дүнән түканнан бир *сијәзән* ун алдым. (Н.) — Һәсәнин *сәчәләсини* јел јыхыб.

СИЛКМӘХ' (Гч.) — чырпамаг. — Авам туи *силкир* (Гч.). Ујғур дилиндә *silkitäk* (Баскаков, Насилов, *136). Каракалпак дилиндә — *силк*//*силлик* (Баскаков, 378), Кумык дилиндә — *силкмек* (Виноградова, 286) ногај дилиндә — *силк* (Баскаков „Ног“, 260) ишләнир.

СИМӘЛӘК (Г.) — кәм.

СИННИЛИ (Сәл.) — јашлы. — Мәннән *синнили* адамы чәғырмырсуз? (Сәл.).

СИНСИЈӘ - СИНСИЈӘ ГАЛМАХ (Ш.) — ағламаг. — Мән

әвдә галмышам *синсија-синсија*. (Ш.). Муған шивәләриндә бу сөз „әсмәк, үшүмәк“ мәнаһы верир. Каракалпак дилиндә — *сынъыс*//*сынъыс* (Баскаков 1, 380) охшамаг, үзр истәркән ағламаг мәнаһында ишләнир. Гәдим түрк абидәләриндә — *synyla* (Малов „Пам“ 424), ағламаг, зарымаг, инилдәмәк мәнаһында ишләнмишдир.

СИРИ (Г.) — чарыгбагы кечирилән дәлик.

СИРИМ (Бүл.) — чарыгын јан бәндләри. — *Сирим* көннән олар (Бүл.).

СИФТ (Орд.) — зирзәми. — Һәсән *сифдәдүр*.

СИЧИМ (Чам.) — кечи түкүндән тохунмуш ип. — Әдә *сичими* ордан кәтир, чәһрә гошағ (Чам.).

СЫҢНАХ (Т.) — сығыначаг. Ногај дилиндә — „*сий*“ фе'ли (Баскаков „Ног“, 261) сығмаг, јерләшмәк мәнаһында ишләнир.

СЫЛДЫР (Орд.)//**СИЛДИР** — дәһшәтли, горхунч учурум. — Һәсән дағда *сылдыра* дүшмүшдүр.

СЫРҒАЛЫХ (Нах.) — гулағын јумшаг һиссәси. — *Сырғалығы* гыздарда ушахлыхда дәлилләр. (Нах.)

СЫРТЫЛМАХ (Б. Нор.) — ачылышмаг, сыртыглашмаг,

СЫРФА (Н.) — үзәринә ун төкүлән вә әләнән парча, ики квадрат метр ағ парча јахуд тохунмуш шал; сүфрә. — Индијәнә мән *сырфанын* унун чырпачағам, бирәз дајан (Н.).

СЫЧАНЧЫХ (Мил.) — гојунун дырнағында олан јара.

СОГҒАР (Неһ.) — шимал-гәрб. — *Соггардан* јел кәлир//әсир (Неһ.).

СОЈ (Чәрб.) — нөв. — Сәдбары да бир сој *јумуртадыр* (Чәрб.).

СОЈУХАЗАР (Шаб.) — ағыр илтиһаблы хәстәлик. — О *сојухазар* һәлә ордан да өлдүрәди. Инди *сојухазар* јохду (Шаб.).

СОЛХУНЧУ (Г.) — 1) арағарышдыран, 2) оғру.

СОНГУЛАМАХ (Дәс.) — диггәт јетирмәк, фикир вермәк.

СОҢТУХ (Н., Чам.) — пенчәк, кофта. — Бөјүн дә хаталы ки ми *сортугуму* кејмәдим, үшүјүрәм (Н.).

СОҢТУХЛУХ (Чам.) — палтар үчүн јарајан (парча). — Кејрәм (кедирәм) түканнан *сортухлух* чит алам (Чам.).

СӨСҮЗ (Ј.)//**СОЈСУЗ** (А., С.) — өвладһы, сонһы. — Кишини ешиддијмә көрә һеш бир әвлады јохди, *сојһы* кишијди. (С.). — Сәфәралынын әјалы јохду *сөһы* (Ј.).

СОҢУХ (Н.) — бир әмәк күнүн јүздә бири. Русча „со-тых“ сөзүндән алынмышдыр. — Сән нәгәр ишдәмисән ки, индијәнән китабда бир *сөһы* да јохду, һы? (Н.).

СӨХА (Сир.) — јејәһы. Ујғур дилиндә — *soqa* (r)//*saqu* (r) (Баскаков, Насилов, 138) кор, тајкөз мәнаһында, каракалпак дилиндә — *соқһыр*//*соқһыр* (Баскаков 1, 379) гумуг дилиндә — *соқһыр* (Виноградова, 282), башғыр дилиндә — *һуқыр* (РБаш.,

498) кор мәнаһында ишләнир.

СӨВҮНЧӘЛ ОЛМАҒ (Дыр.) — севинмәк. Башғыр дилиндә — *һөһөнөү* (РБаш., 446) шәклиндә ишләнир. Гәдим түрк абидәләриндә — *sävün* (Др. ТП, 421) шәклиндә ишләнмишдир.

СУИРӘНКИ (Бәһ.) — ачыг гырмызы. — Суирәнки ачыг гырмызыдыр (Бәһ.).

СУЛИЈА (Теј.) — сулу јер. — Чылпак арпа *сулијада* да олар, демијәдә дә. (Теј.).

СУЛУХ (Г.) — су чох олан јер. — Быранын јери *сулухди*. (Г.). — Елә бир *сулухду* бизим бы кәндиң бир һиссәси (Г.).

СУМАХПАЛАН (О.) — сүзкәч.

СУЧУХ (Дәм.) — сулу. — Рәвәјәтә көрә бу кәндиң әһәтә етдији торпах Араза дәјәнә гәдәр *суһы* гәмишдијди (Дәм.).

СҮВҮЛДИМАХ (Орд.) — бәһә нә илә арадан чыхма. — *Сүвүлдијиб* ортадан чыхдым.

СҮДБАШЫ (Орд.) — ахшамдан сәһәрә галан сүдүн сәтиндә әмәлә кәлән јағ. — Бу күн *сүдбашы* јидим.

СҮДДИ ЧӘҢМӘ (Мах.) — сүдлү плов.

СҮДДҮ ДӘСДАНӘ (Г.) — сүдлү чәрәк. — *Сүддү дәсданы* һы тәндириң дөшүнә вурурух. (Г.).

СҮЈСҮН (Кол. к.) — бојун. — *Сүјсүнуну* әјмә, *сүјсүнуну* гырлыһын. (Кол. к.) Бу сөз Газах диалектиндә, Агдаш вә Көјчәј шивәләриндә ишләнир.

СҮЈУЛЧАХ (Орд.) — сүрүшкән јер; — Ордан кетмә ора сү-
јулчахды.

СҮЛҮ (К.) — чораб ијнәси. —
сүлү насланыб.

СҮМӘКЛӘМӘХ (Сал.) — јуну
дидмәк.

СҮМӘХ' (Сир.) — јајда гырхы-
лыб јујулан јун. — Јај јуну
гырхылыб јујулур ки, она
сүмәх' дејилир. (Сир.).

СҮМҮРМӘК (Кшаһ.) — сор-
маг. — Бадкеш ганы" зәли
кимин *сүмүрүр.* (Кшаһ.)
Түрк дилиндә — *sütmürmek*
(ТР, 554) бир дөфәдә је-
мәк, јаламаг, ичмәк мә'на-
сында, ујғур дилиндә — су-

туртәк (Баскаков, Наси-
лов, 141) башына чәкиб ич-
мәк мә'насында ишләнир.

СҮМҮШ (Нүс.) — гамыш нө-
вү. — *Сүмүш* ајрыды, кәјән
ајрыды (Нүс.).

СҮНК ЕЛӘМӘХ' (Дәс.) — мүф-
лис етмәк, јохсуллашдыр-
маг. — Булар мәни лап *сүнк*
еләди (Дәс.).

СҮРМӘ (Т.) — гапыны багла-
маг үчүн истифадә едилән
дәмир.

СҮРҮТДӘМӘ (Н.) — көһнә ајаг-
габы. — Әвдә кишинин бир
сүрүтдәмәси вар, мәним дә
бири, алырыг әңымыза (Н.).

СҮТҮЛ (Дыр.) — јетишмәкдә
олан әкин.

Т

ТАВАЗАСЫ (Неһ.) — гурулу-
шу, формасы. — Нәр јерин
өзүнүн бир *тавазасы* вар
(Неһ.).

ТАВАЛАНМАХ (Дәм.) — гов-
маг, јүјүрмәк — Ордан бир
дә *тавланди* кәлди, бир
дә кешди Аразын бы тајы-
на (Дәм.).

ТАВЛАР (Сал.) — тојуг сахла-
маг үчүн ағачдан дүзәлдил-
миш јер.

ТАҒАЛАХ (К., Кыр., Н.) — ип
әјирмәк үчүн ијин үзәриндә
олан аләт. (К.), чәһрәнин
бир һиссәси (Кыр.); — *Таға-
лах* ијдә олур (К.); — *Таға-
лах* ин дибиндә слур (Кыр.).
— *Тағалах* сынып онөрә дә
дүјчәләр (ијин үзәринә са-
рынан ип) пис чыхыр, до-

лашыб гарышыр бир-бири-
нә. (Н.). Бакы вә Губа диа-
лектләриндә *тағалаг* (Рүс-
тәмов) даирә шәкилли тах-
та, ағач мә'насында ишлә-
нир.

ТАЈ (Аг.) — даһа. — Тај дүз сө-
зә хошым кәлир. (Аг.); —

Тај нә дејим сә. (Аг.). Гу-
муг дилиндә — *даггыда* (Ви-
ноградова, 258), башгырд
дилиндә — *тагы* (РБаш., 183),
ујғур дилинин Хами диалек-
тиндә — *тагыда* (Малов,
„Ујғ.“. 181), гарагалпаг ди-
линдә — *таггы* (Баскаков, 1,
381), ногај дилиндә — *таггы*
(Баскаков „Ног.“. 260), гыр-
ғыз дилиндә — *дагы*, гырғыз
дилинин черге — тал шивә-
синдә — *тагы* (Мукамбаев,
11) шәклиндә ишләнир.

ТАМАСА (дыр.) — һашијәләрин
бир-бири илә битишдији јерә
вурулмуш тахта парчасы.

ТАПАН (Шаһ.) — торпагы јум-
шалтмаг үчүн истифадә еди-
лән кәнд тәсәрруфат аләти;
дырмыг. — Ағачыг дәлиб, дыр-
мых елијиб, тохуму бассыр-
рыг, она да *тапан* дејирих'.
(Сир.). Газах диалектиндә
ејни шәкилдә (Ширәлијев
„Газак“, 53) ишләнир. Уј-
ғур дилиндә — *тар* (Баска-
ков, Насилов, 146) шырым
мә'насында ишләнир.

ТАПАННАМАХ (Дыр., Шаһ.)
— әкин јерини малаламаг. —
Јер кешәләндә *тапаннан*
тапаннајырых олур јумшах
(Шаһ.).

ТАПЕ (Саб.)//**ТАПЫ** (Нах.) —
тәндирдә биширилән јағсыз
чөрәк, балача тәндир чөрә-
ји. — Исди *тапыны* үзлү пә-
нирнән јијсән! (Нах.) — *Та-
пә* јассы олур (Саб.).

ТАПЫЛ (Дед.) — хорум етмәк
үчүн јә'ни бағламаг үчүн
отун ајагланараг лај һалына
кәтирилмәси. — *Тапыл* би гә-
дәр отду да (Дед.).

ТАПЫЛЛАМАГ (Дед.) — Хорум
етмәк, оту лај-лај багла-
маг. — Мән оту *тапылла-
дым* (Дед.).

ТАПЫЛЧЫ (Дед.) — оту бир
јерә ыган адам. — *Тапылчы*
јыгыр оту би јерә тапыл
елијир (Дед.).

ТАР (Мәз.) — тојуг јатан ағач.
— Тојух јатан ағача *тар* де-
јирих'. (Мәз.). Нахчыван
диалектинин башга шивә-
ләриндә тар тојуг һининә
дејилир. Шамхор вә Дмани-

си шивәләриндә (Джангидзе,
23) ејни мә'нада ишләнир.

ТАРАГГА (Дәс.) — ичәрисинә
барыт гојулмуш кағыз, фи-
шәнк.

ТЕЈ (Кшаһ.) — тамамилә. — Бос-
тан *теј* күлдү (Кшаһ.). Губа
диалектиндә — *теј*, (Рүстә-
мов) артыг мә'насында,
Бакы диалектиндә тамам мә'-
насында ишләнир.

ТЕЈИН (Чәһ.) — гәдәр. — Быр-
дан Нәзәрәбата *тејин* гаш-
дым (Чәһ.).

ТЕЛ (Дәс., Нүс.) — сап.

ТЕЛМӘХ' (Дәј) — сачаг, сач
бағынын учу.

ТЕР (Чам.) — һејбә, хурчун. —
Тери сал улағын үстүнә,
доғулан гузулары дашы дөл-
чәјә (Чам.).

ТЕЧИРӘ (К.) — тунчдан гај-
рылмыш ванна. Түрк дилин-
дә — *tencere* (ТР, 607) га-
занча мә'насында ишләнир.

ТӘБЧӘЈ (Чам.) — белин үст
тәрәфиндә ағачдан ағалыг.

ТӘВАН (Б.) — лобја.

ТӘВӘРӘ (Кыр., Бән., Н.) —
1) дәјирман дашыны охла
бирләшдирән дәмир һиссә
вә ону һәрәкәтә кәтирәрәк
фырладан дәмир парча; 2)
гаснаг — *Тәвәрә* дәрман да-
шынын ичинә кечир. (Кыр.) —
Бизим әләјин тәвәрәси *сы-
ныб* ишдән чыхып (Н.).

ТӘВЧИ (Гд.) — верки. — *Тәвчи*
дејилләр, *тәвчи* јығана да
изборчиқ дејилләр. (Гд.).
Варташен шивәләриндә —
төчү (Гусейнов, 13), Гәрби
Абшерон шивәләриндә —
төчи тәләффүз олунур.

ТАГЭЛЛИ (Ә.) — чаваб, мәна, изаһ. — Деди бы сөзүн *тагэллиси* жохду. (Ә.).

ТАЗИР (К.) — гоюнун һүрк-мәси.

ТАКЧӘ-ТАНАЧА (Дәм.) — ал-гыз, тәк.

ТАЛИС (Б., Вән., Чам., Теј., Сал., Кшаһ.) — кисә. — Биз-дәр мешоға *талис* дијәрых (Б.). — *Талисә* ун жығырых, дән жығырых (Кшаһ.).

ТАЛИФЧИ (Кшаһ.) — тоја адам дә'вәт едән шәхс.

ТАМӘННӘШМӘХ' (Сал.) — кө-рүшмәк.

ТАНДІРӘСӘР (Бән., Ј., Кшаһ., Бүл., Дыр., Ах., Чәрб.) = мәтбәх, тәндирхана, ичәри-синдә тәндир олан јер. — Мән *тәндирәсәри* чырпышам (Кшаһ.). — *Тәндирәсәр* чәрәһ јапбахдан өтәри олар. (Дыр.). — *Тәндирәсәрдә* одун жығылыб (Ах.). — Тәндир әвдә олур, *тәндирәсәр* дамла олур. (Бән.).

ТАНЗИФ (Бүл.) — назик ағ пар-ча. — *Тәнзиф* назик олур. (Бүл.).

ТАНИКАР (Сал.) — ағ дуз.

ТАНИКӘ (Орд.) — ичәрисинә гәнд вә с. шеј гојулан габ. — *Тәникәдә* гәнд вардыр.

ТАНИКӘ (Орд.) — гарғыдан дүзәлмиш алачыг дивары; — *Тәникәмиз* дә хараб олыб.

ТАНК¹ (Дәс.) — дөнкә, далан.

ТАНК² (Орд.) — ат вә б. гошгу һејванынын гарны алтына бағланан кәндир; — Ешәјин *тәнкин* чәк.

ТАНТИКЛИХ' ЕЛӘМӘХ' (Г.) — тәләсмәк. — Нијә *тәнтик-лих' елијирсән?* (Г.).

ТАПӘРӘ//ТАПАРАН (Н.) — килдән һазырланмыш зибил габы. — Һәти сүпүр *јығ та-пәријә* апар ат күллүјә кә (Н.).

ТАПИЛМӘХ' (Бән.) — сохул-маг. — Белә һис еләдим ки, өзүмү лаша сохан чанавар бир јаннан, сел дә бир јан-нан давары һеч пыча чыха-рачах, һәм дә чанавар да үсдән *тапиләчәх'* гојуна (Бән.).

ТАПЧӘХ' (Сал.) // **ТАПЧӘК** (Бән.) — белин торпаға асан-лыгла кечмәсини тә'мин ет-мәк үчүн онун сапына ке-чирилмиш хусуси тахта јери (чыхынты). — *Тәпчәх'* тор-пахда ишләнир (Сал.). — *Тәпчәх'* лапатқаны јерә вур-махчундур (Бән.).

ТАРАБДУХ (Орд.) — нәрпәран-дан биширилән хөрәк. — Мән бу күн *тарабдух* јидим.

ТАРӘХ' (Газ., Чам.) — ун вә дошабдан биширилән ширин хөрәк. — Башыма сојух дә-иб, бир аз јағлы *тарәх'* бишир. (Чам.). — Мән дүнән *тарәк* биширмишдим. (Газ.).

ТАРЛӘ ЕТМӘХ' (Гыв.) — һәзм етмәк. — Адам чәрәји јахшы чәјнијәндә тез *тарлә едир* (Гыв.).

ТАРҲОВЛА (Чәһ.) // **ТАРҲА-ВАЛА** (Газ.) — һалва нөвү. — Биззәрдә *тарҲовлани* хә-мирдән биширәрләр (Чәһ.). — дүнән дәјымкилә кедәндә, олар тарҲавала бишири-диләр (Газ.).

ТАФРИҲЛИ (Орд.) — күлмә-ли. — Һәсэн чох *тафриһли* адамдыр.

ТАҲНӘ (Күр., Бәһ.) — дашдан овулмуш бөјүк габ, тәбаг. — *Тәһнәдә* дән јүәлләр, һејван сувараллар (Күр.); — *Тәһнә-дә* гатых чаллых (Бәһ.) Дманиси шивәләриндә — *тәх'нә* (Джангидзе, 15) шәклиндә тәләффүз олунур. Ујгур дилинин Хами диа-лектиндә — *тәгнә* (Малов, „Уйг“, 183), өзбәк дилин-дә — *тегана* (РУ, 313) ишлә-нир.

ТАҲРИНӘН (Шаһ.) — вахты илә. — *Тәһринән* ора бош јер-миш (Шаһ.).

ТИГӘ (Вән.) — аракәсмә — Мән әви *тигә* еләдим (Вән.). — *Тигә* әви арадан кәсир (Вән.). **ТИЈӘ** (Дыр.) — котанын ағзы. **ТИЈӘНЧӘ** (Чам.) — тава. — Ти-јәнчәни вер, гујмах биши-рим. (Чам.).

ТИЛИШКӘ (Б. Нор.) — доғра-нан ағачдан чыхан кичик, һазик һиссәләр.

ТИН ВУРМАҒ (Нүс.) — дәм вурмаг (од, очаг).

ТИНЈӘТ (Дәс.) — һәрәкәт, әмәл.

ТИНК (Т., Кол.) — кичик ағач, чубуг, чалаг ағач, көрпә шитил. — Бар ағашдарына балача вахты *тинк* дијирик^с (Кол.).

ТИР (Г., Нүс.) — евин үстүнә гојулан дирәк. — Биз әвин үстүнә *тир* дејирих'. (Г.).

ТИРӘ' (Кыр) — үзүм тәнәјинин јерләшдији бази.

ТИРӘ² (Рем.) — ары сәбәтинин ичиндә олан ары-ајры һис-сәләр. — *Тирә* сәбәтдә олур арычын (Рем.).

ТИРКЕШ (Сал.) — чәлтик әк-мәк үчүн квадрат шәклиндә һазырланмыш саһә, јер.

ТИСБИРРИХ' (Дед.) — чәтин-лик, әзијәт. — Мән чалышыб ушахларыми мин *тисбир-рих'нән* бөүтмүшәм (Дәд.). — Гардаш оғли, биз *тисбир-рих'* чәтинних', әзијәтә де-јәрих'. (Дәд.).

ТЫҒ (Хан., Теј.) — 1) хырманда дөјүлүб жығылмыш тахыл, 2) соврулмаг үчүн хырмана жығылан дөјүлмүш һәшәм. — *Тығы* ағач шана илә әлнән саврырых. (Хан.).

ТЫҒЫЛЛАНМАХ (Кшаһ.) — соврулмуш тахылы тәпә шәк-линдә жымаг. — Тахыл сыв-рылыб сора бир јерә *ты-гылланыр* (Кшаһ.).

ТЫЛФ (Шаб., Кот.) — гуру ча-јын галығы. — Чајын *тыл-фын* төкүлләр луминин ди-бинә (Шаб.); — Чајын *тыл-фын* бошалдырых ешијә (Кот.).

ТЫРХӘШ (Г.) — күчсүз, бә-дәнчә зәиф (ушаг). — *Тыр-хәш* гоча гишидән (гиши — киши) олар (Г.).

ТЫХАНЧ (Әј.) — сәһәнкин ағ-зына кечирилән әски пар-ча. — *Тыханч* сәнәјин ағзына гојулур. (Әј.).

ТЫХЛАМА ОЛМАХ (Г.) — дол-дурмаг, ағзына гәдәр дол-дурмаг. — Чәрәји бозбаша о гәдәр дорғадын кин, *тых-лама* олдү (Гч.).

ТОВ ВЕРМӘХ' (Дәс.) — һәдә кәлмәк, горхутмаг.

ТОВЛАМАХ (Дәс.) — сапы, или һамарламаг, сығалламаг.

ТОДАР (Гд.) — һамар олмајан.

ТОЈ (Кшаһ.) — нағара. — Биз үш күн кәрәк *тој* чалдырах (Кшаһ.). Газах диалектиндә

(Ширәлијев, Газах) мусиги үчлүүнү билдирир.
ТОҖБАБАСЫ (Кшah.)—тоҖда башчылыг едән адам.
ТОҖЧУ (Сәд., Гб.)—Мусиги үчлүү, трио, нағара чалан.—Кет, *тоҖчу* чағыр кәлсин. (Сәд.)—*ТоҖчу* тоҖ чалыр (Гб.).
ТОЛАГГАҖИ (А., Бүл.)—гуш ады—*ТолаггаҖи* чыггылыча серчә кими гушди (Бүл.). Түрк дилиндә—*turgau* (ТР, 629), түркмән дилиндә—*торгай* (РТүрк., 66), башгырд дилиндә—*һабан тургайы* (РБаш., 134) вә уҖгур дилиндә—*to(r) qaj* (Баскаков, Насилов, 156) шәклиндә ишләнир.
ТОЛАҖАҖИ (Сал.)—әҖри гыч (адам)—*ТолаҖаҖи* гычы әҖри адама деҖилир (Сал.).
ТОПБАШ (Саб.)—ән җахшы бугда нөвү.
ТОПҖР (Т.)—алағ вурмаг үчүн истифадә едилән аләт.
ТОРАГГАҖЫ (Бүл.)—чолаг тоҖуг.—Бизим тоҖухлар *тораггаҖыды*. (Бүл.).
ТОРАТАН (Дәс.)—һөрүмчәк.
ТОРПАХ СУҖУ (Чам.)—биринчи су.
ТОСЫ (О.)—гыса боҖ.
ТОСМАР (Б. Нор., Гыв.)—көк, алчаг боҖлу (адам).—*Тосмар* Камал галхозда ишдиҖир (Гыв.). Бакы диалектиндә *тосҖун* ишләдилир.
ТОХАЧ (Кот.)—јув чырпан чубуг.
ТОХЛУЛУХ (ӘҖ.)—чобана зәһмәт һаггы олараг верилән гоҖун-кечи.—Отаран адама икирми баш гоҖун-кечидән

бирисин верәрдиләр, она *тохлулух* деҖилир (ӘҖ.).
ТОХМАХ (Чам.)—ағачдан гаҖрылмыш әтдөҖән аләт.—*тохмағы* верин, әг дөҖәх' (Чам.).
ТОХМӘРӘХ' (Г.)—көдәк (адам).—Әскәр *тохмәрәх'* адамды (Г.).
ТӨРӘ (Кот.)—боҖча алчаг, көдәк (адам).—*Төрә* адам, диҖәллә, фәткир олар, һиләли олар. (Кот.). Муған шивәләриндә еҖни шәкилдә вә мәһнада (Муған, 193) ишләнир.
ТСИВЗӘ (Саб.)—дамарларын үзәринә чыхан, 10—15 күн давам едән җара.
ТУЛАМБАР (Нах.)—кечмиш һамамларда су гыздырылап Җер.—Әһмәдин үзкөзү елә гаралмышдыки, елә бил, *туламбардан* чыхыб. (Нах.).
ТУЛАМБАРЧЫ (Нах.)—кечмиш һамамларда су гыздыран (адам).
ТУЛУХ/ЕҖМӘ (Чәһ.)—кечи, гоҖун дәрисиндән пендир, шор җығмаг үчүн дүзәлдилән дәри габ. Түрк дилиндә—*tuluk* (ТР., 629), уҖгур дилиндә—*tulum* (Баскаков, Насилов, 157), каракалпак дилиндә—*тулуп* // *толуп* (Баскаков 1, 387) ишләнир.
ТУМАНА КИРӘН (Дәс.)—фишәнк.
ТУПАРАН (Җ.)—ары сәбәтинин дал тәрәфинә гоҖулан тахта.—*Тупаран* арылыхдады. (К.).
ТУРАТАН (Орд.)—һөрүмчәк.—Бағчада *туратан* тур атмышдыр.
ТУРШАХ (Г.)—турш, азча турш, турштәһәр.—Бир гара

тут вар, *туршах* олур (Г.).—Бы тутун өзү һаҖла *туршахди* (Г.).
ТУРШУНУ (Әнд.)—туршәнк—*Туршуну* чох җемәли олыр (Әнд.).
ТУТАЧАХ (Сир.)—исти габ, газаны тутмаг үчүн бир-биринә бағлы парчалар.—*Тутачах* исти шеҖләри гавзамахчунду (Әр.).—исди газаны *тутачаған* көтүрүләр. (Сир.).
ТУТГАЛ (Чб.)—исти габлары тутмаг үчүн истифадә едилән парча, бах тутгаҖ.—*Тутгал* олмаса, газан әлими җандырап. (Чб.). УҖгур дилиндә бу сөз еҖни мәһна, лакин—*tutqac* (Баскаков, Насилов, 158) вә каракалпак дилиндә—*туткыыш* (Баскаков 1. 388) шәклиндә ишләнир.
ТУТГАЧ (Г.)—исти габлары тутмаг үчүн истифадә едилән парча, бах тутачах.—

Исди газаны *тутгаҖнан* көтүҖүк. (Г.).
ТУТМА (Чәһ.)—торпагда басдырылан ағачын көҖәрмәси.
ТУТМА (Дәм.)—говун
ТУШҖАЛ (Б. Нор.)—учлары җумру ағач.
ТҖКҖСДАННЫХ ЕТМӘХ' (Бән.)—надаһлыг, авамлыг етмәк.—Чәмәһәт кетмирдидәрсә *түкүсданных* едирдиләр.
ТҖЛҖ (Г.)—огру. Бакы диалектиндә—*түлүнки* шәклиндә ишләнир.
ТҖНКӘ (Б. Нор., Шаһ.)—дәмир нефт габы.
ТҖРӘ (Бад.)—буғда өлчмәк үчүн тахтадан гаҖрылан 8 килограмлыг габ.—*Түрә* сәккиз килолуг (уғдөлчәнә диҖәрух (Бад.).
ТҖСТҖЛҖ ЧЫРАХ // **ТАҖЛА ЧЫРАҖЫ** (Нах.)—чыраг.—Һинди *түстүлү чырах* җохдур (Нах.).

У

УЗҖН СУ (Неһ.)—Араз чаҖы.—Бы *узун су* мәним дөрт дәс гәстиҖомми апарыб (Неһ.).—*Узун су* олмаса, быран чамати судан коррух чәкәр (Неһ.).
УННУХ (Чәһ., Бад.)—150—200 килограм ун тутан тахтадан гаҖрылмыш җешик.—Тахылы уннуға җығырдыҖ (Бад.).
УРУС БАДЫМЧАНЫ (П.)—памидор.
УРҖА (Чам.)—чөрәк башири-

ләркән, (җапыларкән) онун үзәринә сәпилән ун.
УРЧАҖ КӘЛМӘК (Сал.)—раст кәлмәк.—БыҖ ннан бир дев бына *урчаҖ кәлди*. (Сал.).
Өзбәк дилиндә бу сөз—*учраш* (РУз., 103) шәклиндә ишләнир.
УЧАЛАНМАХ (Дыр.)—инкишаф етмәк.—Јол олса бу адам *учалана* биләр (Дыр.).
УЧУХ—додагларда әмәлә кәлән кичик шиш, сәпмә. Бакы

диалектиндә—*учуғ//учығ* вә
учуғламағ фе'ли шәклиндә
ишләнир. Уҗғур дилиндә—
исиг (Баскаков, Насилов,

160), түрк дилиндә—*исик*
(ТР, 634) шәклиндә ишлән-
ир.
УШГУНМАҒ (П.)—һүркмәк.

У

УЗБӘСУРАТ (Кеч.)—үзүзә,
үзүнә.—Бы нохсаны *узбәсу-*
рат дејирәм сана (Кеч.).

УЗӘК (Нүс.)—чарыхбагы-
нын кечдији дәлик.

УЛКӘР//УЛКАР (Ј.)—бүрч;
једди улдуз. Уҗғур дилинин
Хами диалектиндә—*укәр*
(Малов „Уйг.“, 189), түрк
дилиндә—*ülker* (ТР, 644)
шәклиндә тәләффүз едилир.

УЛУШКӘМӘХ' (Дәс.)—сол-
маг.

УН (Кол.)—сәс.—Дағлар сәндә
нәјим галды, Әлим јетмәз,
унум чатмаз, Дал бутахда
нарым галды. (Кол.). Ағдам
шивәләриндә (Агаев, 13),
Мәрәзә шивәләриндә (Ибра-
гимов, 13), Гәрби Абшерон
шивәләриндә—*ун* шәклиндә
тәләффүз олунар. Газак ди-
линдә—*ун* (РК, 229), өзбәк
дилиндә—*ун* (РУз., 242),
түркмән дилиндә—*сес//үйн//*

сәс (РТур, 48), уҗғур ди-
линдә—*ун* (Баскаков, На-
сиров, 169), каракалпак ди-
линдә—*юн* (Баскаков 1,398),
тувин дилиндә—*үн* (РТув.,
179), башгырд дилиндә—*өк*
(РБаш., 170) шәклиндә иш-
ләнир. Гәдим түрк абидәлә-
риндә—*йп* (Малов „Пам.“ 440)
вә „Дәдә Горгуд“ дастанын-
да ишләнмишдир.

УСРӘТ (Гыв.)—чәтинлик.—
Оннар бизә чох *усрәтлә*
кәлиб чатдылар (Гыв.).

УСТӘЛӘХ' (Мк.)—үк.—*Ус-*
тәлих' дөвәнин үсдүнә го-
јулан үкә дејилир.

УТҮХ' (Дәс.)—һиләкәр, кә-
ләкбаз.

УФҮРДӘ (Ј.)—чәрәк јапан
әллик.

ҮЧӘМ (Газ.)—ашыг ојуну.—
Үчәм ојналларды габахлар
(Газ.). Түрк дилиндә—*üçle-*
me (ТР, 643) сөзү дама оју-
нуна охшар ојуа дејилир.

Ф

ФАРМАШ (Чәһ.)—мәфрәш.

ФАТМА НӘНӘНИН ГҮРША-
ҒЫ (Нүс.)//**ФАТМА НӘНӘ-**
НИН НАНАСЫ (Кеч.)—гов-
си-гүзәһ.—Она биз *фатма*
нәнәнин гуршағы дијәрых,
биз она һәјлә дијәрых (Нүс.).
—*фатма нәнә нана уза-*

дыр. (Кеч.). Бакы диалек-
тиндә бу ифадә „*Гәрнәнә*
өлкән чәкиб“ шәклиндә иш-
ләнир.

ФӘЛЛАХ (Сәд.)—ајыг.—Үсуп
чоҳ *фәллах* адамды (Сәд.).

ФӘРИХ' (Д., Чб., Дыр., Т.)—
фәрә, 2 иллик тојуг.—*Фә-*

рих' үч ајдан сора доғар
(Дыр.);—*Фәрих'* сора тојух
олур. (Чб.) Түрк дилиндә—
ferik (ТР, 188) дејилир.

ФӘРШ//ФӘШ (Нүс., Г., Мәз.,
Кот.)—1) дөшәмә, дөшәмә
әвәзинә салынан суваг; 2)
палаз; 3) дәринлик.—*Фәриш*
симитлән, торпахдан, тахда-
дан олар (Нүс.);—*Јерә фәриш*
салырых (Мәз.);—Әриј аға-
чы бырда чох јашамыр, је-
рин *фәришинә* кетмир (Гч.).
Түрк дилиндә—*feriş* (ТР, 189)
шәклиндә I вә II мәналарда
ишләнир.

ФӘТИР // ДУЗСУЗ ГАЛЫН
(Чам.)—дузсуз, мајасыз чө-
рәк.—Дәјирманда ун үјүдән-
дә јакшы фәтир јапмышдым
(Чам.).

ФИНК (Неһ.)—пенчәк голу-
нун ағзы.—Пенчәјин *финки*
чырыхды (Неһ.).

Х

ХАЛЫ (Г.)—бөјүк халча.
Абшерон шивәләриндә—*хә-*
ли шәклиндә ишләнир. Түрк-
мән дилиндә—*халы* (РТур,
105), түрк дилиндә—*halı*
(ТР, 229), каракалпак ди-
линдә—*халы//гилем* (Бас-
каков 1, 332). гүмүг дилин-
дә—*хали* (Виноградова,
263), шәклиндә ишләнир.

ХАМ КӨН//АШДЫ КӨН (Т.)—
чарыг тикмәк үчүн көн чәш-
и.

ХАПАН ГАЛМАХ (Ш.)—тәк,
кимсәсиз галмаг.—Ајбала
әвдә *хапан галмышам* (Ш.)
Уҗғур дилиндә—*хара* „гәм-
кин, инчимиш, *хара qıl-*

ФИНЧАН (Бәһ.)—сахсы кәса.
—*Финчанда* гатых јерик^ә
(Бәһ.). Бакы диалектиндә бу
сөз „чај ичилән габ“ вә
„електрик кечирмәјән сахсы
гејри-нагил“ мәналарында
ишләнир. Түрк дилиндә—
fincan (ТР, 192) шәклиндә
Азәрбајҗан әдәби дилиндә да-
шыдығы мәнада ишләнир.
ФИРӘНКИ (С.)—кибрит.—
Фирәнки дә дејирик, спичқа
да, алышган да, кибрит дә
дејирик (С.).

ФЫНЧЫЛЫХЛАМАХ (Дәј.)—
гачмаг.—Ханым *фынчылы-*
лады (Дәј.).

ФЫРРАНГУЧ//ФЫРРАНГУШ
(Гч.)—фырлангыч.—Хызан-
нар *фыррангуч* фыррадыр
(Гч.). Бакы диалектиндә—
фырфыра дејилир.

ФРАМОК//КӘЛЛӘЛЫХ (Дыр.)
—пәнчәрәнин јухары һис-
сәси.

таг (Баскаков, Насилов,
165) дилхор олмаг мәна-
сында ишләнир.

ХАР (Чам.)—ики-үч јашында
ахталанмыш кечи.

ХАРТ//ХӘРТ (Күр.)—бүләв
әвәзинә ишләдилән чај да-
шы.—*Харты* вер, пычағы-
мы итилдим (Күр.)—*Хәрт-*
нән пычах итилдилләр, дәһ-
рә итилдилләр, кәрәнти
итилдилләр, орах итилдил-
ләр, мәрәнни итилдилләр
(Күр.).

ХАРТ ДАШЫ (Дед.)—бүләв.—
Харт дашыјнан пычағы
итилтирих' (Дед.)

ХАФДАН (Чб.) — гәфлэтән. — Елә күчә җухары кедирдик, Солтанкилин ити *хафдан* кәлиф гапыб (Чб.). Башгырд дилиндә ејни мәнада — *капыл* (РБаш., 52) шәклиндә ишләнир.

ХАФЛИЈАХ (Хан.) — кизлинчә, хәлбәтчә.

ХӘДИМ (Чам.) — ахталанмыш кәл.

ХӘЈӘТИ/КЕЧИ (Чам.) — биширилмиш барамадан әјрилән назик сап. — Барамадан *хәјәти* чәкирәм (Чам.).

ХӘКАБ (Кот.) — әкинә вурудан биринчи су.

ХӘКБЕЧӘ (С.) — хырда милчәк.

ХӘКЛӘНМӘХ' (Мәз.) — шумун күн алтында галмасы, җахшылашмаг. — Күн вырыр, торпах *хәкләнир*, авылыр. (Мәз.)

ХӘКОВ (Н., Чам.) — 1) сусуз галмыш әкин јери; 2) икинчи сұварма. — Ај јолдаш сәдир, бизим извенанын јеррәри *хәковду* бәс нелијәх? (Н.); — Зәмиләрин *хәков* сужун вердик^с (Чам.).

ХӘЛБИР (Т.) — кичик, торпаг чыхаран шадара. Ујғур дилиндә — *qalbir* (Баскаков, Насилов, 55), өзбәк дилиндә — *галбир* (РУ, 742) шәклиндә ишләнир.

ХӘМРӘ (Чәһ., Н.) — маја. — *Хәмрәни* хәмрә гатыллар (Чәһ.); — *Хәмрәмизи* пишиј ејиб онун дәрдиннән хәмир елијә билмириј. (Н.). Ујғур дилиндә — *хемі(r)turic* (Баскаков, Насилов, 166), түрк дилиндә — *hamur* (ТР,

231), өзбәк дилиндә — *хамир-туруш* (РУ, 181) шәклиндә ишләнир.

ХӘРӘ (Мәз.) — әкилән саһәдә галмыш хам јер. — *Хәрә* галанда бир дә чәвириб ону алдырачыјых (Мәз.).

ХӘРӘЗӘН (Чам.) — узун галчы. — Чүтчүнүн кәрәх' җахшы *хәрәзәни* олсун (Чам.).

ХӘРӘНЧӘ (Дәс.) — кәләкбаз.

ХӘРПИШДӘ (Вәл.) — кәрпич ев.

ХӘРПУШТӘ ЗИРЗӘМИ (Нах.) — јералты җашајыш еви. — Бәдн *хәрпуштә* зирзәмидә җатмышдым, чох сәринди. (Нах.).

ХӘСИЛЛӘНМӘХ' (Дыр., Теј., Кол., К.) — јетишмәк (әкинин вә јончанын көј, јетишмиш вахты). — Буғда *хәсилләниб* Кол.). — Әкин *хәсилләнибди*.

(Теј) Муған шивәләриндә ејни мәнада вә шәкилдә ишләнир. Түрк дилиндә — *hasyl* (ТР, 235) јем үчүн бичилмиш көј арпа мәнасыны ифадә едир.

ХӘЧОННИ (Ун.) — хәрәк биширән јер.

ХӘШӘ (Т.) — јончаја охшар јем биткиси — *Хәшәни*, гөринчәни һејвана веририк^с (Кол.). Ујғур дилиндә — *хәшәк*: *от хәшәк* (Баскаков, Насилов, 166) гуру јем (гуру от, јонча вә с.) мәнасында, өзбәк дилиндә — *хашак* (РУ, 776) гуру от мәнасында ишләнир.

ХӘШМӘР//ХАЧМАР (Рем.) — ары сәбәтинә хач шәкилли гојулан чубуг парчалар. —

Сәбәтдә бир-ики *хәшмәр//хачмар* олур (Рем.).

ХИЗА (ЈЕР) (Кыр.) — әкилмәмиш јер.

ХИЗӘР (Сәд.) — бөјүк мишар; әррә. — *Хизәри* ики адам ишләдир (Сәд.). Ујғур дилиндә — *həri* (Баскаков, Насилов, 60), түркмән дилиндә — *ары* (РТур, 179), түрк дилиндә — *hizar* (ТР, 251), өзбәк дилиндә — *арпа* (РУ, 554), тувин дилиндә — *хирәэ* (РТув, 395) шәклиндә ишләнир.

ХИЈАВАН (Сир.) — зәми, тарланын бәрәбәр бөлүнүб әкилән һиссәси.

ХИРНИХ' (Н.) — чох билмиш, һиләкәр. — Чох *хирних'* адамды оннан башармах чәтин мәсәләди (Н.).

ХИРТИХ' (Күр.) — хырда јејә. — Биззәрдә бөүх' *јејә* гавара, хырдасына *хиртих'* дејәрих' (Күр.).

ХИТАБ (Дыр.) — гутаб. Газак диалектиндә — *хитаф* (Ширәлијев „Газак“, 61), Гәрби Абшерон шивәләриндә — *хитәб* (Вәлијев) ишләнир. Түркмән дилиндә — *гутан* (РТ, 180) ишләнир.

ХЫЗАН (Г.) — ушаг. — *Хызанар* һәтдә ојныјыр (Гч.).

ХЫЛ (Неһ.) — хејли; дәстә. — Ирбаһымын бир *хыл* ушағы вар (Неһ.). — Мәним бир *хыл* ушағым вар-онки нәфәр (Неһ.). Газак диалектиндә бу сөз чохлаг (Ширәлијев „Газак“, 52) мәнасы дашыјыр. Ујғур дилинин Хами диалектиндә — *хыл* (Малов, „Уйғ“, 192) чәшид (сорт) мәнасында ишләнир.

ХЫЛЫТКӘН (Т.)//**ХЫЛЫЧ-ЧАН** (Нүс.) — гапыны багламаг үчүн дәмил, һалгарәзә.

ХЫЛЛАЗ (Бүл.) — кәртәнкәлә.

ХЫЛЛЫХ (Т., О.) — 1) јапынчы нөвү; 2) дөшәнәчәк. — *Хыллых* күзәмдән һазырланмыш јапынчыдыр ки, чобанлар өртүрләр (Т.).

ХЫМ (Б. Нор., С.) — бинанын тикилмәси үчүн газылмыш өзүл.

ХЫНЧ (Б. Нор.) — ири, бөјүк. — Гумнан *хынч* кәчин бирләшмәсиннән кәчхәк әмәлә кәлир. (Б. Нор.).

ХЫР (Дәс.) — тамамилә, сәлт. — Хәрәх' *хыр* дузду (Дәс.).

ХЫРДЫХОВ ОЛМАХ (Чам.) — хырдаланмаг. нарын дөјүлмүш вәзијјәтә кәлмәк (күләш). — Күләш дөјүлүб, *хырдыхов* олуб, јыгмах лазымды (Чам.).

ХЫРЫТ (Вән.) — ипәк гурдунун илк јухусу.

ХЫРМӘНКАН (Ј.) — хырман јери. — Әвимиз ојанда *хырмәнкаһын* јандады (Ј.). Өзбәк дилиндә — *хирмон* (РУз, 147), казак дилиндә — *кырман* (РК, 143), түрк дилиндә — *harman yeri* (ТР, 234), ујғур дилиндә — *xorman/xi(r)man* (Баскаков, Насилов, 167), түркмән дилиндә — *харман* (РТур., 51) шәклиндә ишләнир.

ХЫРНӘК' (Т.) — довшан баласы. Муған шивәләриндә ејни мәна (Муған, 196) дашыјыр.

ХЫРСЫЗ (Дәј.) — күчлү. — Ики адам бири *хырсызди* (Дәј.). Губа диалектиндә

(Рүстәмов), Муған шивәлә-риндә (Муған, 196) ејни мәнада, Товуз шивәләриндә (Джафаров, 13) кобуд мәнасында ишләнир. Түрк дилиндә *hırsız* (ТР, 250) оғру, гулдур мәнасында ишләнир.

ХЫРСЫЗЛАМАХ (Ә.) — күч, зор кәтирмәк, дөймәк. — Ики хырсыз бизи *хырсызлады* (Ә.).

ХЫРХЫ (Кшаһ.) — балача мишар. — *Хырхы* јнан ағаш кәсилләр (Кшаһ.).

ХЫРХЫР (Ә.) — ири мишар. — *Хырхырнан* тахта чәкилир (Ә.).

ХЫС ЕЛӘМӘХ (П.) — түстү һис бурахмаг. — Одун очахда јаш олдуғу үчүн јанмыр, *хыс* елир (П.). Бакы диалектиндә — *хис* елемек ишләнир.

ХЫТАБ (Чам.) — соған, балгабаг, пенчәрдән һазырланан јемәк. — Нәнәм *хытаб* ичини чох ачы еләмишдир (Чам.).

ХОДӘК (Ч.) — бојундуруға минән адам.

ХОЖАН (Сәл.) — фырылдагчы. — Биззәрдә чулик адама *хожан* дејәрих (Сәл.).

ХОЗАН (Сал., Мәһ.) — арпа вә буғда бичилмиш јер, зәми.

ХОЈ (Ј.)//**ХОЈУН** (Чам.) — дөјүлмүш тахылын вә ја чәлтијин бир јерә топланмасы; бир јерә јығылмыш нарын күләш. — Јел әсир *хојуну* совурмах лазымды (Чам.).

ХОЛ (К.) — даға чыхан јол.

ХОП (Чб.) — котанын торпаға кечән һиссәси.

ХОРУМ (Дед., Кыр., Күр., Кеч.) — бағланмаг үчүн һазырлан-

мыш от тајасы. — Тапыл јумуррасан, олур *хорум* (Дед.). — *Хорум* отун бағына дејилир (Кеч.).

ХОРУМЛАМАХ (Хан., Дед.) — бичилиб гурумуш оту гучаг-гучаг топлајараг бағламаг. — Кәрәнтијәнн оти бишдих, төндих лај, дөндих *хорумлады* (Хан.). — Бизим галхозза оту Мирһәшим *хорумлыр* (Дед.).

ХОРУМЧУ (Дед.) — от бағлан (адам). — *Хорумчу* оту јумурујур чөлдә (Дед.).

ХОС (Т., Б.) — килсәнин үстүндә зәнк олан јер.

ХОСӘК (Чәһ.) — балача, кичик (ев.). — Һәсән бир дам тикиб өзүнә, о әв дәл, бир *хосәкдир*, чаным (Чәһ.).

ХОШАЧӘЛИМ (Вән., Нәһ.) — хош, ахшы. — Быра *хоша-чәлим* јерди (Нәһ.). — Мир Һәсән *хошкәлим* адамды (Вән.).

ХУБАН (Хан.) — халг, умумилик.

ХУДРИ (Г., Д., Чб.) // **ХУДҮРУ** (Нәһ., Бәһ., Г., Шаб., Сал., Нәһ., С.) — әбәс мәнасыз, јарытмаз, бош јерә, наһаг јерә. — *Худуру* јерә Ибраһим вахтыны кечирир, охумур. (Г.); — Сән *худуру* данышырсан (Д.). — *Худри* бырдан кәлмисән, о бөүрдән јол јахшыды (Г.). — Мәни быра сүз *худури* чәтмисүз (Шаб.). Варташен шивәләриндә — *худур* (Гусейнов, 14) шәклиндә ишләнир.

ХУДУХ ЕЛӘМӘХ (Дәс.) — дәрд, гәм, фикир чәкмәк, — Чох *худух еләмә* (Дәс.).

ХУЈКИР (Дыр.) — дәли (ат), вәһши (ат). — Бү кәгдә *хујкир* ат јохду. (Дыр.). — Мән *хујкир* ата минмәмишәм (Дыр.).

ХУМ (Г., Ш.) — бөјүк сахсы күпә. — *Хум* үчүз (үч үз) литир су тутур (Г.). — *Хума*

габахларда јағ долдурурдух, дөшаб долдурурдух, инди дә чыхыр гојурух (Ш.).

ХУНУ ГАРПЫЗ (Дәс.) — узун гарпыз.

ХУНУХ СУ (Б. Нор.) — илыг су.

Һ

ҺАВАНЫН СӘММИ (Гд.) — көјүн сәтһиндә әмәлә кәлән дәјишиклик; — Јајда бахыр-сан көрүрсән ки, һәјлә би(р) белә гырмызы да дәјил, би(р) тәр һәјлә шејди, она *һаванын сәмми* дејирих (Гд.).

ҺАВАРТӘПМӘХ (Күл.) — сәс салмаг.

ҺАВЛА (Сир.) — арагчын.

ҺАВЛАМАХ (Ј. „Н.“) — шишмәк. — Бир јара ки *һавлады* она гојулар (Ј. „Н.“).

ҺАВОТИ (Ј. „Н.“) — шишмиш јараја гојулан от. — Бир јара ки, *һавлади* она *һавоти* гојыллар (Ј. „Н.“).

ҺАЗАРПЕШӘ (К.) — стәкан гојулан хырда јешик, кичик гуту. — Истәкан *һазарпешә-дәди* (К.). Муған шивәләриндә (Муған, 196) ејни мәнада ишләнир.

ҺАЛАГАДУЗУ (Сир.)//**ҺАЛГАДУЗУ** (Мил.) — дәмров хәстәлији үчүн ишләдилән от.

ҺАЛГАРӘЗӘ (Т.) — чәфтә — *Һалгарәзә* гапыда олар. (Т.). Бакы диалектиндә — *чәфдә-рәзә* ишләнир.

ҺАМБАЛ (Г.) — евин үстүнә гојулмуш узун ағач.

ҺАРАМЫ (Т.) — ары айләсиндә олан түфејли нөв — Арынын ичиндән чыхыб *һарамы* оларын урзысын јер (Т.).

ҺАХЛАМАХ (Бән.) — чатмаг, етишмәк, кәлиб чатмаг. — Елә ки сү ерин ахырын *һахламады*, унда һәмин јерин ортасына бир дәнә ишдәх чәкирих (Бән.). Бакы диалектиндә — *һахламаг* ејни мәнада ишләнир. Түрк дилиндә — *haklamak* (ТР, 227) галиб кәлмәк, бир шеји баша чатдырмаг вә с. мәналар дашыјыр.

ҺАХЫШЛА (Ш.) — тојда әл чалынараг охунан маһны. — Тојда сөзләри дејиб *һахышда* кедирих (Ш.).

ҺАШИЛ (Нүс.) — хәшил, хөрәк. — *Һашил* дә олар, биширәрых, тәрәк дә биширәрых (Нүс.).

ҺЕЛЛӘМӘХ (Сал., Дај.) — јумбалатмаг, јуварлатмаг, итәләмәк. — Оғланы *һелләдиләр* салдылар дәрјаја. (Дај.) — Киши әлин узаданда арвад они *һелләди* ешиә (Сал.).

ҺЕР (Т.) — кичик су архы (бос-танда).

ҺЕРАВАТ (Дыр.) — јекә, уча. — *Һерават* Әләскәр.

ҺЕШ (Т., К., Нүс.)—хышын дэстәси.—*Һеш* ағачдан олур (Нүс.).

ҺЕШАНЛАМАХ (Чам.)—күләши дөймәк үчүн јерә сәрмәк.—Күләши *Һешанла*, гој гурусун дөјәх' (Чам.).

ҺЕШӘМРАЗ (Вән.)—бүтүн ләвазиматы илә бирликдә хыш.—*Һешәмразы* апаррых зәмијә они бијолум салырых ора сүрүрүх' (Вән.).

ҺЕШӘН (Газ.)—бир хырманлыг тахыл дәрзи.—Биз *Һешәни* дөјүб јығырых тыг елијрих', тыгы да савырых, бығдасы бир јана чыхыр, саманы бир јана (Теј.).

ҺЕШШАЛАТ (Бүл.)—чүт.—*Һешшала*т гарағачдан, әрикдән олур (Бүл.).

ҺӘВӘ (К.)—кәбә, палаз тохумаг үчүн ағачдан һазырланан аләт. Газак диалектиндә бу сөз *һәә* // *һүә* (Ширәлијев, Газак, 58) шәклиндә ишләнир.

ҺӘВИХ' (Кшаһ.)—*һејф*.—*Һәвих'* сәннән (Кшаһ.).

ҺӘВИКИ КӘЛМӘХ' (Кшаһ.)—*һефи* кәлмәк.—*Һәвиким кәлди* (Кшаһ.).

ҺӘВРӘ (Бүл., Нүс.)—чыр, јабаны мејвә.—*Һәврә* алча Биләвдә чох олур (Бүл.),—*Һәврә* тут (Нүс.).

ҺӘЛЛӘНЧИХ' (Г.)—елә, о чүрә.

ҺӘКИМХАНА (Сәд.)—хәстәхана—Ирәјона кедәндә *Һәкимханаја* кедирәм (Сәд.).

ҺӘДИХ' (Неһ.)—Һәдик, суда биширилмиш бугда.

ҺӘЈӘ (Неһ.)—әкәр.—*Һәјә* кәлсә, мән дә чедәрәм (Неһ.).

ҺӘЛГӘРӘЗӘ (Нүс.)—гапыны бағламаг үчүн истифадә едилен дәмир.

ҺӘЛСӘ (Г.)—әт илә јарманын бир јердә һәдлиндән артыг биширилмәси нәтичәсиндә әмәлә кәлән хәрәк.—*Һәлсә* о гәдәр пишир кин, әтнән јарма сечилмир (Г.)—*Һәлсәни* гышда јијәрик (Г.).

ҺӘМӘСУР (Чам.) // **ҺӘМӘРСҮН** // **ҺӘМӘСУР** (Мил., Бәһ.)—јабаны битки, итбурну.—*Һәмәрсүн* мејвәси јемәли олур (Чәһ.).—*Һәмәсүрү* јејәлләр (Мил.).

ҺӘМИЛ (Неһ.)—сакит, јумшаг.—Бизим кәтдә *Һәмил* ат чохди (Неһ.). Губа диалектиндә—Һәлим (Рүстәмов) шәклиндә II мәнада ишләнир.

ҺӘМКАР (ГАВУН) (Кыр.)—әсл, һәгиги (говун).

ҺӘНДӘВАР (Дыр.)—әтраф. Губа диалектиндә (Рүстәмов) вә Гәрби Абшерон шивәләриндә (Вәлијев) ејни мәна дашыјыр.

ҺӘНЧУМА (Бүл.) // **ҺӘНКАМА** (Бәһ.) // **ҺӘНКАМӘ** (Мил.)—рәзә.—*Һәнчуманы* гапыја салырых (Бүл.).—*Һәнкаманы* гәлијә вураллар (Бәһ.).—*Һәнкамә* гапыны сахлыјыр (Мил.).

ҺӘРӘ (Бәһ., Әр., Газ., Мил.)—тахча, рәф.—*Һәрәјә* самавар, истәкан, нәмпә гојарых (Бәһ.).—*Һәрә* дуһарда олар. ора габ-гашых гојарых (Әр.).—*Һәријә* јүк јыхылыр (Мил.) *Һәрә* тахчадан гәвлијәтди олур (Газ.).

ҺӘРӘВАШ (Неһ.) // **ҺЕРӘБАШ** (Дәс.) // **АРАҒАШ** (Чәһ.)—

вахтындан әввәл вә ја тез јетишән әкин вә с.—Бу ил мејвә *Һәрәваш* јетишир (Дәс.).

ҺӘРӘЈ (Г.) // **ЛҮМӘ БУҒДА**—бугда нөвү.—*Һәрәј* дә гылчыхсыз олар сүнбүлләри олар, ағ олар (Г.).

ҺӘСБӘ (Дәс.)—хәстәлик ады.—Бачымы көрүм һәсбә тутсун (Дәс.).

ҺӘТӘБАШ (Кшаһ.)—тојда јығылан пул.

ҺӘФЧОШ (Н.)—гарышыг.—Киши јазығын да иши *Һәфчошду* һеш баш чыхармах олмур (Н.).

ҺИМ (Неһ., Чәһ., К., Нор., Ах., Маһ., Л.)—бүнөврә, әсас, өзүл.—Еј гонах, дејин көрүм, бы кәндин кимди *Һимини* гојан (Неһ.).—Биз чәһриләр *Һим* дејирих', Шаһбузда хим дејәлләр (Чәһ.).—Әввәли *Һимин* атырам, сора дашынан *Һимин* дојдурурам (Л.).—Биз әви тикәндә *Һимин* дашнан гојрух (Ах.). *Һим* ачыллар, мөһрә гојулар (С.).

ҺОГГА (Неһ.)—бир кило.—Јарым *Һогга*—јарым килолур (Неһ.).

ҺОЗИКИ // **ҺӨЗИКИ** (Шад.) // **ҺОЗИ** (Ј.)—ганмаз, баша дүшмәјән, кеч баша дүшән.—Әһмәд *Һозикиди* (Шад.).

ҺОЗИЛЫХ ЕЛӘМӘХ' (Тәј.)—ганмазлыг етмәк.—Камал *Һозилых* елијиб гапыны сундырды (Тәј.). Бакы диалектиндә вә Мәрәзә шивәләриндә *Һозики* (Ибраһимов) шәклиндә ишләнир.

ҺОЈУХМАХ (Неһ.)—тәәччүбләнмәк.—Тунелдә топ атанда *Һамат* *Һојухурду* (Неһ.).

ҺОЛ (Нах.)—фырфыра.—Һол тахдадан олар, учунда ба-лача мисмар олур (Нах.).—*Һолу* ушахлар ишдәдилләр, бузун үстүндә (С.).

ҺОПБАЧА (Рем.) // **ПОРТДАМА**—сүд илә доғранмыш чөрәјин га надылмасындан һазырланан јемәк.—Пајыз *Һопбача* чох јемәли олур. (Рем.).

ҺҮЛЛҮЈАН (Чам.)—навалча, новтан.

Ч

ЧАГГАЛА (Л.)—етишмәмиш әрик, алча.

ЧАГГЫ (Бүл., Дыр.)—ики, үч ағызлы (кәсәрли) бысаг.

ЧАҒАЛАКУЛ (П.)—рејһан.

ЧАҒЛАМАХ (Мах.)—памбығын алағыны вурмаг.

ЧАЛАЈ (К.)—азачыг бөјүмүш јемиш.

ЧАЛГАХ (Чам.)—арыг.

ЧАЛГУ (Н.)—чубугдан бағ-

ланмыш ири сүпүркә; бах чалғы.—Мән әвин үстүн *чалгујнан* сүпүрүрәм кин дамчылдамыја (Н.).

ЧАЛҒЫ (Л.)—чубугдан бағланмыш сүпүркә.—Бы сатда јүз *чалғы* бағламышам. (Л.)

ЧАЛКЕЧИРТ (Кеч.)—гармаг.—*Чалкечирт* дәмирдән олур; *чалкечирт* јыхада олур (Кеч.).

ЧАЛХАР (Чәһ.) — нәһрә. — *Чалхарда* бир аз јағ вар (Чәһ.).
ЧАМАХ (Бад.) — ири көзлү хәлбир. — *Чамахнан* әлијирдих', сәһра да бо ул хәлбирнән тәһиздиридих' (Бад.).
ЧАМЫР (Н.) — батаглыг. — Кетдим көрдүм гара јаман дәјмиш ат батып *чамыра* чыха билмир (Н.). Түрк дилиндә — *çatır* (ТР, 108) шәклиндә ејни мәнада ишләнир.
ЧАНАХ (Гч.) — сахсыдан гәјрылмыш дәрин хәрәк габы. Каракалпак дилиндә — *шана-кә* (Баскаков 1, 393), ујғур дилиндә — *çanaq* (Баскаков, Насилов, 27), түрк дилиндә — *çanak* (ТР, 108) ишләнир.
ЧАРЫХ¹ (Чб.) — 1) коғаны дик сахламаг үчүн аләт; 2) ајаг-габы нөвү. Ујғур дилиндә — *çarıq* (Баскаков, Насилов, 33) көн ајаггабы мәнасында ишләнир.
ЧАРЫХ² (Сал.) — арабанын тәкәриндәки шини тәкәр ағачына бәркидән дәмир һалга. Түрк дилиндә — *fren çarğı* (ТР, 196) тормоз башмағы мәнасында ишләнир.
ЧАРСЫ (Г.) — үстү өртүлү олан, сыра илә дүзүлмүш дүканлар. Ујғур дилиндә — *ca(r)su/çaha(r)su* (Баскаков, Насилов, 28) базар мејданы, түрк дилиндә — *çarşı* (ТР, 95) базар мәнасында ишләнир.
ЧАРЧАР (Чам.) — күләш дөјән дишли дәмир аләт.
ЧАТМА (К.) — нәһрә чалхамаг үчүн үч ағачы бәш-баша гојма. — *Чатмада* нәһрә чаклыјырых (К.). Түрк дилин-

дә — *çatma* (ТР, 112) ишләнир.
ЧАШЫР (Б. Нор., Мил., Чам. Чб.) — шорбаја текүлән је-мәли битки. — *Чашыр* бизим дағларда олур (Чб.) — *Чашыр* јимәли шејдир (Мил.) Газах диалектиндә (Ширәлиев „Газак“, 60) ишләнир.
ЧАШНЫ (Чәһ.) — харланмыш дошаб. — *Чашны* һавласы (һалвасы) дошаб һалвасыннан јакшы олур (Чәһ.).
ЧЕИЛ (Н.)//**ЧИЛ** (Кил.) — су-чаг јер. Газах диалектиндә *батаглыг јер* (Ширәлиев „Газак“, 53) мәнасында ишләнир.
ЧЕР (Гыв.) — чәп — Көзү *чер* оландә, әјри көрүр (Гыв.).
ЧЕШ (А.) — торпағын хышла јумшалдылмыш һиссәси.
ЧЕШМӘ (Чәһ.) — булаг, кәһриз. Түркмән дилиндә — *çeşme* (РТур, 97), түрк дилиндә — *çeşme* (ТР, 116) кими ишләнир.
ЧӘКӘРӘХ' (Нәһ.) — аз. — Бир балача *чәкәрәх'* е ин (Нәһ.).
ЧӘКӘЧӘХ' (К., Ш., Кеч.) — 1) тикан биткисини јығмаг үчүн аләт; 2) тәндириң ағзына гојулан тахта гапаг; 3) чынаг — *Чәкәчәјнән* бир јүк кәһн јығдым (К.). — *Чәкәчәји* кәтир, гојак тәндириң ағзына (Ш.). — *Чәкәчәх'* тојухда олур, мәрч еләмәх'чүн (Кеч.).
ЧӘКМӘДУЗ//**ЧӘҺМӘДУЗ** (Б. Нор., Чб.) — ајаггабы тикән, чәкмәчи. — *Чәһмәдуз* чәһмә тикән (Чб.).
ЧӘЛ (Нүс.) — мејнәнин голлары. — Кешмиш вахда белә әкинчилахнан мәшгул ол-

мышых, бағ-бағатнан, тинк тикмышых, мев тикмышых, мевин *чәлин* әәрых, бағларых (Нүс.).

ЧӘЛӘКӘН (Дәс.) — хәрәк ады.
ЧӘЛИХ' (Ун., Әр.) — әса, әл ағачы, дајаначаг. — *Чәлики* гочалар кәзирәлләр (Әр.). — Мәмәтрза оғлунун *чәлији* вар (Ун.).

ЧӘМЧИ (Нәһ.) — чәнуб-шәрг күләји.

ЧӘПӘРӘ (К.) — тәндирә чәрәк јапмаг үчүн тахтадан гәјрылмыш аләт, чәрәк јапан. Газах диалектиндә бу сөз — дамын ағзына гојулан ағач (Ширәлиев „Газак“, 56) демәкдир.

ЧӘРӘКӘ (Бүл., Кыр.) — тәсбиһ. — *Чәрәкәни* әлләриндә чөврүлләр (Бүл.). — *Чәрәкә* гочаларда да олар, чаваннарда да олар (Кыр.). Муған шивәләриндә дә (Муған, 199) ишләнир.

ЧӘРӘХ' (Н.) — дөрд килограмлыг даш. — А балам *чәрәји* кәти уну чәким верим мәни дә өлдүрмүјәссән ки. (Н.)

ЧӘРРИМӘХ' (Мил.) — хәстәләнмәк (атда). — Ат *чәрријәндә* һеј дала бахар, атын кичкаһындан ган аларых ки, јакчы олсун (Мил.).

ЧӘТ (Н.) — тахыл јујулуб тәмизләнәркән чыхан зибил. — Амбардан алдығымыз дәнин *чәти* чохуду (Н.)

ЧӘТӘН (Б. Нор., Ал.) — саман дашымаг үчүн арабанын јанына гојулан гарғы тохума. Газах диалектиндә (Ширәлиев „Газак“, 57) ишләнир. Ујғур дилиндә — *çitän* (Баскаков, Насилов, 32), гу-

муг дилиндә — *четен* шәклиндә ишләнир.

ЧӘФӘР//**КӘФӘР** — (Чб.) — бош даш, су сүзмәк үчүн ишләнән даш. — *Кәфәр* одур ки, сују сүзән дашдыр (Чб.). — О су сүзүлән даш *чәфәр* дашы да адланыр (Чб.).

ЧӘХЧАХ (Т.) — дәјирман һиссәси.

ЧӘҺМӘ (Бән.) — хәмир хорәји. — Јарманы әришдәнин көзүнә атырых *чәһмә* биширирих' (Бән.).

ЧӘҺМӘЧӘ (Б. Нор.) — 1) шкаф; 2) хәрәк ады. Түрк дилиндә — *çekmese* (ТР, 114) сиртиртмә ешикли сандыг мәнасында ишләнир.

ЧӘЧИЈ (Шаб., Чам.) — гызыл бојунбағы. — Чәчиј олан *чәчиј* апары (Шаб.).

ЧИВЗӘ (Вән., Бәһ., Әр., Саб., Мил.) — сызанаг.

ЧИВИ (Кыр.) — хышын һиссәси. — *Чиви* хышда гылчын габағына лејилир (Кыр.). Түрк дилиндә — *çivi* (ТР, 119) — мых, болт мәнасында ишләнир.

ЧИЈАХ ОТУ (Т.) — јабаны от. — Түрк дилиндә — *çyuan otu* (ТР, 129) ишләнир.

ЧИЛ (Чб.) — кәклик нөвү. Ујғур дилинин Хами диалектиндә — *чил* (Малов „Уйғ“, 194), башгырд дилиндә *сел* (РБ, 474), түрк дилиндә — *çil* (ТР, 118) шәклиндә ишләнир.

ЧИНИ (Б. Нор., Јен.) — бүзмә. — *Чини* түман һелә инди дә вар (Јен.).

ЧИННӘМӘХ' (Ј.) — гајда илә, дәстә илә јығмаг, гурашдырмаг — Мәним гүввәм јох-

ду, оннары бир-бир *чинни-жим* ығым ора (J.).

ЧИННИ (Б. Нор.)—бүзмәли.—*Чинни* архалых (Б. Нор.).

ЧИРИШ (Бк.)—дағда битән от. Көҗәй шивәләриндә еҗни мәнада, Бақы диалектиндә апышган мәнасында ишләнир. Түрк дилиндә—*çiriş* (TR, 119) жапышган мәнасында ишләнир.

ЧИСКИН (Б. Нор.)—хырда, нарын жағыш. Түрк дилиндә *çiskin* (TR, 119) шәклиндә ишләнир.

ЧИЧӘХ' СУЈУ (Бич.)—тахыла икинчи дөфә верилән су.—Тахылын икинчи сујуна дијәрих' *чичәх' сују* (Бич.).

ЧИШ (Рем.)—балы чыхарылмыш шан, ары шаны.—*Чиши* әридиләр мум олур (Рем.).

ЧЫЛПАХЛЫХ (Нор.)—палтар;—Ғышда адама *чылпахлых* лазымды.

ЧЫРАХБА (К.)—чыраг гојулан јер.—Чырах *чырахбанын* үстүндәди (К.). Ујғур дилиндә—*çirağraja* (Баскаков, Насилов, 32) шәклиндә ишләнир.

ЧЫРЫХДЫРМАХ (Чб.)—карыхдырмаг.—Нијә *чырыхдырысан*, го, муғсан дијим, гәнал дијрих' дә (Чб.).

ЧЫРПАЧАХ (Кот., Г.)—јун чырпан ағач, чубуг.—*Чырпачахнан* јуну чырпыллар (Г.).—*Чырпачах* һејвадан, фындыхдан олар (Г.). Муған шивәләриндә—*чырпагуч* (Муған, 199) ишләнир.

ЧЫРПЫ (Күр.)—јабаны колларын ғырылыб-гурудулмуш будаглары, хырда одун

парчасы.—Кедирәм *чырпы* ығмаға, кедирсәя (сә) кәлт (Күр.).

ЧЫТМЫХ (Гб.)—чыртыг.—Мән чытмыш чалыјам. (Гб.). Ујғур дилиндә—*çörtmek* (Баскаков, Насилов, 30) шәклиндә ишләнир.

ЧЫХ (Чам.)—чөрәк јапмаг үчүн истифадә олунаш сөјүд чубугларындан ға, рылмыш аләт.—Шив ығмышам *чых* тохујам (Чам.).

ЧЫХМАЈАРА (Шаб.)—сызанаг.—Бы елә тез чыхыр, тез сөнүр онунчун чыхмајара делләр (Шаб.).

ЧОБАН ЈАРМАСЫ (Н.)—јазда јаған долу.—Әвә кәләндә бизи *чобан јармасы* јолда тутду, чумчулух еләди, гојду орда (Н.).

ЧОД ДАШ (Л.)—бәрк, мөһкәм даш.

ЧОР (J., С.)—памбыгда әмәлә кәлән хәстәлик.—О јердә *чор* дүшмәди үш дәһә, дөрт дәһә дәрманнырых (С.)—Паммығы *чор* выранда ону кәтилләр дәрманныјырлар (J.).

ЧОРТАН (Б. Нор., Јен., С.)—сүзүлмүш ајран.

ЧӨЗДӘМӘХ' (Сәл.)—узатмаг, ачыб долашдырмаг вә ја долашдырыб ачмаг.—Сичими голтуғундан чыхартды, чөздәди (Сәл.). Түрк дилиндә—*cözme* (TR, 126), түркмән дилиндә—*чөзмек* (TR, 229) шәклиндә ишләнир.

ЧӨЛМӘХ' (К., Сал., J., Әр.)//**ЧӨЛМӘ** (Бәһ.)//**ЧӨЛМӘЈ** (Саб.)—кил габ, пити габы.—*Чөлмәдә* әт биширилләр. (Бәһ.). Башгырд дилиндә—*сүлмәк* (РБаш, 103), түрк

дилиндә—*cömlek* (TR, 125) килгаб мәнасында ишләнир.

ЧӨНКӘ (Мил., Т.)—чаван өкүз, гошулмаг әрәфәсиндә олан чаван өкүз.

ЧӨРӘХ' БӘНАЛАМАХ (Бүл.)—чөрәк һазырламаг.

ЧӨРӘҢДАШЫ (Г.)—јухајајан.

ЧӨСКҮ (К.)—көчүн мүвәггәти дүшдүјү јер.—Кәлмәләр вәнкдә јаланчых *чөскү* сапыблар (К.).

ЧӨЧӘ (Т., Газ.)—јағлы, јумурталы, сүдлү чөрәк (ичәрисинә гоз вә ја мәрчимәк гојулур).—Бајрам оlanda, *чөчә* жапырых (Т.). Ујғур дилинин Хами диалектиндә—*чота* (Малов „Уйг“. 195)

фәсәли мәнасында ишләнир.

ЧӨШӘ (Т.)—чарығын јан бәндләри.—*Чөшә* чарыхда олур (Т.).

ЧУВАЛДУЗ (Чам.)—чувал ағзыны тикән ијнә.—*Чувалдузу* вер, чувалларын ағзын тиким (Чам.).

ЧУГУН (Бәһ.)—мина, емал.—*Чугун* қрушқајнан су ичирых (Бәһ.).

ЧУГУНДУР (Вәл.)//**ШОРМӘЗӘ ЧУГУНДУР** (Вәл.)—малгараја верилән чуғундур.—*Чугундур* да мал јимахчунду (Вәл.). Түркмән дилиндә—*шугундыр* (РТур, 243), башгырд дилиндә—*сөгәлдөр* (РБаш, 480) шәклиндә ишләнир.

Ч

ЧАБ (Б. Нор., И.)—дағ зирвәси, тәпәси; дағын овуг һиссәси.

ЧАҒ (К.)—ијнә.

ЧАД (Н.)—дары чөрәји.—*Чадды* чаванды, Гоһаг гаванды, Кәлин боғанды, Аллах аманды (Н.).

ЧАДА (јол) (Неһ.)—гырлы, асфалтлы јол.—Бы шош јолуна биззәр *чада* јол дејәрых (Неһ.).—Неһрәмнән *чадијә* ики јол кедир, бир орта јол кедир, бири дә ки, Чесмәбасара кедән јолди (Неһ.). Түрк дилиндә—*cadde* (TR, 93) бөјүк, кеһиш јол мәнасында ишләнир.

ЧАЛҒАХ (Ә.)—чалаг, пеј-

вәнд;—Әриј һүлүјә *чалгах* олур (Ә.).

ЧАМАХ (Неһ., Сир., Шаб.)—чән, гурбаға нәчиси.—Биззәрлә сујун үзүндә *чамах* олмаз (Неһ.).—*Чамах* дуғах суда чох олар (Нах.). Дманиси шивәләриндә бу сөз „мамыр“ мәнасында (Джангидзе, 23) ишләнир.

ЧАМТАЈИ (Кшәһ.)—чанта, шеј гојмаг үчүн бојундан асылан торба. Түрк дилиндә—*çanta* (TR, 109) шәклиндә ишләнир.

ЧАНБАКӘЛЛӘ (Дәс.)—тәчили, тез.

ЧАН КӨНӘЈИ (Бад.)//**АТ КӨНӘЈИ** (А.)—алт көнәји. Борчалы шивәсиндә—*әт көјнә-*

ji шаклиндә тәләффүз едилір.

ЧАНӨВРҮ (Дәс.) — тә'чили, тәләсик.

ЧАНЧАНЫ (Јен.) — гардаш арвады. — Зүлөҗха мәним *чан-чанымды* (Јен.).

ЧАРЧАР (Г., С., Бән.) — вәл әвезиндә хырманда истифадә едилән дәмир дишли кәнд тәсәррүфат аләти.

ЧАЧЫХ//ЧАЧЫҒ (Б., Ш.) — јабаны битки. Бу биткини суда гајнатдыгдан сонра јағ вә јумурта илә говуруб јејирләр. — *Чачых* һәбелә өзәһ-лијир, сојурсан габығын јејирсән (Ш.). Түрк дилиндә — *сасык* (ТР, 93) хијар вә гатыгдан һазырланан көјәр-тили јемәк мә'насында иш-ләнир.

ЧЕЈ (Н.) — тајфа

ЧЕЈДАХ (Теј.) — чох узун (адам) — Тәјјуб *чејдах* адам-ды (Теј.).

ЧЕҺР (Саб.)//**ЧЕҺРӘ** (Чам.) — чәлтик дејүләркән гошгу малынын бир-биринә бағлан-масы.

ЧЕЧИМ (Т.) — тут чырпаркән јерә сәрилән парча. Бақы диалектиндә евдә дөшәнә-чәк үчүн истифадә олунаң јундан тохунан парча мә'насында ишләнир.

ЧӘВӘРӘ (Т.) — хырда сәбәт.

ЧӘВИЗ (Дыр., Т., Нүс., Ј., Чам.) — гоз. — Алманы *чәвиз* еләмәк олмаз (Т.) — *Чәвиз* алмышам ки, бајрамда чөчә јапах. (Чам.). Бақы диалек-тиндә *чәүз* дәрман һазыр-ламаг вә башга мәгсәдләр үчүн истифадә едилән гоз

мә'насында ишләнир. Түрк дилиндә — *seviz* (ТР, 99) ишләнир.

ЧӘҒ ВУРМАХ (Саб.) — мала чәк-мәк (әкинчиликдә). — Һәхвер-ди хәрмән дејүр, совурур, амбара су верир, су суварыр, чәғ вурур (Саб.).

ЧӘҒ ЧӘҺМӘХ' (Саб.) — мала чәкмәк.

ЧӘКӨ (Б. Нор.) — арабанын габағына гошулмуш ат, мал.

ЧӘНӘ (Н.) — чәмдәк, һејван өлүсү. — Чанавар јән гојун-нарын *чәнәсин* чобан тапыб кәтирип (Н.).

ЧӘНКИЗ (Саб.) — јандырмаг үчүн истифадә олунаң одун.

ЧӘРИ (А., Бүл.) — икид, гочаг, чәсарәтли. — Гохмијан, чәса-рәтди адама *чәри* дијәлләр (Бүл.).

— Бу һејван *чәриди* (А.). Түрк дилиндә — *çeri* (ТР, 115), ујғур дилиндә — *cerik* (Баскаков, Насилов, 30) — әскәр, гошун мә'насын-да ишләнир. Гәдим түрк абидәләриндә *carig* (Малов „Пам.“, 376) гошун, мә'на-сында ишләнмишди.

ЧӘРКОВ (Чам.) — дөрд өкүз гошулан чүт.

ЧӘРЧИ (Т.) — дамын пәрди-ләринин үстүнә галанан хыр-да ағачлар, чырпы.

ЧӘҺӘ (Чб.) — һејван (гојун) доғандан сонра ики күн әр-зиндә вердији суд. — *Чәһәни* бузов јесә, бир һәфдә до-лана биләр (Чб.).

ЧӘҺТ (Чам.) — көрә, үчүн. — Сојух апардығына *чәһт* үзүм олмады (Чам.).

ЧӘЧӘХ' (Ах.) — гарғыдалынын шахы, көвдәси. — *Чәчәји*

малгара јејир, јандырмах да олар (Ах.).

ЧИБӘЛӘЈ (Н.) — алчагбој, чырт-дан. — Атасыны да көрмү-шәм бир *чибәләјин* бириди (Н.).

ЧИЈӘВ (Чб.) — күрәкәи. — Сора гонах чағырыр гызыны *чи-јәвини* (Чб.). Варташен шив-еләриндә — *кө* (Гусейнов, 15), Товуз шивеләриндә (Джафаров, 13) вә Дманиси шивеләриндә — *көј* (Джан-гидзе, 22) кими ишләнир. Каракалпак дилиндә — *кюјев//кйев//кюјёв* (Баскаков 1, 356) вә ногај дилиндә — *киев* (РНог, 176) ишләнир.

ЧИЈӘРРИ (Чам.) — чәсур, икид, гочаг.

ЧИЈЛҖӘ (Б. Нор.) — бәзәк үчүн тахылан гызыллар.

ЧИЛ (Күр., К.) // **АҒАЧЫН ЧИЛИ** — ришә, ағачын әмичи телләри, көкү. — *Чил* оннан өтрүндү кү, о ағаш јердә јашајыш еләјир, ојнан су алыр (Күр.). — Ағачын *чили* олса гурумаз (Н.).

ЧИЛАВДАР (Кшаһ.) — кәлини апараркән атын башыны чә-кән, чиловуну тутан оглан. — Бир дејин үч олсун, дүш-манын өмри пуч олсун, дос-сун *чилиавдар* олсун (Кшаһ.).

ЧИЛАТМАХ (Ј. „Н.“, Јен.) — чајырын көк атмасы.

ЧЫБЫЛЫХ (Дәс.) — габыгсыз (фындыг, гоз вә с.)

ЧЫБЫРЫХ ЧЫХМАХ (Дәс.) — габығы дүшмәк.

ЧЫБРЫХ (К.) — јемәли от. — Чыбрых чөлдә олар. (К.).

ЧЫГҖЫЛЫ (Б. Нор.) — кичик, балача. — Бизим *чыгҖылы-*

чыгҖылы үшәхләримиз быр-да охыјыр (Ј.). Муған шивә-ләриндә дә ејни сурәлдә (Муған, 215) ишләнир.

ЧЫГҖЫШ (Чам.) — балача. — Ундан бир *чыгҖыш* урфа вер. (Чам.).

ЧЫЗДЫХЛЫ (Дәм.) — чизки-ли. — Әли *чыздыхлы* дәфдәр исди. (Дәм.).

ЧЫЛҖЫР (Гч.) — јерсиз да-нышан. — *ЧылҖыр* Сәмәд (Гч.).

ЧЫЛЫЗ (Н.) — арыг. — Ај гыз тај бу кијевы аз тәрифлә, көрмүшәм, дајна бир *чылы-*зын бириди (Н.).

ЧЫНҖЫЛЫ (Т.) — кичик, бала-ча. — Гәшәнк, *чынҖылы* олу. (Т.).

ЧОМАЛАХ (Кшаһ.) — газма, јер алты тикинти. — *Чома-*лахда һејван да сахлыјыл-лар, адам да јашыјыр (Кшаһ.).

ЧОМӘРД (Сал., Х., Нүс.) — мәрд, әлиачыг, сәхавәтли (адам). Түрк дилиндә — *çö-mert* (ТР, 102), түркмән ди-линдә — *жомарт* (РТур, 287), башгырд дилиндә — *йомарт* (РБ, 594) шәклин-дә ишләнир.

ЧОРТАН (Дыр., Чб.)//**ЧОРТ-ДАН** (Әр., Чам.) — сүзүлмүш ајран; ајрандан сүзүлмүш бәрк сүзмә гатыг. — *Чортан-*нан гурут гајрыллар. (Чб.). — Ајраны төк торбаја гој *чортдан* олсун (Чам.).

ЧОШ ВЕРМӘХ' (Дәј.) — кушә — кәлмәк.

ЧУ (Вәл.) — көтүјүн үстү.

ЧУВАН (К.) — сујун үстүндә дуран адам; башга шивә-

ләрде чудар да дежилер.—
Чуван суа бахырды (К.).
ЧУМЧУЛУХ ЕЛЭМЭХ' (Н.)—
 башдан ајага гэдэр мөһкәм
 исланмаг.—Дүнәннәри кәв-
 шәннәм кәләнә жагыш бизи
чумчулух еләдичәнә гојду
 орда (Н.).
ЧҮҮҮР/ЧИВАР (Чб.)—сөјүд
 ағачына бәнзәр ағач нөвү;
 дамын үстүнү өртмәк; чәпәр
 чәкмәк, сәбәт тохумаг үчүн
 истифадә едилер.—*Чүүр*
 сөјүдә охшар ағачдыр ки,
 оннан сәбәт тохујуллар (Чб.).

Ш

ШАДАРА (Т., Күл., Бад.)//
ШӘДӘРӘ (Г.)—ири көзлү гәл-
 бир.—Бығданы *шадарадан*
 әлијырых (Т.)—*Шәдәрәдән*
 нохуд кечирих' (Г.).—*Ша-*
дара тахылын козарын тә-
 мизләмәк үчүн ишләдилер
 (Күл.).—*Шадара* буғданын
 көзарын сечир (Бад.). Га-
 зах диалектиндә (Ширәлијев
 „Газак“, 54) ејни мәнада
 ишләнир.

ШАЈ (Ах., Х.)—шад.—Памбых
 планы долса, биз шај оллух
 (Ах.).—Бир гаһымым кәлсә,
шај олурам (Х.).

ШАЛАХ (Т., Кыр.)—јетишмә-
 миш говун.

ШАЛЛАХ (С.)—һәр чүр гам-
 чы нөвү.—*Шаллахнан* өкүз
 сүрәлләр (С.).

ШАЛЛАХЛАМАХ (Чам.)—
 гамчыламаг.—Атлары, кәл-
 ләри *шаллахла* кетсин
 (Чам.).

ШАМАМА (Дәс.)—көзәл ијли,
 јејилмәјән говун нөвү.—*Ша-*

ЧҮНЧҮЛҮ БАРМАХ (Бүл.)—
 чөчәлә бармаг.—*Чүнчулу*
бармағым ағрыјыр (Бүл.).

ЧҮРЧҮНӘХ' (Кшаһ.)—кечә ке-
 јим, чијинә атылан јапынчы
 әвәзи.—*Чүрчүнәх'* чобанын
 чијинә салдығы кечәјә де-
 јилер (Кшаһ.). Муған шивә-
 ләриндә дә (Муған, 201) еј-
 ни мәна дашыјыр.

ЧҮТ (Сир.)—суварма ишинин
 4 ев арасында бөлүнмәси.—
 Дөрд өјә бир *чүт* дејирих'
 (Сир.).

мама ијламахдан өтрү јах-
 ши олур (Дәс.). Түрк ди-
 линдә—*şatama* (ТР, 559)
 ишләнир.

ШАПАЛАХ (Б. Нор.)—шиллә,
 силлә.—Ујғур дилиндә—*şar-
 pilaq* (Баскаков, Насилов,
 142) ишләнир.

ШАР (Бән.)—јары, вахт.—Биз
 Гараған ағылында јатмыш-
 дых кечәнин бир *шарында*
 онда бахдым көрдүм итләр
 басыр (һүрүр) (Бән.).

ШАТӘРӘ (Шәһ.)—дәрман оту.
 —*Шатәрә* арағы гашынма
 үчүндүр (Шәһ.). Түрк ди-
 линдә — *şahtere* // *şahteriç*
 (ТР, 558) ишләнир.

ШАҺАД (Гб.)—дә ирманда та-
 хыл үјүтмәкдән өтрү вери-
 лән верки.—Дәрманда *ша-
 һад* верирдих' (Гб.).

ШЕЈТАН (Дәс.)—1) хәбәрчи;
 2) ичәрисинә нава долду-
 рулмуш говуг.

ШЕЈТАН АЈАҒЫ (Чәһ.)—ве-
 лосипед.—Шејтан ајағынын

ики тәкәри олур, сүрүлләр
 (Чәһ.). Түрк дилиндә—*şey-
 tan arabasy* (ТР, 567) иш-
 ләнир.

ШЕШАЛЫГА//ШЕШӘЛГӘ (А.,
 К., Теј.)—бојундуругла хы-
 шы бир-бири илә бирләшди-
 рән гармаг.—*Шешалга* зән-
 чирдә олар ки, арабыја ла-
 зымды (Теј.).

ШЕШӘРИ (Кыр., Ә.)—јазлыг
 арпа.—*Шешәринин* алты
 шапәри олур (Кыр.).

ШӘБЧЫРАХ (Нах.)—битки
 ады.—*Шәбчырах* от ичиндә
 әмәлә кәлир (Нах.).

ШӘМБӘЛЛӘ (Шаб., Кыр., С.,
 И., Х., Нүс.) // **ШӘНБӘЛЛӘ**
 (Т.)—дәрман вә јем оту.—
 Гарајарыја гојардых ки, елә
 оларды јаздых унуннан хә-
 мир еләрдих', *шәмбәлләдән*
 хәмир еләрдих', дешмәх'
 үчүн (Шаб.).—*Шәмбәлләни*
 би(р) дәфә әкәрых, би(р)
 дәфә бичәрых (Нүс.).—
Шәмбәллә јончаја охшар от-
 ду, өзү дә јазда әкиләр
 (Кыр.).—*Шәмбәллә* чох гув-
 валыды һејванчун (С.).

ШӘНК (Бән.)—атын үстүнә
 (белинә) гојулан јункүл јүк.
ШӘРЧИЛ (Дәј.)—шәр атан,
 ифтирачи.—Көзү гырмызы
 адам *шәрчил* олар (Дәј.).

ШӘҺРӘ ЈАҒЫ (Шт.)—дәри
 илә әт арасында олан јағ.—
Шәһрә јағы јемә чох јахшы-
 ды (Шт.).

ШӘҺРӘЛИ (Сир., Чәрб.)—јағ-
 лы, пијли (әт.).—Көк гојун-
 да *шәһрәли* әт олар (Чәрб.).

ШИБИЛИТ (Бич.)—боғазлы
 ајаггабы—Кешмишдә *шиби-
 лит* кејәрдүх' ајағымыза
 (Бич.). Губа диалектиндә—

ширбит (Рүстәмов) шәк-
 линдә ишләнир.
ШИКАРИ ПАПАХ (Вәл.)—һүн-
 дүр дәри папак.
ШИНҒРЫҒ (Ун.)—сәс.—*Шин-
 ғрығы* чыхарма (Ун.). Түрк
 дилиндә—*şingirtı* (ТР, 570),
 түркмән дилиндә — *şын-
 ғырды* (РТур, 86) шәклин-
 дә ишләнир.

ШИРӘКИ (Чам.)—јундан то-
 хунмуш назик адјал.—Пал-
 тарлары јығ мәрфәчә, *ши-
 рәкини* чәк үстүнә (Чам.).

ШИРӘХАНА (Чам.)—үзүм әзи-
 лән јер.—*Ширәханада* үзүм
 әздих', инди донаб биши-
 ририх' (Чам.).

ШИРӘШУМ (Мәз.)—јаз шу-
 му.—Јазын шумна *ширә-
 шум* дејирих' (Мәз.).

ШИРИН БУЛАМАЧ (Нүс.)—
 хөрәк нөвү.—*Ширин була-
 мач* биширәрых, һовла би-
 ширәрых (Нүс.).

ШИРИН ЈАРА (Шаб.)—јара.—
 Үздән дә чыхар, һәр јаннан
 чыхар, гашына чыхар; на-
 војуннан хәмир гајрыб, го-
 јаллар; һавотун гајнадаллар,
 онун унуннан хәмир елијиб
 гојаллар, сора јахчы олур,
ширин-јара зәрәл верән
 јара дәл (Шаб.).

ШИШӘХ' (Чам.)—доғмамыш
 гојун.

ШЫЛХОР (Т.)—3 иллик ер-
 кәк вә ја диши ат баласы.

ШЫРЫМ (Кол.)—зәмидә олан
 кичик су архы.—Морајнан,
шырымнан сувармах үчүн
 су кедир (Кол.). Газак диа-
 лектиндә—*шырым* (Ширә-
 лијев „Газак“, 55) ишлә-
 нир.

ШЫРЛАНГУШ (Бәј.)—новдан, навалча.

✓ **ШЫРРАН** (Кол., Чам.)—навалча, новдан.—*Јағыш сују шырраннан ахыр.* (Кол.)—*Әвин шырранларына бах хава долуб, бәлкә јағыш јағар* (Чам.).

ШЫХКИЛ (Чам.)—хәлбир.

ШОБА (П.)—зекәм, грипп.—*Шоба, баша сојух дәјир, бырындан су кәлир.* (П.).

ШОРАЈИ (Нах.)—дузланмыш көн;—*Шораји* назырдыр.

✓ **ШОРРАТАН** (Чәһ.)—Навалча.—*Бы дамын шорратаны јохду.* (Чәһ.).

ШӨРАН (Чәһ.)—шоранлыгда битән от.—*Гојунлар кәрәк шорсызлајанда шөран јемәлидир.*

ШУЛУМ (АДАМ) (Кшаһ.)—1) ајағыны сүрүјә-сүрүјә јеријән; 2) палтарыны сәлигәсиз кејән; 3) јемәји сәлигәсиз јејән; 4) тырыг ифадәләрлә данышан; 5) һушсуз јаддашсыз адам.—*Шулум* адам тамам данышмаз, јијиб-ичмәсин дүзкүн бачармаз, көрдүү иши јарымчых, кејдији башмағы—мәсәлән дуфлу—сүрүјәр, бағын ачых гојар, һушсуз олар (Кшаһ.).

ШУЛФА (Орд.)—кечи дәрисини гашымаг үчүн истифа-

дә едилән аләт;—*Шулфәни* ахтар тап.

ШУР (Дәс.)—сәс, курулту.—*А ушах, шур чыхарма!* (Дәс.).

ШУРАГӘЧӘЛӘ (Орд.)—сахсаған;—*Бизим әвдә шурагәчәлә јуваси вар.*

ШҮВӘН (Ә.)—аглашма.—*Быны көрдү шүвән еләди* (Ә.).

ШҮВӘРӘН//ШҮВӘЛАН (К.)—дәрман оту (ғыздырма оту). Ујғур дилинин Хами диалектиндә — *shibär* (Малов Уйғ., 197) дејилән битки ады ишләнир.

ШҮДДЕЛӘМӘХ' (Дәс.)—чоҳ данышмаг.

ШҮМШӘ ГОЈМАХ (Неһ.)—һамарламаг.

ШҮМШҮРҮХ' (Әр., Х.)—илдырым, шимшәк.—*Шүмшүрүх'* јазда јағыш јағанда олар (Әр.). Түрк дилиндә—*şimşek* (ТР, 568) шәклиндә тәләффүз олунур.

ШҮШӘЛӘМӘХ' (Х., Т.)—тахылы тәмизләмәк, дөјүлмүш көвшәни совуруб тахылыны чыхартмаг.—*Күрәјнән дәни шүшәлирих'* (Т.)—Саманнан чыханнан сора *шүшәләлләр* (Т.)—Јел кәләндә савыр-рых, саманнан чыхардырых, тајдырых күрәјнән уни *шүшәлирих'*. (Х.).

МӘТНЛӘР

ОРДУБАД РАЈОНУ

НҮСНҮС КЭНДИ

ГАПЛАН МӘСӘЛӘСИ

Беләди дә. Ики јолдаш идих', кетдых', чыхдых' даға, гојын отарырдых'. Беш дәнә гојын доғмишди. Јолдашыма дедим: „Сән бырдан гузулары кәти кет. Әлимдә мәм дә би гузу варды, дедим: „Мән гузулары кәтүрүб үсдән кәли-рәм. Кетдим үсдән гојыны үсдән өтүрдүм јенишә. Би дә би кечи доғурди. Һәлә кечијә даш атырдым ки, доғмасын, кессин ашағијә. Көрдүм елә-белә јанымнан би гаплан чых-ды. Кетди белә кирди чырыға, әрхасын верди даша, бәхыр мәнә. Мән итдәрим и душгурдым ки, кедим чыхым бунун јанына. Бөјлүм, үсдән јүкирди мәм үсдүмә. Әғзын елә ба-шыма атанда, елә мән белә вурдум дашдан дүшди ашағы. Өзүми јығышдырәммәдим, өзүм дә дүшдим ашағы. Мән ки, дүшдүм ашағы, итими кәтүрди апарды. Гаплан бүлдүр-дән үш итими јејип.

[(Әскәров Чалал Мәммәд оғлу, 60 јашында, савадсыз).

КОТАМ КЭНДИ

ОҒЛЫМЫ НЕЧӘ ОХЫТДЫМ

Оғлымын ады Гурбанәлиди. Гојмишәм биримчидән дәр-сә. Көндәрмишых' охыјыб. Демиших' дәрсиннән галмә. Охыјыб биримчини, иқимчини, үчүмчини, дөрдүмчүнү. Мән зәһмәтин чәхмишәм. Сора кечиб бешимчијә. Бешимчинин бе-

шимчи китабыны алмышых, шәһәрә көндәрмиших', шәһәрдә охыҗыб, шәһәрдә опшителдә галыб, кечиб алтымчыҗә, сора, једдиҗә. Онын китабын мән бурдан јетирмиших'. Сонра кечиб сәккизә, доггуза, унә. Уны тамам елијәндә уни көндәрдиләр Сабынчыја фезијә (ФЗУ), дүлкар олду. Сора, бөјлум, ордан чыхды, кетди мәхтәбдә охуди. Сора гәрдәши хәрш гојди, охутдурди. Инистути гутарди, инди шәһәрдә мәлимди.

ТОЈ АДӘТЛӘРИ

Мисәличүн, Әлинин оғли Нәсәнин гызын иссијир. Еләки атасы—анасы билди ки, иссијир, онун кедилләр гизин атасыннан сөз алијләр, дејләр гызуј верирсән ја јох?

Гызын атасы сөз верир ки, веррәм. Оғланын атасы кәлир әвә. Чедир үзүј алыр, ширни алыр, гәнд алыр, јайлыг алыр, беш метрә әтләз алыр, гоншуларыны вә оғланын әмисини, дәјисини, чағырыр. Нәмин шејләри јығыллар хончијә апарыллар гыз өјинә.

Гыз өјиндә дә гызын адамнарын чағрыллар, орада ширин чај верилләр, ширни пәјлијилләр. Бы адамнарын һамысы дејр... Нүбарәј олсын.

Оғлан атасыннан гызын атасы апарыллар загсә, загсдән чыханнан сора кәбин дә кәссирилләр. Бир ај кечир, оғланын атасы тој парчасы алыр оғлијчүн. Гомгәдашы чағырыб нәмин тој парчасын апарыллар гыз өјүнә. Гыз өјүндә гиззәр-кәлиннәр јигилиб чалыллар, ојнијилләр, нәмин парчаны гизә палтар пчилләр. Пичәннәм сора гојын өлдүрүләр, чөрәһ биширилләр чәндиң һамысын чағрыллар. Тојчи сазандар чәтирилләр (үч нәфәр олур, ики чалғычы бир габалчы). Хәрәји јелләр, чај ичилләр чедилләр чәлини чәтрилләр. Оғланын өјнән бир јахын адам чедир чәлини чиһазини сијаһијә алыр. Чиһазини сазандаррар чала-чала апарыр оғлан өјүнә, сора, оғлан өјинә һәнә тәбәғи чәтирилләр. Чечә олди, чалыб, ојнијаннан сора сазандаррар, чаматнан бир јердә чала-чала чедилләр гыз өјүнә. Чәлинин башына дувах салыллар, белин бағлиллар вә дејилләр:

Бизим чәлин сағ олсун,
Доғдуғу оғлан олсун,
Сон бешији дә гыз олсун.

Чала-чала чәтрилләр. Оғланын сағдиши-солдиши олур. Оғлан дамнан чәлине үч гырмизи алма вырыр, гызын башына ширни текүр, сора чамат һами чихир чедир.

(Мүхтәрәв Мешәдшыһалы Рза оғлу, 78 јашында, савадсыз).

ДЫРНЫС КӘНДИ

Короғлунун бир најбы вармыш. Короғлу уна дејир ки, кет о кәндә, сора көр о кәнтдә нә вар, нә јох, кәл мәнә хәбәр вер, хәбәр кәти. Көрүр бу кәлмәди. Короғлу гыр ата дер ки, кәл кедах бу кәндә. Кәләлләр көрәлләр ки, унун адамын тутублар әјағыннан сојилләр. Шорушер ки, уну нијә сојерсиз? Дејелләр ки, бу Короғлунун адамыды.

—Бәс Короғлунун нәјиннән горхарсыз?

—Короғлунун, сәсиннән.

Короғлу бирәз чәкилир ојанә, минир аты, минир долаһыр үс күчәдән кәлир гышгыра-гышгыра. Чәмә'әт һамысы горхыдән гачилләр, сојылан адамы гојуллар гачыллар. Ону Короғлу миндирир атын тәркинә, дава вурер, јахчи елијир.

* * *

Бир кишинин гатырын Нәбинин адамлары әлиnnән алмышлар, апарыб сатмышлар. О киши кәлди кәндә, кәтдән бир адам көтди кетдиләр Тәрбиздә гатыры тапдылар.

Оллар миндиләр, кинә Нәбиә үрчах кәлдиләр. Сора Нәбијән бир атышдылар. Нәби унун түфәнкинин сәсиннән таныды ки, өз дссыды. О адама ки, көндәрмишди унун габағына уна деди ки, түфәнкин көтүн ухары гавза. Кет о адамы кәти мәним јаныма. Кедир кәтирир. Сора көрүшүлләр, јелләр-ичилләр, ону јола саллар. Да гојмарам сизин адамнара дәјсиннәр.

(Бүсәјнов Бүсәјн Ханмәммәд оғлу, 69 јашында, савадсыз).

УНУС КӘНДИ

О вах полис Мисирин јанна кетдим ки, кағыз алыб доннух үсдә данышам. Унумчу илдән кәләрди кимин, үшмин адам ичлас елирдых. Ичлас да мәсәл фәһлә сифи оларды: ләзки, татар, урус, ермәни, күрчү оларды.

Габахчан ичлас кизли иди. Сора исләбодну олду. О
вахт кизлиндә данышырдых. Тагјофу танырам, уну фабрики,
заводу, дәрманы, дусдахханасы варды. Ун једдимчи илдә
Бақыдан кәлдим.

Нәби бир дәфә кәлиф Гәрчиваны сојмишди. Гобурна-
тора әрзә вердиләр ки, биздән Нәби тәвчини јығды ахы.
Нәби һәлә һәрдән бир кечәрди о таја. Һәрдән бир бу таја.
Нәби әсли гарабағлыды. Муллулуду.

(Мирзәјев Мәммәд Әлимирзә оғлу, 79 јашында, савадсыз).

кәләки кәнди

КОРОҒЛУДАН

Короғлунун көчүн көрдүм
Ичиндә бир лачын көрдүм
Дөрд бир јанда, беш бир јанда
Доггуз һөрүк сачын көрдүм.
Ај Короғлу, чан Короғлу
Далысынчан јан Короғлу.

Бахыр-бахыр Короғлунун халасы
Дағылыпды Короғлунун галасы
Әршә чыхыб Нијар ханым наласы,
Ај Короғлу, чан Короғлу,

Ејвазын он дөрт јашында,
Дурна түкү вар башында.
Гызыл гуш јолдашынды,
Ај Короғлу, чан Короғлу

Гурбанам гәрги сачына,
Ал мәни гојнын ичинә
Каһ бәнзәјирсән лачына,
Каһ бәнзәјирсән күлә Нәркис
Ај Короғлу, чан Короғлу
Бах көзүннән ет Короғлу.

Короғлусан чүт охума
Вар синәндә.....
Ејваз кетди, Нијар кетди,
Далысынча бах Короғлу
Буғы тырхылды, јан Короғлу.

Севдичәјим кетмәкинән кәл отурах данышах.
Дават сәннән, гәләм сәннән, јаз мәннән,
О хош сифәтинә, о мәнәм гурбан.
Өпбах' мәннән, гучмах' мәннән, үз сәннән.

Башына дөндијим ај кедән елләр,
Учуртдун өрдәјин, бош галды кәлләр.
Јетишсин дадыма сәдаын сәнин
Бәршәт көзәлијдин, кәлди гапына,
Бојун минарәди бармағын шана;
Һәр көзәлдән варды сәндә нишанә,
Мисирин абатды тели шаһимин

Көзәл көрдүм, һәвәсиндән инчәлдим,
Јар јолунда ағылландым гочалдым;
Бачармадым дәрјалардан бач алдым,
Кәмиси кирдабда галан мән олдум

Көзәл сәнсэн, көзәлләрин јағыны,
Вурмусан синәмә ешгин дағыны,
Көзәл көрдүм ач дөшүн бағыны,
Гој Көрүнсүн једди чәннәт нары гыз

Јеријәндә кәтан көјнәк дизиннән,
Данышмағнан дојмаг олмур сөзүннән,
Алма јанағындан, ала көзүннән
Сәнин үчүн гышым јазды...

Һәчәр бәјмин сачыннан јүзлүк ашдылар,
Нәбибәј кил баш кәтдүләр гашдылар,
Јүзичи атдыјнан кәдик ашдылар,
Јанарам ода гыз Һәчәр ханым

Башына дөндүјүм јола кәл јола,
Аш гулаш голларын бојнума дола,
Сәнин севдичәкли бәкәр ким ола?
Гәдир аллаһдан истәрәм бу күнү

Өвләринин јаны һасар,
Һасардан тозлары ашар,
Ағам кәлсә гулаг асар,
Ағама бәхма јоллары,
Шәддә вуруб голлары.

Өвләринин далысы гәмыш,
Гәмишдә гушлар ојнамыш,
Оғлан гызы тез көрмәмиш
Шәддә вурма бу белләрә.

Дөшшәјим тәхтә, јорғаным әдјал,
Һачәрин бу күнүндә кәләсән Нәби,
Гәзәмәт далысын дәләсән Нәби

(*Мөһрибан Һасанова*, 95 яшында, савадсыз).

БИСТ КӘНДИ

Галхоз бырда мән биләли 28 тарихдә гурулуб. Бизим галхоз һәм дә әкинчиликдир. Мән дәвләт тәрәфиндән чох аиләли олдуғу үчүн јардым алырам. Мән охумамышам, көһнәдәндә бир һәлә охумамышам. Инди галхозда ишә кәдәмирәм, бә'зән јүнкүл ишләрә кедирәм. О ки, бир оғлум вар галхозун биздәрдә вар әкинчилик, бичинчилик о ишләрә кедирләр.

Мән көрдүм Нәбини. Нәби биз Гарабағ дејирух, о ора-ларда гачахлыҡ еләди, сора бизим јерләрдә чох өмр еләди олар. Нәбинин 40-дан 60-а гәдәр адамы олду, кәтдиләр онун јемәјини, кеймәјини верирдиләр. Чар һөкүмәти он-лара нечә дәфә гошун чәкди, биз онларын јерини дәјиш-дирдых. Чар һөкүмәти вахты килава варыды, оннар да чар һөкүмәтинә көмәк еләјирдиләр. Анчаг биз Нәбијә хәбәр верирдик ки, пинһан олун. Нәбинин дәстәси Иранда зај олду. Бу кәнддә әввәлдән ермәниләрлә азәрбајҗанлылар јаша-мышлар. Бизим бы кәндә хан олуб, хан да Нахчывандан-ды. Быра бы әләһи кәндинә саһыблыҡ еләди. Калбалы хан онун оғлу ирәһим хан иди. Ирәһим хан сифдә болшевик-ләр кәләндә оннара тутдулар. Оннарын аиләси гачды, өз-ләри исә тутулдулар. Бы кәнддә әсл мүлкәдар јох иди. Анчаг Адыбекоф адында бир ермәни јухарыда бир гәдәр торпағымыз вар иди. Оннары әлимиздән алдылар. Галхоз бырда сифдәси 28 тарыхданды. Биз бырдан кедирых' ши-рунә кәнди вар ора, орда кечирих' кедирых' Әлинчы чајы дејәрих' ора, орадан да Нахчывана.

(*Алмәмәдов Салман Күләммәд оғлу*, 73 яшында, савадсыз).

БҮЛӨВ КӘНДИ

Абыш бизим „Чкалов“ галхозунун үзвиди. О ишә вах-тында кедәр, әсас котан чәкир, сора нә ишә ону јолласа-лар кәдәнди, јорулмајанды. Пиргадирин үзүнә думајанды. О, Вәрәдүз чајы дејәрих', орада ишлијир. Абыш үч јүз

әмәј алыр. Онун ајләси дә ишләр. Инди бу дәмдә ишләр, нахошду. Абышын бу сат ики гызы вар. Абышын бөјүк гы-зы Иммиди, кичик гызынын ады Пәриди. Имми үшәхди, галхозда ишләмәз, о мәһтәбә кедәр. Абышын анасы, дәдә-си јохду.

Сәрвәр ишләнди, Ону суја јолласан суја кедәр, котана јолласан котана кедәр. Сәрвәрин арвадынын ады Мүнәввәрди. Чүлчәз формада ишләјир, бизим галхозун формасы дәгә че-дәр, гапычында олар. Пајыздан бир ај чедәндә, ијирми чүн че-дәндә гәјидәр арана. Чүлчәзнән ишләјирди Бачыханым. Уннар гојун сағар, инәһ сағар, кечи сағар, суддән јағ гә-јирирләр, пәнир гәјирирләр. Галхозун үзвләринә верирләр. Бизим галхозда мејвә чоһдур: тут, әриһ, чәвиз, алча, үзүм, чилас, чиләнар, армыт, сора сәнин сағлығын. Тут јај ки-рәндә јетишир. Чәвиз јајдан он беш күн галанда јети-шәр. Чилас да јајда јетишәр. Армыт чәвиз вахты јетишәр.

(*Гулујев Назим Худакәрим оғлу*, 80 яшында, савадсыз).

САБИРКӘНД КӘНДИ

Мән анадан олмушам баш Дизәдә. Ун яшында олмушам атам, анам өлүб. Атам өләнән сора јетим галмышам, әвин ичиндә, һеч ким олмајыб бахсын. Әғлим кәсәннән сора баш-ламышам нөкәрчилик еләмишәм. Нөкәрчиликдан чыханнан сора олмушам пыргадыр. 1936-да галхоз сәдри олмушам. Инди дә галхоз сәдријәм. Галхоз тәхилчылык, мејвәчы-лык чәлтыхчылыкла мәшғул олур. Һәхверди бизим гал-хозун үзвидир, о, хәрмәни дөјүр, совурур, амбара верир, су суварыр, чәч (мала) вурур. Мәһи соған әчир, чәлтих әчир, јәхши бечәрир, нарјат алыр. О әмәһ чүнүнә тәхил алыр, чәлтих алыр, маш (лобја) алыр, үзүм алыр, дары алыр, ноһуд алыр. Бизим чәттә әрих јәхши олур. Әрих пәјвәст олур, әбталыб әрији олур, әг әрих олур.

(*Мәмәдов Мәмәд Рәһим оғлу*, 40 яшында, аз савадлы).

* *

Сумбатан сөзү һаггында белә данышыллар: Чуја Сумба-тан ады бир ермәни бурадан бадшаһлыг елијиб. Галхоз, бурада бина олду, һамысы бирдән галхоз олмады, бирәз-бирәз олмады. Сора да галан да галхоз олду. Галхозда Зејнәб јәхши ишдијир, бичин дә јәхши бичир, бел ишиндә

дә җахчы ишлиҗир. О ишә сәһәр габах кедир, ахшам әвә кәлир. Бизим галхозун машыны җохдур, бири вар инвалыд олуб. Бу ил памбыгы сифдә әхмишых'. Мәһсул кәтүмүшүх. О мәһсулу биз кәндәрәчәҗих' забота. Уну завод парча ели-җәчәх'. Парчаны һөкүмәт тәрәфиндән верәчәхләр копратил-ләрә, чәмәһәт алачых'. Памбых' олмаса чит олмаз. Памбых' чох олса пәрһә дә чох олар. Биз чох памбых алмах үчүн кәрәх' чох памбых' әчәх'. Чүн чыхан тәрәфә биз чүн чы-хан с'әмт деҗирих', чүн сүбһ чәчил чыхыр, әхшәмә җарым сат галанда батыр. Чүнүн габағын булут кәсәндә о көрүн-мүр. Мән галхозда җүнчүлвари ишләрдә ишләҗирәм: хәрмән деҗүрәм, чәлтих деҗүрәм, мәсәлән, совруг совурурам, сора бостан бечәрирәм, бәғ зад суварырам, мән гуләхли папах гоҗурам.

(Мәшәдди Нәҗсәф Баҗрамов, 80 җашында, савадсыз).

Мән анадан олмушам 1892-чү илдә Ашағы Аза кәнди-дә җохсул аиләдән. Мәним атам өлүб үч аҗлыг оlanda. Мән анамын тәһти һимаҗетиндә җашамышам. Анам сахлаҗыбды бизи. Мән җекәләнмишәм, он ики җашындан җухары мыздыр олмушам. Таһа он сәккиз җаша гәдәр, Уннан сора башла-мышам бырда, орда ишләмишәм там нҗирминчи илә гәдәр ишләмишәм. Иҗирминчи илдә совет һөкүмәти кәлди, кәтчи-ләрә торпах верди, башладых' о торпагынан мәһсул алмаға. Бир кәлмә деҗим чи, ордан орду сырасына четдих', Гызыл Орду сырасына. Иҗирми дөрдүнчү илдә бырахдылар гәҗит-дим әвә. Кәлдыхда 1929-чу илин декабр аҗында галхоза дахил олдуғ, сора башладых галхозда чалышмаға. Та ин-диҗә гәдәр ишлиҗирих. Һал-һазырда да чәркәви галхозчу ишләҗирәм. Мәним җедди нәфәр аилә үзвүм вар. Мәним җед-ди нәфәр аиләмдән җолдашым галхозда ишләҗир гә бир нәфәр оғлум Бақыда фезода охуҗур. Икиси дә бурда мәһтәбдә охуҗур. (А.)

(Рәҗев Новруз, 60 җашында, савадсыз).

ЧУЛФА РАЈОНУ

САЛҖАГ КӘНДИ

Мөв әкирих', гәшәкчәнә архыны чәкирих', дөнүрүх' гә-шәнк, боҗлум беш метро өлчүрүх, һәр беш метрода ики дәнә мөв колу басдырырих, ону гәшәнкчәнә суварырих, сифдә тикилин ки, олур җеҗ (биринчи ил мәһнасында) тез-

тез суварырих... һә, суварандан сора паҗыз оlanda о шивә-ләри басдырырих'. Мөвүн дибинин торпагы кәрәх бир аз нәм торпагынан басдырырих'. Онун үстүн гар басыр га-лыр җаза, җазда вахтында ачырих' үсдүни. Һансы җер кәсмә-лиди кәсирих', деҗүрүх', боҗлум, бир дә газырих' тәзә әки-лән кол үч илдән сора нүбар верир. Тохумун дәнәсини ти-килләр, о көвәрир, галхыр, җекәлир, гартыхыр, сора җемиш кәтирир. Онун җемиши чыр олавда пеҗвәст ели, ирләр. Пеҗ-вәст-назик шив олур. Обири мәсәл пеҗвәст ағачдан шив гы-рырлар, дөнүрләр; боҗлум, ачыр ағача, оннан боҗлум пеҗ-вәст вырырлар. Пеҗвасы ики чүр вырырлар, бири дүдүк вырарлар (Шивин габыгыны чыхарыб) чырдан да габых чыхарыллар, о дүдүҗү вырыллар ора, о көвәрир олур ағач. Инди олур о да пеҗвәст). Обириси чүр дә белә олур: чыр-чып шүвүнү узунуна җарырлар, арылан җерә пеҗвәст ағачын габыгына вырыллар. Ону җухарыдан вә ашағыдан сәриҗил-ләр, о галыр, боҗлум, олур пеҗвәст. Мөвүнки әлһәддә олур. Ону гәшәнк дибдән бушгуҗнан енинә кәсирик', сора да җавач-чана искәнә олур. ону кәсди, имиз мөвүн кәсилән җериндән гоҗуб, еһмалчана вырырих, о һачаланыр. О пеҗвәст мөвлә-рин гартарындан ики дәнә шив кәсирик. О шивләрин бири-ни кәсди, имиз мөвүн о башыннан, бирини дә бы башыннан бырырам, о искәнәни еһмал-еһмал чыхарырих, кәсди, имиз мөвдә олан һачанын бош җеррәрини чырчындаҗнан долдуру-рух, кәсилән җердән ширә алыр, бир илдән сора мәһсул ве-рир.

(Новрузов Әләкбәр, 68 җашында, савадсыз).

СӘРЧӘДӘН ГОРХАН КИШИ

Сәрчәдән горхан киши бир арвад алыб кәтириб. Бы ар-вад деҗиб ки, а киши ахы мән сә кәлдим ки, мә^а әбпәх палтар верәсән. Киши отди әвдә. Гапыны^а ачанда арвада деҗәрди, арвад тез ол гапыны өрт, сәрчәләр мәни җеҗәр.

Бы арвад чох безикди, киши чыхмады газанча. Арвад деди: неҗлиҗим-неҗлиҗим, Арвад фикиррәнди ки, бы кишини мән баҗыра чыхарда билмәчәм. Бир-ици чөрәҗ гаҗрыб апар-ды гоншуда чөрәҗ җапды, кәтириб сәпди гапыҗа. Кирди әвә ки, а киши чыхкинән чөлә әббәҗ җағыб, они ики тәрәfli җығағ. Киши деди ки, аҗ арвад аман күнди, гапыны ачма, сәрчә мәни җиәр. Арвад деҗир ки, а киши елә әвдән әлүҗ узад, чөрәҗ чәк. Киши әлин узаданда арвад һелләди ешиҗә, гапынын далын ишкилләди, киши галды чөлдә. Киши җал-

варды ки, ај арвад ач гапыны, сэрчэ мэни јејэр. Арвад деди даји кет. Сэрчэлэр ки, долур әпбәји тагга-таг димдиј-ләјир, киши горхуб сикләәнәндә сэрчә дә горхудан гачыр.

Бы сэрчә гачан сурәтдә киши еһмалча севинди, кирди тавлијә. Тавладан ешшәјин паланыннан чувалдузун, бир дә тојугун фаласын, бир дә сичим. Былари гојди гојнуна, кедәндә сујун ғырағынла бир гурбаға тутди, мыны да гојди гојнуна. Быјаннан бир дев быра урчаһ кәлди. Дев деди гардаш һара кедирсән? Сэрчәдән горхан киши деди кедирәм шәһәрә. Дев деди ки, мән дә сәннән јолдаш олум кедәһ да, деди кедәһ.

(Нуријев Шыхмәммәд Рүстәм оғлу, 55 јашында, савадсыз).

БӘНӘНЈАР КӘНДИ

СЕЧКИ ҺАГДА

Бизим өзүмүз ун једди әмоғлујух. Кечән вахтларда бизим һаумызын бир сәсимиз варыды. Глава тикәндә (сечәндә) бизим биримиз сәс верәрди, галанларымызы гаваладылар, төкәрдиләр јешијә. Әмә инди арвад да сәс верир, киши дә. Кечән вахтларда һамын сәси јохуду. Кечмишдә сәс вермәһ үчүн гуту варыды, һәр гутунун јанында да бир салдат гојардылар, бизи апарардылар орда фындых кими шеј верәрдиләр, дејәрдиләр ки, бы фындых кими шеји истијирсән ағ гутуја сал, истијирсән гара гутуја сал, әмә гара гутуја салмаға го, мурдулар, биз истәјәндә ки, гара гутуја салах, тәпијиннән бизи вырыб идарадан атардылар ешијә, шаллағыннан дејәрдиләр. Гутунун үсдүнә һансы адам сечилмәли иди, онун адын јазырдылар, сечәндә 6—10 адам сечирдиләр, анчаг былардан бири—һансы ки, чох фындых чыхды о сечиләрди. Сечилән адам глава оларды. Главанын бөјүкү дә Присдавду. О да 20—30 кәндә бахарды. Пирисдов да бы кәтдәрин ишинә бахарды. Дава оларды быннан әвәлә, баш јарыларды, гол сынарды, пирисдов да онун ишинә бахарды. Пирисдова сешки јохду, ону Никалај өзү кәндәрәрди. Присдовун дејишилмәјини биз билмәздых, о чамаһатын иши дејилди. Пирисдовдан бөјүкү нәчәнниј оларды, отурурду Нахчыванда. О беш ирајона бахарды, бы Нахчыван республикасына нәчәнниј бахарды. Нәчәннијдән бөјүкү гобурнатыды. (губернатор) О да Ираванда отурурду. О вахт ојез (уезд) Нахчыван, гобурныја Ираван иди. Кәтхудадан, ја главадан, ја приставдан мәсәл дурсајдых шикајәтбазлыға әрзә верәрдиһ гобурната. Ону да

һәр адам едәнмәзди, еһ дејәрдиләр. Әјә әрзә гобурната чатсајды, о ја бахарды, ја да бетәрәф едәрди. Баханда кәлирдиләр о иши јохлујурдулар, дүз оlanda о адамын ишинә бахардылар. Ишә бахмах да пулунаһ бир шеј иди, рүшвәтнән иди, мәним, кими касыбын сөзүнә бахан ким иди, ханыды, бәјиди. О вахт бир мәһкәмә Нахчывандајды. О вахт бөјүк мәһкәмә Ираванда отуарды. О вахт она огуржыны (окружној) суд дејәрдиләр, мәсәлән: мәним ишим ағыр оlanda о кәләрди бахарды. О вахт бы кәнд ағалых оларды, биз әкин әкәрдиһ, савырардых, дејәрдиһ, о кәләрди отуздан дөрд апарарды ки, бы јер мәнимди. О вахт духдур бы арада олмазды, Нахчыванда оларды. О вахт һеш мал духдуру-зады олмазды. О вахт нахошу оланнардан күждүләри апарырды Нахчывана, мәним кимин касыб адамнар ја өләр, ја да сағаларды. О вахт мәһдәб соралардан демәк бир мәһдәб гәјрилди. О да урус дәрси верәрдиләр. Тәһ-тәһ о варлыларын ушағларыннан охујурду, Чәмәһәт кетмирди дәрсә, түкусданных едирдиләр, дејирдиләр. Мәсәлән, салдат апарачахлар. Мәлим Нахчываннан кәләрди, олурду 5 кәндә 6 кәндә бир мәллим иди, она да үштел дејәрдиләр. О мәһдәбдә бир молла гојардылар, ермәни ушағы олсајды бир дә бир кишиш гојардылар. Молла гураннан, китапдан дејәрди, о да ки, инчилән, өз китапларыннан дејәрди. Биз истијирдых урус дәрси охумајах, биз урус дәрсинә јавых кетмирдиһ, дејирдых, мәсәл, салдат апарачахлар, јохсул ушахлары охуја билмирди, чүнки, палтары јохуду, чөрәһ газана билмирди, оннары бәјә, хана нөкәр верәрдиләр. Мәним өзүм бир ил доғгуз ајы беш маныта нөкәр олмушам. Оннан мән нечә кедиб охујајдым? быраны охујуб гутаран кедирди Нахчываны охујуб гуртарырды. Оннан мәлим чыхырды. О вахт һәр кәс зорбајды кедиб бы кәвшәни тутмушду, о вахт торпах бөлкүсү јохду, елә касыблар олурду 5 пут—10 пут јери олурду. Ону да варрылар әлиннән алырды. Јохсуллар бырда кедирди, фәһләлијә, шәһәррә кедирдиләр фәһләлијә. Мән өзүм дөрд ил бешимчи илдә (1905) Бакуда фәһләлиһ еләмишәм. Дөрд ил орда мән бурухда ишләмишәм. Фәһләлихдә вәзијәтимиз голај кечирди, бизә јер верирдиләр, голај јериди. Јатыдых јердә, әмә инди гарават әдијал јашамаға индиди еј, мән инди чох дејәрәм, дејәрәм ки, һәвиј олдух. Инди дә гочалдых. О вах налох салардылар, ону да истијирсән варын олсун-олмасын, дөә-дөјә алардылар, әмә инди мән гочајам, әлли фајзын инди кечирләр, әмә о вах кешмәздиләр. Гарал ики пут јарым дирриһ јери верибләр. Биз фәһләлиһ елијәндә бурухда голумуза, ғычымыза, башымыза дәмир

дүшәрди, өлдүрәрди. Онда өлөнө ја онун кифләтинә һеч зад вермәздиләр. Духдур пул алырды. Балнисада олурду, бахмырдылар еј онда. Инди бизим ушахлардан Нахчыванда охујур. Оллар нәинки һөкүмәтә пул верир, һәлә һөкүмәт оларә ајда ики јүз, үч јүз манат пул верир. Мәним гышдарымы о вах бакыда ишдијәндә јел тутду, ағыр ишдәрдә ишдијәнмирәм.

(Бүсәјнов Шүкүр Јусиф оғлу, 73 јашында, аз савадлы).

* * *

Биз гараган ағылында јатмышдых, кечәнин бир шарында (кечә јарыда) онда бахдым көрдүм итдәр басыр (һүрүр), галтдым көрдүм ики чанавар гојуну көтүрүб кедир. Дурдум түфәнки көтдүм, итдәрин далынча кетдим, көрдүм гојуну апағырлар. Түфәнки атдым, итдәр дә мәннә барабар салдырдых гојуну, гојуну чанаваррар боғазыннан јараламышды. Гојунун башыны кәсдим, чағырдым јолдашымы ки, чанавар гојуну апарырды, салдырмышам, итдәрә ачыхлан гојунун алтында (сүрүнүн јанында) јатсын, биз дә гојуну апарар, јолдашым кәлди, апардых архача, сәһәр, кетдик евмизә, кәтдиһ вердиһ ферма мүдирүнә вердиһ тәфил.

* * *

Јаз заманы гојуну сәрдәннән (гојунун сағылмаг үчүн јығылдығы јер) чыхардан заман көрдүм һава тутулуб. Селавдан гојуну чыхартдым дөшә. Көрдүм јағыш кәлди, бәт кәлир. Белә һисс едирәм ки, гојун бы селавда галса, сел гојуну апарачахды. Гојуну чыхартдых ордан гыраға. Елә онда чыхарданда көрдүм јағыш бәрт кәлди. Һава кәлди, кәләндә истәдим өзүмү даш вар, дашын алтына, белә һисс еләдим ки, өзүмү даша сохсам чанавар бир јаннан, сел дә бир јаннан, давары сел пыча чыхарачах, һәм дә чанавар да үсдән тәпиләчәх гојуна. Онда итдәр ачыхландым, чыхдым гојунун јухары башына, мән дә галдым ашағы башында. Ахыры гојуннарын бир-икисини сел апарырды, тутдум, итдәр дә чанавары аддатды о таја.

(Әлијев Мәммәдхәфәр Рәфи оғлу, 80 јашында, савадсыз).

КЫРНА КӘНДИ

Бизим кечән вахт беләјди, бизим бы кәндиң ағасы варды. Кедәрдиһ, әкәрдиһ, бичәрдиһ, дөјәрдиһ. О аға бугданы дөјәннән сора ону ја инди бир габынан өлчәрди, ја чәкәрди,

отуз путуну көтүрүрдү өзләринә. Та оннан сора да бизим әкинмизә-задымыза машаты олмазды. Әммә, налоғуну да һөкүмәт аларды, — Наиб олуб — гуллуғчулары бырда һөкүмәтин нүмајәндәси бир дәнә прислов оларды. Әбрәгунусда, бир дәнә дә гылава оларды бы чаја. О присловун јанында бир дәнә уредниһ оларды, о уреднијин јанында сәккиз дәнә истражны оларды. Оннан сора да бөјүһләримиз дә елә оннар оларды. Бир дә, мәсәлән, дава оларды кәндиң ичиндә, олар кәлиб бахарды, о үш нәфәр иш кәсәјдиләр дусдах мәсәлән о үчү кәсәрди о дусдаға. Оннан сора өзүмүз өз ишимиздә, өз күчүмүздә. О заман гатрожны дөјәрдиләр, мәсәлән үч ил кедәр кәлмәз биздәрдән кәндәрәрдиләр. Мәһдәб бырда јохду, Бәнәјара кедәрдиләр, урусча орда охурдулар. О вах һамы ушағыны охуданмырды. Оннан әлава бырда охујан јохду. Ушағын кәрәһ китабы олсун, дәфтәри олсун ки, кәрәк охусун.

(Әләкбәров Мәһәррәм, 88 јашында савадсыз).

* * *

Мәним өзүм јери јај күнүндә шумлардым, пајыз оlanda кәтирирдик ону сәпәрдик о шума һа, бөјүл, гутарачах о замани кәрәһ суварардых. Гојмаздых ону гарышга јығын, гуш јығын. Онун тохумуну мән арытдардым. Мәним өз бугдам ки, вар, хәлгин бугдасы алты аббасыја кедмәјәндә, мәнимки алтаббасыја кедәрди.

Бугданы пајыз бир дөфә суварардых, оннан сора малалардых, галарды јаза, бөјүл, јаздан гырх күн кечинчә су вермәздих зәмијә. Гышын нәмијнән галарды. Оннан сора ки, гырх күн кечди кәтирирдик кенә суварардых. Она, о сифдә сујуна хәков сују дөјәрдиһ. Бир дә оннан сора суварардых, Ләнкөв — ја'ви орта су (икинчи); үчүнчү дәнә вәрәрди (јетишәндә ки, сувардыхдән бағласын белә).

Дәнәв сувундан сора он күн, он беш күн кечәрди, бичәрдиһ. Бир әлимиздә орағ оларды, бир әлимиздә тахта, тахылы бичәннән сора бәндамынан бағлардых. Бугданы ики ганат елијирләр кәтирибләр гојурлар дәрзин (бағын) алтына, биз дә бағлардых, дәрзи јыјардых, таја вырардых. Гутараннан сора кәтирирдих јығардых хәрмәнә. Хәрмәндә вәлинән, өкүзнән дөјүрдүһ. Дөјәннән сора јығырдых, тых

багылырдых, сувырдых. Савыраннан сора елијирдиң тә-
миз, гәјирдиң гәлбирән, сора апардых әвимизә.

(Мәһәррәмов Әләкбәр, 88 яшында, савадсыз).

КИРНИ КӘНДИ

Иран падшаһи Кир олур. Бы Кир кәлир мұһарибә елијә-
елијә кәлир чыхыр быра. Өз чадрыны гураннан сора быр-
да чох мүддәт истираһәт елир, кеф елир. Бунун башын-
да чох тајфа-табыны олур. Бынын тајфа-табыны башга јер-
дән әвләнир, бырда әв тикилләр. Кир бырдан көчәннән сора
быра сәфалы јер олдуғу үчүн, Кир мөһдәбәр олдуғуна көрә
кирин тајфа-табаны бырда артыб-ағардығына көрә быраны
„Кирна“ адландырыллар. О килсадан өтрүн дејилләр. Мән
өзүм охујамманам. Кечмиш-көһнә охујан адамлар Мәммәд-
рәһим варды, о охујанда мән көрмүшәм. Онда сөкдүләр,
габахчадан хишк иди, хырдајди, сора јекәлтдиләр. Палчых
атмышам вырыплар тыфара. Ушахлар дулахларын әвиндә
дәрс охујуларды. Мәннән бир ил Бакудә хәбәр алылар,
верибләр, медалди да, пабеда, әскәрчијдән өтрүн...

(Әләкбәров Мәһәррәм, 88 яшында, савадсыз).

БАРАМАНЫН САХЛАНЫЛМАСЫ

Бах, биз тохуму идарәдән алырых', идарә верир бизә.
Ән әввәл о јердә ки, гурди дирилдәчәјих' ораны дезинфесија
елијих', өзүндә ағардырых' мевинән, әһәнкән. Дөнүрүј ону
ја күкүрдән, ја формалиннән дезинфесија елијик. Үш күн
кечә-күндүз бағли гојых, орда олан нәшәрат гырылсын.
Оннан сора етажирлары дүзүрүх'. Дүзәннән сора кағыззан
гути гәјирих', дүзәннән сора тохим кәтиррих' гәшәнк о
гутулары ачырых' 25 грамлыхды әјәм, һәјлә төкәрик, јох
елә бир тохум кәлир ки, јарым кило, гутида они тәрәзидә
чәкирәм бәлирәм һәр бир гутија 25, 50, 75 грам төкирәм.
Оннан сора көззијрәм тутун јарпағын, илин кедишатын. Јар-
пахки, нишана көрсәтди, печи галыјырам, дәрәчәјнән гурду
көјәрдирам. Күндә бир дәрәчә гавзыјырам иссилији. 22—
23-дә дирилир. Даһи 24 олур, күмчиханада көјәрдирик.
Гурди чәкириң, чыханнан сора, һәр қалхоза нә гәдәр ајид-
ди, они она верриј.

Бах, биримчи јухи чыхыр 2 күн кичир. 35 күнә бырда
әмәлә кәлир 2-мчи јухуда јенә һәјлә. 4 күн кечир јухија,

дурур кенә јејир. 3-мчу кенә һәјлә. 4-мчу јухуда 5 күн—6
күн јухија кедир, бешимчи јухија ки јатыр, дурур, кол гој-
рух', барама бојл, һазырланыр. Кичик хырда, бидә бөк
хырда дејәлләр. Оннан сора сәккиз күн, доггуз күн көз-
зијрүх, бараманы да тыггылдадырых, сора кәсирәм ки, кө-
рүм бу догурдан, јетишиб, јохса худури тыггылдејир.

Оннан сора јыгдырып мәнтәғијә көндәрриң. Биздә китап
бар. О китаба бахырыг ки, бы перви сортды. Дөрт сортди.
Бағах барама олан берви сортди, јахчысы, јекәси, гәшәнки.
Оннан бираз ашағы ифдарој сортди, о берви сортдан бираз
ашағы олур, балача олур, боғағы олмур. Үчүмчу сорт пам-
пан барамалар олур, дүзкүн, хырда олур. Дөрдүмчу сорт.
О да сәнајә кедир. О олардан алчағыды. Бешимчи гараба-
чах, лап әзиниһләринди, мән дијәм китабдади јазылыпды.

(Бүсәјинов Шүкүр Јусиф оғлу, 73 яшында, азсавадлы).

ЈАЛЧЫ КӘНДИ

Мәним өзүмүн ушағым јохду, гарашымын ики ушағы
вар, елә онун пәсванындајам, мығә,әт олурам. Инди иш
гүввәсиндән дүшмүшүх. Мәним гүввәм јохду оннари бир-
бир чиннијим јығым ора.

Бизим пиргәдиримиз мәнә сабаһы күнү ишдијәчәјим јери
хәбәр верир. Мән әхшам орахчамы, говарамы, чөрәх
көтүрәм. Сәһәр тездән кедирәм әкин бишмәјә. Әкин јеринә
чатанда отурурам динчими алырам. Дурам башлајырам ишлә-
мәјә. Габахча бәндам јолурам, кәтирәм, бојлум үстүнә бас-
дырам. Бәндамын үсдүн басдырам күн гурутмасын. Күн гу-
руданда гыртылар. Сора башлајырам әкин бичирәм мәнкә-
ләјинән әкин бичирәм јығырам бәндамын үстүнә бағлыјы-
рам. Бишдијим әкини бир јерә јығырых, хәрмән елијрих.
Күн дүзәләндә чыхырых чөрәһ јејириң. Дүрүх кенә ишлә-
јырых' зәмидә. Ахшам оlanda кедирих' әвмизә. Әвдә нә
иш лазымдырса көрүх, чадан-чөрәһдән јерих'. Пригадамыз
сәһәр тездән кәлир бахыр; тәјбир төкүр чедир. Күнорта
чәлир әвә. Мән дохдурун јанына чедәммирәм; әвһалым ха-
рапды.

(Әләкбәров Мәммәд Јағуб, 77 яшында, савадсыз).

СӨНБӘТ

Мәним атам чох Бакыда олубду. Мән сәккиз-доггуз си-
нимдә оlanda кәлиб чыхыб кәндә. О тәсәррүфат ишинән
мәшғул олмағыннан баһәм улах ишләдирди. Бир күн ке-

дирдых' үзүм кәтирмаға. Кетдых' Ордубатдан кетдых' Гар-
чыван дүзүндә дүшдүх'. Өзү дә паызды. Бир нечә адамы-
дых'. Ири жолдашларым бизә дедиләр ки, апарын улахлары су-
варына. Биз ики хырда жолдашдар апардых улахлары су-
вармаға. Аразын улахлар су ичән јери дашлыхды. Мәним о
жолдашым өз улагын су ишмәжә чәтин кетдығындан жолда-
шымы ырды салды Араза. Жолдашым көздән итди. Инди,
бојул мән мәнәтдәләм ки, гачым хәбәр верим обири жол-
дашларыма ки, бы нолди?

Елә белә дә бирки аддым көтүмәмишдим ки, бынын сә-
син ешитдим. Бахдым ки, бы ики адым биздән ашағы элин
атыр, анчах бир јана чатмыр. Мәним ағылыма кәлди ки,
агачы узатсам она тәрәф олсун ки, тугар, елә һәлә дә
олду. О бојлм, апышды ағашдан. Чәһдим кәнара чыхды.
Бојлм, улахлары кетдых, ордан, бојлм, улахлары чатдых
Әлдәријә. Сора ордан һәрә бир баға кетди. Сора, бојлм, мә-
ним атам бирәз дуз апармышды, кетдых Әлдәрәнин кәндиңә,
орда дәшдим арпија, чөрәк еләннән сора кәлдим чыхдым
баға. Сабаһысына алан алды, үһләри тутдүх' дүшдүх жола. Кәл-
дых' мығрыдан оја дүшдүх. Бир жолдашымыз варды, о чох тәп-
дијиди. Ахшамнан бирәз кетмәмиш деди дурун чатах' ке-
дах'. Бы жолдашлар деди ки, инди тезди, кедарых жолун
үстүндә пошт вар, бизи орда инчидәлләр, го,маздар кет-
маға. Олар чатды кетди. Биз ики дәләбала кетмәдых',
мән дә еләјәм ки, дерәм ки, биз елә галдых' ки, галдых'.
Мәнә һәлә кәлир. Мәним һәлә гәтовғадығыма, бојлм, дә-
дәм дә тәнчә кәлди, дурдүх' улахлары биз дә чатдых' дүш-
дүх' жола. Кәлдых' көрдүх' ки, онларын һамысы улахлары
сахлајыплар үк атда јатыб...

(Чәфәрова Сәрија, 70 јашында, савадсыз).

СӨҢҖҢТ

Мән һачыһахвердијә нөкәрдим. Бы мана елә саки дин-
мир. Мана бы олду ки, башын арғысын бырдан гојун бағ-
ламыја дүшдү (гар чох јағды). Бырдан гары күрәдик, го-
јун ордан илан гылычы дејәрәк, әјағыјнан чырпды једи
гојун. Өзүмүз дондүх. Кәтдих өзүмүзә бир гысыр өлдүр-
дүх', онун әтиннән једих'. Көрдүх' ермәни кәнди вар, кәт-
дән чыхыблар, давшан авлыјырлар кәвшәндә. „Әјә нә вар?“
дәдих' белә гојун бағламыа дүшүб, ачых, өзүмүз дә ке-
дәнмирых'.

Биз көрдүх ки, бу адамын һәр бири бир чәрәх' ун бағ-
лыјыб далына. Дедиләр белә үш күндү жол кәлирих'. Сора-

дан кәтдиләр бизә ун вердиләр, гајытдылар кетдиләр. Нав-
рыз бајрамы ағам дедиләр кәлин, кедәх' адамнары басды-
рах. Орадан кәлдиләр көрдүләр саламатых' Севинчәх гәјит-
диләр кетдиләр әвә.

(Садыгов Јаһја Мәсим оғлу, 62 јашында, савадсыз).

Кечән вахтда бы кәнддә хан олыб, она көрә дә ханаға
дејилләр. Гала һаггында кечән кишиләр дијәмиш бы кәнт
гала һавсар, гала ичиндәјмиш. Кими дејр Лачын бәј олыб.
чансызмыш. Гачыб Алинчә галасына чыхыб, орда галмыш-
мыш. Көрүбләр былар ачлыгдан коррыг чәкиб. Онун быр-
дән арха кимин узун калафалар вар. Нечә јердә һәлә кол
вар. Сују үзи чамахлиди, алти дури суди. О су дашдан ахыр
кәлир долур ичинә. һамиси шит бишмиш кәрпишди. Мән
өзүм орда белә дәвәдән саламатдығын көрмүшдүм. Сәки-
дуфари вар. Бы отағын ичиннән ени дуфари вар. Мән зән-
димчә Лачын бәјдән әввәл тиклиб.

МЕВИЗ

Гараған бир отды. Они көј-көј јығыруғ. Галыр өлүш-
күјүр. Сора очағ ки галијрсан, дәмйр шиши гојуллар. Они
төкүлләр ону үссүнә чығ ырдыгча әријир төкүлүр очаға.
О очахда ону өзү су кими башдијир гәјнәмәјә, гәјнијир.
Јанып гутараннан сора галыр сојур. О сојаннан сора олур о
демәли даш-һесаби. Даш нисбәтиндә. Оннан сораданнан ки, о
дашын адына гәлә дашы дејилир. Сора, о даши кәтиррих'
әвдә әзирих', төкүрүј тијанә, они гарышдырыых', онун ширә-
си чыхыр, әријир, тештдә дурулур, төкүрүх', ајри тијанә, ал-
тын гәјнәдирих' пагганәг. Үзүми јығырых вердијә, басырых'
тијанә. Орда 15—20 сајын гәдәр галыр. Чыхардырых' сәррих'
торпағын үссә—күнә. 3—4 күн гурујур олур мевиз.

(Адыкозлов Аббас, 85 јашында, савадсыз).

НОРАШЕН РАЈОНУ

ЈАҢЧЫ КӘНДИ

ИЛАН МӘСӘЛӘСИ

Икирмбиринчи илдән бы јана мәни дөрт жол илан ырыб.
Әввәл гыш бармағымнан ырымышды. О вахт һәлә илан
дәрманы тапылмамышды. Алты ај хәсдә олдым. Уннан сора

үч ил тамам оланнан сора бир дэ ырды. Икимчисин кэф-
шендэ—күмүшдүдөн би аз ашагыда ырды. Үчүмчисин дэ
багда ырды, от пишдијим јердэ. Дөрдүмчүсүнү Гарабагда
Гасым Исмајылов рајонунда ырды. Гарабагда эл барма-
ғымнан ырды. Духдур исдэди элиф ырсын, гојмадым.

Кэтдилер элимэ, сары су текдүлөр, элим сағалды.

ОҒЛЫМ МӘЛЛИМДИ

Оғлым биримчидэ охуду. Сора кешди икимчијэ. Уннан
үчүмчијэ. Уннан оғлыма би мәллим дэрс дејирди, ады да
Шаһбаз мәллим. Шаһбаз мәллим өлдү. Оғлым једији-иш-
дији зәһәр олду—ачылых' олду. Мән дэ ишдән кәлиб јору-
лурлум. Аббас дејирди. „Дәдә, сән дур јаткынан“. Јатанда
көрдүм, мәни јухуја вериб чырағы јандырыб китабын оху-
јур. Дурдум ајаға уна чубух' вурдум, јатды. Мән чалыш-
дым, у да охуду, охуду, охуду ахырда мәллим олду. Инди бы
кәтдә дэрс дејир әдабјатдан.

ГӘМРАЛЫНАН АТ МИММӘСИ

Би кәччи ат о надырды. Гәмралы о јаннан кәлир, дејир.
„Сиз ат ојнатмағы бачармырсыз, мән ојнадым, сиз бахын,
Дејиләр: „ојнат. Гәмралыја ат верилләр, палтар верилләр,
бириннән гылынч алыр, бириннән галхан алыр, минир аты,
ојнадыр.

Дејир:

„Гәмралы кедәндә дэ тамаша, кәләндә дэ тамаша. Ким
ағлыыб, ким күләндәди тамаша“.

Гәмралы ата дәди, атнан бирликдә јох олду, кетди.

(Шаһбазов Шаһбаз, 65 јашында, савадсыз),

* *

О тајдан кешдих', тарығыны мән нә билим, охумамыш
адамам. Советдән габағ кәлдим ашаға Норашиндә ишдәдим.
Дедиләр кедәх' бырда өзүмүзә даш чәкәх, олах' быралы.
Дам-даш о вахдан быралыјых. Бырда кәләндә һашсәмәт бә,
вар, ојди. Бы аға, Илјә бәј, Апбасбәј һәсән, Ширмәммет
һаммыз кәлдих' быралардајых. Тәбризә фәһләлих' елидих.
Бир-бир, ики бир кәлдих' бырда бинә тапдых (әв тикдик),
чәлтиј әкдих', боғда, арпа, гарғадалы, памбығ әкдих'. Бос-
санда гәрпис, гырда, бамадыр, бибар, пенчәр әкирдих'.

ДИЗӘ КӘНДИ

КАСЫБ ӘҺМӘД

Би касыб Әһмәд олур. Бы фикир елијир ки, пәдшаһын
гызын алым. Бына нә дејим? Пәдшаһ бына дејир ки, сән
би јалан де, ичиндә доғру олмасын, мән гызы сәнә верим.
Бы пәдшаһа дејир ки, мән гырх атдынан кетдик кәзмә.
Кечә дүшдү араја. Биз кәлиб, би мәлмәкәтә чата билмә-
дих'. Бахдых би гаралты вар. Биз бахдых ки, бы чадыр-
ды. Кечә биз орда сакит олдух. Ишыхланды, бахдых бы
би көбәләкди. Инди пәдшаһ, бы јаландыса гызы вер, дор-
ғудуса, сәнин атан мәним атамнан гырх дәвә јүкү гызыл
алмышды, ја дорғудурса, гызылы вер, ја јаландыса, гызы
вер. Пәдшаһ деди ки, гырх адам, гырх ат би көбәләк ал-
тына јерләшмәз. Бы јаланды. Касыб Әһмәд деди ки, гызы
вер, ја гызылы вер. Пәдшаһ да гызылы вермәди, гызыны
верди.

ШАҺБУЗ РАЈОНУ

БАДАМЛЫ КӘНДИ

СҮЛЕЈМАН ВӘ НАХЫРЧЫ" НАҒЫЛЫ"

Сүлејман бир отах салдырмышды. Бы чох марағланды
ки, мәним бы отағыма елә адам ола биләр ки, гијмәт гоја.
Чар чәкдирди. Кәди усталар, бәнналар бы имарата гиј-
мәт гоја билмәдиләр. Чохлар кәлди гијмәт гоја билмијиб
гајытды кетди. Ики нахырчы" малы сүрән заман бы отағын
дибиннән кетмәжә башдадылар. Нахырчынын бири јолдашы-
на деди: „Нә кәлиб Сүлејманын бы отағына гијмәт гој-
мырсан, чохлу мукафат аласан“. Бынын јолдашы деди: „А
јолдаш, сүр малымызы кедәх'. Мән отардығым малын сајғы-
сын билмирәм һеч, мән нә билирәм Сүлејманын отағынын гиј-
мәтини“. Нахырчынын јолдашы деди: „Мән сәни өркәдим,
сән кет гијмәт гој, ама демисән јолдашым өркәтди“.

Сора нахырчы" кетди. Сүлејман деди: „Нә үчүн кәлми-
сән?“ Нахырчы деди: „Мән кәлмишәм сәнин отағына ги-
мәт гојам“. Сүлејман деди: „Оғул, сән нә вәзифәнин са-
һабысан?“ Деди: „Мән нахырчы ам“. Сүлејман деди: „Оғул,
усталар, бәнналар кәлди, мәним отағыма гијмәт гоја
билмәди, сән нахырчы" адам мәним отағымын гијмәтини нә

биләчәх' сән?" Деди: "Нолар нахырчы" оlanda. Мәним дә өзүмчүн бир ағлым вар". Сүлејман деди: "Онда де көрүм, мәним бы отағым нечијә дә, әр?". Деди: "Ола билмәз, кәрәх' мән отағын дөрт тәрәфин кәзәм, мүлһаза елијәм, сора дејәм гијмәти фылан гәдәрди". Сүлејман деди: "Һеч ејби јохди, чых кәзкинән".

Нахырчы" чыхыб мүлһаз сләди, кәлди. Сүлејман деди: "Нәләдин, гијмәт гојдун?" Деди: "Бәли, гојдум". "Де көрүм, нә гәдәр гојмусан?" Деди: "Сүлејман, үч ај јаз, бир ај јадан, дөрт ај көјдән јерә нә гәдир јағыш јағарса, дүнја үзүндә онун јер үзүнә мәнфиәти нә гәдирдирсә, мән онун јер үзүнә олан мәнфиәтини сәнин отагына гијмәт гојурам". Сүлејман деди: "Де көрүм, бы ағыл сәнинки дәјил, бы сөзи сан, а ким өркәдипди? Деди: "Хејр, өзүм ағыллыјам, өз ағлымнан дејирәм бы сөзи".

Сүлејман әлин атды тутду нахырчынын јахасыннан ки, ағыл сәнинки дәјил, де көрүм, сәни ким өркәдипди?

Нахырчы" мәчбур олуб деди, мәни јолдашым өркәтди. Деди: "Онда кедәх' јолдашынын јанына". Кетдиләр нахырчыны тапдылар. Сүлејман деди: "Гардаш, мәним имаратыма гијмәт гојан сәнсән?" Нахырчы" көрдү иш кечибди, бојнуна көтүрүб деди: "Бәли, мәнәм". Деди: "Сән нә сәнәтин саһабысан?" Деди: "Мән нахырчыјам". Нахырчы Сүлејмана деди ки, һәлбәтдә, мән сәннән ағыллы оларам. Сүлејман деди: "Инди ки, сән ағыллы оларсан, бы инәх' ки јатыбды, бы инәјин гарныидакы баласы нә ирәх'ди, еркәх'ди, ја диши?" Нахырчы" деди ки, ла,ых дәјил ки, мән габаға дүшәм, сән декинән.

Сүлејман деди ки, бы инәх' ки јатыбды, бы инәјин гарнындакы баласы гырмызыды, дишиди, анны да гашгады. Нахырчы деди ки, Сүлејман, һәлә дәјил. Бы инәјин гарнындакы баласы гырмызыды, өзү дә дишиди, ама анны бе нишанды, гујругунун үчү алады, гујругун гојуб аннына, она чәһәт сән һәлә билирсән. Сүлејман деди ки, јох, гашгады. Нахырчы" дедисә гашга дәјил. Сүлејман деди: "Онда гојмајын инәх' дурсун, инәјин башын кәсәчих'". Нахырчы" деди: "Бы инәјин саһабынын вар-јоху елә бы бир инәх'ди. Әкәр ону кәссәх', онун саһабынын чуғабын верә билмәних'". Сүлејман деди: "Онун инәјинин артыхлығынчан гијмәтин верәчијәм, ики инәх' алсын".

Инәји кәсдиләр, нахырчынын деди и дүз чыхды. Сүлејман нахырчыја деди: "Ахы бизим икимизин ағлы бир-биринә ујғуннашыр. Бә јахчы, сән ки бы ағлын саһабысан, нә үчүн нахыр отарырсан? Сән дә кәлкинән бир исдолун башында

оту, ираһат чөрәх' је". Нахырчы" деди: "Мән отура билмәнәм". Деди: "Ахы сәннән мәним ағылымыз јахуннашыр бир-биринә. Бунун сәбәби нәди?" Нахырчы" деди: "О заман сәннән мән ананын бәтлинә бир күндә дүшмүшик. Индисә анадан олан заман бир нечә дәгигә сән мәннән габах анадан олмусан. Сән анадан оlanda әршдә бир гоч вар. Һәмин гоч сән анадан оlanda гујругу гашынды, дили, нән гујругун јалады. Она сәбәб сән једијин гујрухду. Мән анадан оlanda Һәмин гоч быјнызынын диби гашынды, дырнағыјнан быјнызыны гашыды. Она сәбәб инди сәнин једијин гујрухду, мәним дә чөрәјим бы дашдан чыхыр. Мән боршдыјам нахыр отармаға".

(Ага-мәммәдов Тағы Аббасгулу оғлу, 75 јашында, савадсыз).

ӘЗИЗБӘЈОВ КӘНДИ

МАҢМЫД ВӘ НИЈАРЫН НАҒЫЛЫ

Кечән сөһбәтләрдә Нәмәкан адды шәр варды. Бир гәфә дүканында ашыхлар саз чалыллар. Быллар әшг тутанда гызлара ашых олурдулар. Бы Маһмыд дијән бына ашых олду. Бы ики чаван оғлан кәлдиләр, чыхдылар Мисрә. Былар кәлдиләр, чыхдылар Нијар ханымын отагына. Бы оғланнар јаваш-јаваш кетдиләр, чыхдылар баға.

Нијар ханым деди ки, беш ај быннан гәбах вајғада бир оғлан көрмүшдүм. Бы, о оғланды. Нијар ханым бы оғланы көрән кими бәнд олду она.

Маһмыд әлин атды сазына:

Чаным алма, көзүм алма,
Алма, сәни ким көндәрди?
Са гурбан өзүм алма,
Алма, сәни ким көндәрди?

Гыз башдады ки, оғлан, дуркинән мән дә дејим:

Чаным оғлан, көзүм оғлан,
Ал алманы, мән көндәрдим.
Са гурбан өзүм оғлан,
Јар, алманы мән көндәрдим.

¹ Нағылын шивә хүсусијәтләри илә даһа чох зәнкин олан һиссәси верилир.

Инди оғлан дејир:

Ағашда алма беш олар,
Јерә дүшәр, оғлан, мејхош олар,
Алма верән сәрхош олар,
Алма, сәни ким көндәрди?

Инди гыз дејир:

Оғлан, ағашда алма ал олар,
Јерә дүшәр, хал-хал олар,
Алма верән абдал олар,
Ал алманы мән көндәрдим.

Инди оғлан дејир:

Әлимдә вар хатајы сазым,
Ма сатма ишвә, назун,
Са гурбан Маһмыд өзү,
Алма, сәни ким көндәрди?

Гыз деди:

Мән Нијарам һаны-һаны,
Көзү аш, јол-әрканы таны,
Са гурбан Нијар ханым,
Ал алманы, мән көндәрдим.

Бы сөз гутарды.

Маһмыд кенә көтүрүр:

Бир сөзүм вар, Нијар, сәнин шанында,
Дејим Нијар, демәјимә нә дејирсән?
Горхум быды өләм һәсрәтин гала чанында,
Ај хан Нијар, кәлмәјимә нә дејирсән?

Инди Нијар деди:

Нә сөзүн вар, Маһмыд, мәним шанымда,
Сөјлә бәј Маһмыдым, һәркиз утанма,
Нә өлкинән һәсрәтин галсын чанында
Сөјлә бәј Маһмыдым, һәркиз утанма.
.....

Маһмыд дејир:

Бахчалары дојмур бардан,
Һејвалар асылыб нардан.
Маһмыды Мансыр Сәтдардан
Асма гадасын алдығым.

Белә оlanda Нијар ханым ордан чаршабларын өртдүләр башларына, гаравашы көндәрдиләр ки, биз кетдик отаға, ашыхлар да кәлсиннәр әвә. Былар кәлдиләр. Гыз кетди отаға. Ханым отаға јетишән кими гаравашдара једди күн азадых верди.

Деди: „Маһмыд һансузду?“ Маһмыд кирди Нијар ханымын јанына сөһбәтә. „Сән мәни сәбсән, мән сәни сәмишәм“. Чуғул өлмәмишди, сағ иди. Кәлди Чәфәр пашанын баш ашығына хәбәр верди. Сајылоглу кими адында ашых дурду кетди.

Маһмыд деди:

Кәл-кәл са дејим, Сајылоглу
Әввәл-әввәл һансы шәһәр салынды,
Инсана чан кәлди, гәләм чалынды,
Нечә ил дүнјамыз ләм-јесир галды.

Сајылоглу деди: „Бы сөзүн тәгәллиси јохду, тапбачады. Сөз декинән, сөз олсун“. Маһмыд деди: „Инди о сөзүн габағын биз дејәк, чамат^с, тасдых елијәсуз?“ Чамат дедиләр беләди. Гәмәр бы сөзү ачды.

Маһмыд дејир:

Хијалы којнумда, көзү јолумда
Апарды ағлымы бир тәрсә фирәнк.

Инди бојлум Гәмбәр көтүрүб дејир. Белә сөз дејин ки, бына ујғар (ујғун) олсун. Маһмыд деди: „Гәмбәр дејинән“..

Гараваш фынчылыхды Нијар ханымын јанына. Деди: „Адын вермәјә горхарам, онун бир бәј бабасы вар“. Бы, сөз дијән кими Сејид ашых дурду ајаға. Гәмбәр чыхды гашды.

Нијар ханым деди:

Мән Нијарам бағры дашды,
Ал јахлы, гәләм гашды,
Аллаһ, гојма көзү јашды,
Јары орда, мәни бырда.

Инди иш белә олду ки, Нијар ханым ағлады-ағлады, јатды агушгада. Маһмыд дели: „Сән оннан өтрүн нијә ағлы-јырсан?“ Бы көрдүки, һеш ким јохду. Деди бир гәдәр пылым вар, кәләјын верим, гој бир нечә сөз дејим:

Мән сәни сәвәли хејли мүдәтди,
Ашығы өлдүрүлләр һарај мәдәтди.
Бизим јердә көзәлләрдә әдәтди,
Ашығын којнуу алалар инди.

Нијар алын ешидчәх¹ кәлди. Дедијин кунәһкар ја мән дәләм. Инди Нијар ханым көтдү бынын сөзүнүн габагына...

Нијар ханым гаравашын дөшүн чәпәрәсиннән бир јуму-рух вырды:—Ит көзүм өннән.....

Оғланы һелләдиләр салдылар дәрјаја. Оғланы дәрјаја атан кими, гыз да пенчәрәдән чыхыб өзүнү дәрјаја атды. Дәрјада былар икиси дә тапышды. Бир-биринә сарышыб, бир бағманын бағынын јанына кәлиб чыхыблар. Бағман былары² чөлә чыхартды. Быларын башын ашағы еләдиләр, гарыннарыннан су төкүлдү. Һәр икиси ајаға дурдулар. Маһмыдын гардашы Гәмбәр бы ишдән хәбәр тутду...

(Аллаһвердијев Һүммәт Әләкбәр оғлу, 75 јашында, савадсыз.)

БАЈАТЫЛАР

Әззим алма гала,
Бошгаба алма гала,
Мән сәни киздин сәвдим,
Ким салды галмагала.

Әззим кешкә сән,
Көрпү үсдән кеш кә¹ сән,
Кәлдин коҗуму буландырдын,
Кәлмијәјдин кешкә сән.

Әззим су дејин² ағлар,
Сүмбүл су дејин ағлар,
Дәрјада бир күл битиб,
О да су дејин ағлар.

¹ Кеш кә—кеш кәл демәкдир.

² Дејин—дәк демәкдир.

Әззим гој гала,
Одун кәти, гој гала,
Сөзүн кешмијән јердә,
Үрәндә гој гала.

(Јағубова Рәбијя, 40 јашында, азсавадлы).

ГОШМАЛАР

Јаздыгын намә кәлди јетишди,
Гојдум синәм үсдә зивришди дүшдү,
Әзәлки мәнәббәт јадыма дүшдү,
Индики арылых, јар, сәннән олду.

Бир намә јазмышам алкинән оху,
Үсдүнә сәпбишәм әтирлә духи,
Ахыра галыпды сөзүмүн чоху,
Өзүм үрәмдә күсмүшәм сәннән.

(Јағубова Рәбијя, 40 јашында, азсавадлы).

НАХЫШДА

Афтаһаны көтдү јар,
Көр һајана, кетди јар,
Оба түшнүх¹, бој алчах,
Аралыхда итди јар.

БИЧӘНӘК КӘНДИ

Әввәлчән арынын јерин дүзәлдирик ки, арынын габагына күн вырсын. Сора гәјдирик арыны јеринә гојрух. Пара күн ишдәди, онун гәјдиб далын ачырых, гәјдирик сна түсдү веририк. Оннан сора писи олса, тәмиздијирик, һәнсынын мајасы аз олса, она ширни гојрух, һәнсынын пајы чох олур, ону кәсирик. Сора далын сывыјыб гојрух ишдәсин та вахтына кими. О вахтлар бир дә бахырых. Һәнсы ары гысыр галыб, еләси олар ки, далына чалах веририк. Һәнсынын да ки бечәси вар ону көздүјүрүк ки, чыхыб гачмасын.

Пајыз оlanda кедирик, ачыб бахырых, балын кәсирик. Еләси дә олур, кәсмирик, галыр гыша.

(Бабајев Вәлијулла Чаббар оғлу, 90 јашында, савадсыз).

* *

Мин доггуз жүз эллидэ багман биргәдири олмышам. Мин доггуз жүз эллидэ зотехник гаддалар үзәрә баглары бечәриб, пайыз газдырмышам. Элавә јазда гар кедчәк газдырмышам. Сора мај ајында икимчи дөфә газдырмышам.

Һәммин илиси галхоз милјонер галхозу олуб. Һәр әмәјә дә ики кило үзүм, омбеш манат нагды пул вермишик. Элавә әмәк һаггы вермишик. Елә галхоччу олуб ки, алты мин маната гәдәр нагды элавә әмәк һаггы алыб.

Оннан сора мәни элли биримчи илдә багман биргәдири иннән чыхарыб, ири буһузду маллар үзәрә ферма мүдири тәјин едибләр.

Элли биримчи илдә сүд мәһсулу вермишәм, атдардан жүз фајыз бала вермишәм. Маллары јахшы бечәртдириб, әт тәдәрүкәтинә вермишәм. Орадан ма жүз элли манат пул мүкәфәт верилиб.

(Бүсәјналыјев Абдуләли Рза оғлу, 57 јашында, азсавадлы).

* *

Сәр тездән дурмушам, котанчылары Батабата (даг адыдыр) јола салмышам. Галмыш иччиләри Сојух булах саһәсиндә пазы архы һазырламахчын көндәрмишәм. Тохумчулары чагырып, амбардан тохуму чәкип, машина јығдырып шумламыш саһәјә сәппәх'чин көндәрмишәм. Беш нәфәр кәнд саһәсиндә су сувармаға көндәрмишәм. Галмыш он нәфәр иччиләр галхозун тәзә башламмыш иншатында ишдәјилләр.

Мәним, сабаһкы күнә көрәчәјим ишләр буннар олачах: Биримчи, шум еләмәх'; икимчи, зәмиләрин алағын еләмәх'; үчүмчү, су сувармах; дөрдүмчү, арт (арх) чыхартмах; бешимчи, тохум ајытдымах; алтымчы, пазы сувармах; једдимчи, дуз дөјдүрмәх' өкүзләрчин; сәккизимчи, иншатда ишләмәх'.

Мәним бригадамда ән габахчыл галхоччулардан Сејидоф Салаһдыр, Чәлилоф Чәләл, Бајрамоф Әмраһ, Рәһимоф Күлүзар, Рамазаноф Сона, Мәмәдоф Сарытелди.

Бу галхоччулар верилән тапшырыхлары вахтында вижданла јеринә јетирилләр. Күндәлих' верилән планлаы дүзкүн баша чатдырыллар.

Сејидоф Салаһ јүзирми әмәккүнү газанмышдыр. Рамзаноф Сона үч ајда сәх'сән әмәккүнү газанмышдыр.

(Рамазанов Вәли Бәндады оғлу, 31 јашында, азсавадлы).

АТАЛАР СӨЗҮ

1. Јөннү оғул нејнир атанын малын?
Јөнсүз оғул нејнир атанын малын?
2. Јөннү гуш јумуртада мәһлим олар.
3. Сынанмамыш адамлара еһтибар еләмә.
4. Вахтында әкилән дүр битәр.
5. Кор алсан, көздү доғар.

(Вәлијев Исмајыл Нуру оғлу, 70 јашында, савадсыз).

КҮКҮ КӘНДИ

ГЫШНАН ЈАЗЫН ДЕЈИШМӘСИ

Гыш

Мән гышам, мәни бир салын јада,
Чајы, чешмәни гурутдүм әввәл, ифтидада.
Јери дөндәрдим дәмирә, көү полада,
Тәрпәммәз јелләр дә мәнә.

Гара чәним көчүбдү бахчыја, бага.
Һөкмүм вар, һөкмүм јери, ир араннан дага.
Зәрбә вурмушам күллү је лага,
Тапылмаз чичәх'ләр, күлләр дә мәнә.

Каһ-каһ олар бораным әсәр,
Гарым јағыб һәр јаны кәсәр,
Галхоз сәдиррәли мәннән дә күсәр,
Ишдәмәз олар јоллар да мәнә.

Гышам, јазын кәлмәнә вар еһтиразым,
Нә өрдәи^им вар, нә губам, нә газым.
Көј полатдан мөкәмди мәним бузум,
Доар кәлләр дә мәнә.

Күкүлү Әсәд дәр:

Баһарын гоһусу бир күн са дәчих',
Һөкмү сындырыб, гәддин әчих',
Ағ јелнән чискин кәлиб сәни дөәчих',
Өмрүн гуртарачих', даһгын олачих' сәлләр дә сәндә.

Мән јазам кәлирәм, бир нөвбаһарам,
Гыш, мәним габағымда етмәссән давам,
Ипәх'дән јумшах олачих' һавам,
Ачылачих' чичәх'ләр, күлләр дә мәнә.

Думаным, чискиним алачих' дағы,
Јашылландырачам бағчаны, бағы,
Әвлан, бәзәләчәм күллү је лағы,
Өрдәх'ләр ојнујар, чалханар көлләр дә мәнә.

Чәми гушдар дил ачыб мәнә охујар,
Бәнөвшә чичәјим, мүшкәнмәр кими гохујар,
Көзәл олар гојунум, гузум,
Ачылар лалам, күлү нәркизим,
Әвлан бәзәнәчих' мәним дүзүм.
Дешд елијиб, шад олачих' елләр дә мәнә.

Көзәл олар чешмә, булағым
Көдрәр памбығым, узанар бостан-тағым,
Мәнә бәсдәнәр тут јарпағым.
Күкүлү Әсәд дәр:
Чекиләр ипәх'ләр, тохунар шаллар да мәнә.

(Ибраһимов Ферман Искәндәр оғлу, 75 јашында савадсыз).

СӘЛӘСҮЗ КӘНДИ

Тавланы үш метр учалығында һөрүрүк. Дуфарын чәх'-
дик гутардых; уннан сора башдирых уни палчығнан суви-
јырых. Һәр ики метрә бир агушга гојрух. Бир гапы јаннан,
үш гапы да габахдан гојмушух. Сора үссүнә ағаш гојрух.
Тавланын үссүнә гојлан ағача атма дејрик. Атманын үссү-
нә дөшәнән тахдија пәрди дејрик.

Каврангыраны дамын үссә төкүб, унун үссән дә палчых
төкүрүк. Унун үссә икирим беш сантымачан торпах төкү-
рүк. Агушганын јаннарына чәрчүвә дејрик. Сора чәрчүвә
дәмир салыллар. Агушганы һәнкамејнан бәркидилләр. Сора
агушгаларын көззәринә шүшә салыллар.

(Мәммәдов Әһмәд Күлмамәд оғлу, 52 јашында, савадсыз).

Мән галхозза сағынчылых елирәм. Биз галхозза сағын-
чылых елијән он адамых.

Инәји күндә ики дәфә сағырых, бир ахшамчағы, бир дә
сәһәр тездәннән. Гојуну да бир күнорта сағырых, гузу да
әмишдиририк. Һәр кишдә өз сағдығы сүдү верир усдыја.
Күндә нәхәдәр ки сүд верирәм, уни јаздырырам китабча-
ма. Сора оннан ман, а зәһмәт кечир. Кәтирилләр идарыја.
Идарада кечирилләр адыма. Сүдү сағырам ағ габ-
лара. Сора төкүрәм ведрәләрә, кәтириб верирәм усдыја.
Учохчи өлчүр. Уста төх'ди машина. Бир тәрәфинә бар
төкүлүр, бир тәрәфинә сүд төкүлүр. Сүдү көтүрүр малајир.
Уннан дүбара бары да јығыр бошгија. Үш күн галачах бош-
гада. Үш күннән сора чалхир јағын габлара. Бојлум һөк-
мәтимизин һазыррығын дүзәлдир, гутаранда верир амбара.
Амбардан да чәдвәл тутулар, верир чәмәһәтә зәһмәт һаг-
гысына.

(Ғачыјева Лейла Әлимарза ғызы, 70 јашында, савадсыз).

ҲАХЫШДА

Әмим оғлу, нечәсән?
Нечә чајлар кечәсән.
Сачым ола үзәнки,
Атданасан кечәсән.

ШАДА КӘНДИ

Һананы гурурух, ағачы кәтиририк, әриши кәтиририк
узадырых. Сора күчлүјүрүк. Отдух, тохудух. Тохујаннан
сора кәсирик, салырых алтымыза, јүкүмүзә гојурух, һана-
ны басдырырых, әриши кәтиририк узадырых, күчлүјүрүк,
аргачын кәтиририк, тохујурух. Һанада чин чалырых, пы-
чағнан кәсирик, гәчијәннән гырчырых. Оннан ојана гутарыр,
салырых алтымыза.

Мән чохлу палаз тохумушам.

(Гурбанова Аману Мәммәдалы ғызы, 80 јашында, савадсыз).

БАЈАТЫЛАР

Әззим аралы дағлар,
Пејкәм јарамы бағлар,
Көнлүм исдијир, әлим чатмыр,
Бала, кәсиб араны дағлар.

Гојун мөлөјөн олар,
Дуза кэләјөн олар,
Һәр кәсин баласы јохду,
О да мөлөјөн олар.

Башуа мән доланым,
Мән дөнүм, мән доланым,
Сән ол бир сәлби ағачы,
Саја мән доланым.

(Гурбанова Аман Мәммедалы гызы, 80 јашында, савадсыз).

НАХЫШДА

Әмим оғлу нечәсэн?
Һоппуласан кечәсэн,
Сачым үзәнкин олсун,
Һоппуласан кечәсэн.

КУЛУС КӘНДИ

Бизим әкин јери демидә олар. Әввәла, јерин колу артда-
ныр. Сора о јердә нәмлик олан вахт јер дәриннән шумла-
ныр. Ағуст аянда һәмин јери пәршум елирик. Сенти абир
ајнын ијирмисиннән сора һәмин јердә сәпин апарырых.
Сора дымрыхнан дымыхлирых. Гыш мөһсүмү кечәннән
сора апрыл—мај ајларында о јердә алахлама апаррых. Би-
чилән вахды орағнан бичирик. Бичиб бафа елирик. Бафа-
дак бағ (дәрз) бағлирых. Бағы пенчә јығырых. Сора улах-
лара јығыб хәрмәнә даширых. Хәрмәндә тајалирых. Хәрмән-
дә һешан салырых. Сора кәмләри (вәл) өкүзә гошуб, һе-
шанын үссүндә сүрүрүк. Күләш саман оландә һәмин кү-
ләши тығлирых. Шанајнан атырых, јелнән саврырых. Буг-
дасы бир јана чыхыр, саманы бир јана чыхыр.

(Сүлейманов Сәјфулла Бәјмәмәд оғлу, 57 јашында, азсавадлы).

КӘНД ШАҢБУЗ

Јетмиш һегдар әкин саһәмиз вар. Унбеш һегдарын ко-
таннан, галанын трахтурнан әх'дирмишәм. Биримчи дөфә
шум елирик, икимчи дө пәршум, јани чәвиррик. Сора да
сәпиб үссүнә дымыхы" гошурух. Биззәр дымыхы" өкү-
зә гошурух. Сора јерин үссән су кетмәх' үчүн лора салы-

рых. Сора бишдиб суварырых. Беш-алты күннән сора бир
дә малалирых. Сора икимчи дөфә кенә маралирых. Биз елө
олур әкини дөрт-беш дөфә суварырых. Сүммүл ачыб аға-
раннан сора бичирик, урағнан бичирик.

(Гәһрәманов Мәһәммәд Маһмуд оғлу, 51 јашында, азсавадлы).

КОЛАНЫ КӘНДИ

АТАЛАР СӨЗҮ

1. Кет газ, дәрин газ, өзүн дә дүшәрсән.
2. Нә едәрсән, едәлләр.
3. Дөјмә тахда гәлимизи, дөјәлләр дәмир гәлини.
4. Гоншуна јахшылых ејлә, өзүн јахшылых көр.

(Бачыјев Зүлфугар Гурбаналы оғлу, 92 јашында, савадсыз).

ЛАЈЛАЛАР

Балама гурбан гузулар,
Балам навахт дүз ојнар.
Балама гурбан гојуннар,
Балам навахт дил аннар.

(Исмајылова Мирвары Новруз гызы, 63 јашында, савадсыз).

НУРС КӘНДИ

Бизим галхозун бүтүн торпағынын гаравылијам. Сә-
һәр ишыхлананда кедирәм, ахшам да кәлирәм. Елә вахт
олажых ки, нава оландә галыб кәвшәни көззәмәлијәм. Бир
ајда јиримбеш әмәк алырам. Најатымда (һәјәтимдә) хәшә
оту әх'мишәм. Бир-ики күннән сора ону бичәжәм, гуруда-
жам гәшәх', гышда верәжәм кечи, улах јесин.

(Ибраһимов Әсәдхан Аллаһјар оғлу, 52 јашында, савадсыз).

НАХЧЫВАН РАЈОНУ

АҒАХ НАҒЫЛЫ

Кечмиш вахтда шаһларын јанында ајгах олырды. Шабба-
сын да бир дәнә ајгахы олыр. Шаббас дилхор олыр, чағы-
рыр:—

—Ајгах. Ајгах кәлир. Бәли гурбан, бәли гурбан. Дурур јердә, әлләрин салыр јанына.

Дејир: „Үш күнә мәни күлдүрмәсән, сәни асдырачағам, сәни боғдурачағам сәни. Бы ајгах нәгәдир сөз дејир, Шаббас күлмир. Үш күн олыр, үш күнә кими бы, Шаббасы күлдүрә билмир. Үш күннән сора быны кәтирилләр дар ағачынын дибинә, быны ассыннар. Дејир: „Гурбан, мәнә он дегә вахт вер“.

Дејир:—Вердим.

Он дәгәдән сора бы дејир ки, Гурбан, мән сәни үш күнә күлдүрәммәдим, бы дәфә дә күл, бир дә күлсән, дәдан коруна... Шаббас күлүр, быны да дардан асмыр. (Гд.)

* *

Кешмиш шаирләр олыр, былар нәзми дејирдиләр—шаиринә. Былар елә нәзмиләр чыхарыблар ки, былары нәзминә сөз олмасын.

Былар дејибләр:

Заһит аллатма мәни, чәһәннәмдә од олмаз,
Ол кәсдир ки, јаныллар ода, өзәријәнә апарыллар.

Бы ше’ри о манада дејир ки, һөкүмәтин түрмәси јохду, өзүн кедиб кирирсән түрмијә.

(Әһмәдов Әли һејдәрли, 85 јашында, савадсыз).

ЧЕШМӘБАСАР КӘНДИ

МӨНИМ БРИГАДАМ

Мәним бригадамда иш габилијети олан гырх доғгузду. Бригадамда беш зивена вар. Бы кәндә ығлалы” ирим дөртдәнди. Инди бы сатдыхда алах’ отдарынын чөпләрин јығырых’ да. Сора бригадамыз су сувармахнан мәшғул олур. Соралар бығда бичирих’, кәтириб јығырых’, дөкүрүх’. Инди бы сат су кедир, памыха.

Әкәр су јахшы” олса једди дәфә, аз олса дөрт дәфә, үш дәфә. Биринчи сују башдијажах бы ајын онында, торпах сују, икинчи сују мај ајынын бириндә (икинчи су ләнко

сују). Үчүнчү сују демәли, бир-бириндән унбеш күннән сора, су нә вахт чирәвәмизә кечсә веррих. Дөрдүнчү сују демәли бир-бириннән унбеш күн сора бирдә кечир суваррых. Сора унбеш күннән сора бешинчи—алтынчы суји суваррых..

* *

Бир дәфә бир кишинин бир оғлу олур. Киши бахыр ки, оғлан чох бејшүһүрдү. Һәмәшә кишинин адәти бу оғлуна дејәрмиш зад дөрсән, задда олмијачахсан. Бы кишинин оғлу бу сөзү хошдамијыб чыхыб кетди. Бир вахты бы кетди чыхды бир јерә. О јердә о јерин һөкүмәти бы вахда өлдү. Оннар гуш үчүрдүр, кимин үсдә гонса ону өздәринә һөкүмәт гојсуннар. Буну бурахыллар, гуш кәлир һаман бы адамын үсдә дүшүр. Бынын атасына хәбәр јетишир. Оғлун падшаһды. Атасы кедир бынын көрүшүнә. Оғлана хәбәр верилләр. Оғлан гошуннан чыхыр атасынын габағына. Гошун көрүр ки, оғланын атасы пијада һәјбә чининдә кәлир. Атасы јетирир өз оғлуна, гошуну һәјлә көрүб.

Кенә дејир: оғул зад дәјилсән, задда олмијачахсан оғул, оғул чаваб верир:

—Ата падшаһ олмушам, јенә һаман сөзү сә мәнә дејирсән. Атасы оғлунун јаныннан гәјдәннән сора чамаһат бу падшаһы көздән салыр. Она көрә ки, бы өз атасына нә һөрмәт гојур ки, бизә дә гојсун. Бы чох мәһәтгәл галыб кетди. Дәрманчы олды. Атасы бынын бы ишини ешидиб, дүбарә кетди оғлунун көрүшүнә, бы оғул о вахтында лүддәнмишди (сојунмушды). Көрдү өз атасы кәлир. Гачыб кирди дәјирманын доҗздуғуна, атасы быны көрүб, деди зад дәлсән, задда олмадын.

(Мирзәлијев Сәлтан Һүсејналы оғлу, 61 јашында, азсавадлы).

НЕҲРӘМ КӘНДИ

—Хырдајдым, ора кедиб-чөлмәздим—Пиләмәтдәр атылар да, дашы партдадылларды. Адамди, инчинеррәри гојулар көрпинин алтына машын кетсә, көрпи голај олса ушсун башдарына.

Мән јолу бравирка елирәм. Релијеси, атмыш тоннух’ вар, әли тоннух’ вар. Дәдә-бабајнанды Неһрәм елә чәнд адыды. Баллаһ мә’насын мән билмәнәм. Һеш јерә гашмадых. Бешимчи илдә һәр ким өз јериндә отди.

Эндирәник быра һүчүм еләди. Аттыси-пијадасы чәкилдн кәндә. Давари кәтдиләр. О^а эндирәниј паша да дедиләр, Османни һөкүмәтијнән архиј олмијеј. Оди ки, бојлим, османни гачаг салмышды мыјы. Османни чәләндә о гашди чоруса сари. Он једдимчи илдә чәмат Ирана гашды. Шәрлә дәва кедирди. Чәмат мал-һејванни кәтди гашди. Совет чәләндә гәјитдиләр һамыси кетди кәлди. Оннар бырдан гәјитди. Чәтдә фәһләлик елијирдим, дам гәјрардым.

БАРТА КӘСМӘК

Палчыгы ајахлијлар, јетириләрки, палчыг дуфарда дурсун. Барта кәссим. Барта—парча, палчыг лајы. Барта кәссим вырдым дуфара. Би беш күн, алты күн о галыр гуријир, сора дубара кенә о форми ајахлијиллар, кәсилләр, вырыллар дуфара, сора онун үссүнә тир гојуллар. Үссүнә ағаш парди гојуллар. Сора үссүнә кол-кос төкүлләр. Ајахлијлар торпағи мор елијләр вырыллар үссүнә. Күмиз гојуллар.

(Гасымов Чәфәрәли Гасым оғлу, 65 јашында, савадсыз).

Икени үч еләмишәм: дејир кечмиш вахт бир паччаһ вармыш. Кәлиф көрүф туфарын дибиндә отуруф. Паччаһ гочија дејиф: —гоча газансајдын. Дејиф газанмышдым, гыз олди, јел апарди.

Дејиф гоча, узахдасан—јахында? (јә'ни узағы көрүрсән јохса јахыны?). Де.ир, јахуни көррәм. Сора дејиф икидәсән, үшдә? Дејир: икидәјдим, үч еләмишәм јәни ики гычым варды, инди ағач—һаса да көтүрүрәм).

Дејиф гоча, газ јолласам јола билисән? Дејиф: илтифатун олса (мәһфәәт вермәк мәгсәдилә). Дејиф—әкәр—мәкәр, Дејиф: дәлијәм мәкәр? (Дејиб бурахма һа, дејиб дәлиәм бурахам).

Кетди бир нечә мүддәт кәзди, бојл, бир мүддәт сора вәзирини чағырыб деди: мән о гочојнан нә данышдым? Дејиб биләммәдим.

Дејиб бә биләммәдин, мәннән нијә кәзирдин. Башун фәрманниди. Дејиб мәнә мөһләт вер, кедим о сөзи өркәним, кәлим. Бојл, мөһләт алыб, аты миниб, дүшүб шәһәрин чанына. Кәлип көрүпди ки, елә һәмән гоча би јердә отуруб башмах јамијир.

Дејиб гоча, флан вахт сән о паччаһнан нә данышдын? Гоча дејиб мына бах, мән иссирәм ки, икимиз дә артых кечинәј, бы да мәннән сөз сорушур. Гочија дејифди ки, вәзир дејиб ај гоча сәнә пыл верәрәм. Дејиф, ај гоча чох пыл верәчәм.

Мыннан бир нә гәдәр пул алыф гоча дејиб: елә сөзүн сөһбәт бы иди, дејиф бәли.

Вәзир кедиб дејиб паччаһын гуллуғуна.

(Ибраһимов Ибраһим, 85 јашында, савадсыз).

Мүәллим мәнә деди бы нәди? Мән дејә билмәдим. Деди: де а, мән дедим, дејә билмәнәм. О вахдан мән охумадым. Мән охусајдым инди һеч олмаса газет, китаб охујуб, бир шеј баша дүшәрдим. Инди мән бејсаватам. Мәним оғлум нахош иди. Мән өзүм дә нахош идим. Бир адамын ки, габахда оғлу олмаја, оннан нә ола биләр. Мәни һөкүмәт налохдан да азад елијибләр.

—Ај испалқом, иссирсән бир-ики даварым вар, уну да сатым-савым.

—Ај һәсән әми, сән биззән шикајәтдәнирсән ки, мәм оғлуми бырда галмаға гомадуз. Амма сән өзүн өз оғлу^а дәмәдин ки, ај бала, инистуту гутардын, имтаһан верә билмәдин, далын давам еләтдир, чалыш, дөвләт имтаһануу вер, өз ирајонумузза мәллим ол. Сән оғлуј һәјлә тәрбијә еләмәдүн. Мән о јеррәрин адын дүзәлдиб дејәммәнәм.

(Ибраһимов Ибраһим, 85 јашында, савадсыз).

ГАРАЧУГ КӘНДИ

ҮШ ГАРДАШ

(Нағыл)

Бири варыды, бири јохыды, бир пәтишаһ варыды. Бы пәтишаһын үш оғлу варыды. Дынгылы гардашын ады Бахтычамал иди. Бы кәдәдә горху әсәрәти јохду. Күчәдә хызаннары һәмәшә дејәрди, анчаг гоча кишиләрә һөрмәт едәрди. Ортанчыл гардаш һүсен дә ијид оғлан иди. Бөјүк гардашлары исә чохла өлдәк вә сифәтчән бәд олдугу үчүн она һәсән дејәрдиләр. (Мәјлисдә чох данышдығы үчүн она кәвәзә вә лаггал һәсән дә дејәрдиләр.)

Чымбылы гардаш кәвәзә һәсән данышанда она хошу кәлмәдији чүн һәмәшә дәнкили төк дејәрди. Күннәрин бир күнү пәтишаһ азаррыыр. О, адам кәндәрир ки, оғланнарыны јанына чағырсыннар.

Пәтишаһ оғланнарыны јанына чағырыб оннара вәли-вәс елијир ки, мән өлүрәм, анчаг бир мидәтдән сорасына бағда олан туфарын дибини газарсыз. Һеш кәсә пислиј етмәссиниз, јахшылых елијәсиниз, дејиб чаныны тапшырды.

Бир мидәт кешди, ушахларын әли әскијлијә түшдү. Јаддарына түшдү ки, атасынын вәли-вәсинә әмәл етсинләр. Бир күн зилгараныхдан гардашдар баға кетмәј истәдиләр вә күлүј газма кәтүрүб баға кетдиләр. Атасынын дедији кими кедиб туфарын дибин газдылар вә бурдан ичи долү бир бәрни тапдылар.

Гаш гаралдығычун бир машал јандырдылар, анчах јорлдухларынан әвләринә кедиб, һәмән кечә сәвинә-сәвинә гејитдылар. Быннар кедәннән сорасына солхунчу гоншу кәлиб хәлбәччә бәрнини комлајыб вә әвинә апарыр.

Гардашдар тездәннән баға кәлиб көрүлләр бәрни јохду. Оннар бир-биринин бојнуна атыллар, бир-бирини түлү аддандырыллар.

Быннар бир-бирилә далашыр вә дөјүшүлләр. Әјәр гошу кәлмәсәјди, быннар хәнчәлләшәчәјдиләр.

Гоншу кәлиб быннар арасында сини-сафлых гојур, дејир ки, бәрнини таппахчун үш күн јол ашын, бир дығыр вә тотух биләндәрә ирас кәләсиниз. О сизә бәрнинин тапылмасында көмәк едәр..

(Хәлилов Мирзад Гулам оғлу, 47 јашында, савадсыз).

НАХЧЫВАН ШӘҺӘРИ

Мән ешитдијимә көрә, Нахчыван шәри көһнә шәр олмушдур. Дөрт мин илә јахын јашы вардыр.

Бир рәвәјәтә көрә, габахларда бы шәһәр ноһчиһан адилә адланармыш. Бы шәр/шәһәр кечмиш вахтда Ордубад рајонуну, Әбрәгунус гәсәбәсини, шахбуз һәһијәсини, шахтахты, хөк, Гыврах кәтләрини әһәтә едәрмиш. Һәмин бы шәһәрин әһалиси, һабелә дә гәсәбәләрини мәшғулијјәти, бошлыча олараг, әкинчилих олмушдур. Ордубадын шәһәри бахчылых мејвәләрилә мәшһурмуш.

Нахчыван шәри, һабелә дә рајоннарынын әһалиси башлыча оларах, әрмәниләр вә азәрбајҹанлылар тәшкил едәрмиш.

Кечмишдә азәрбајҹанлылар мүсәлман адланарды. Руслар са бу халга татар ады верәрмиш.

(Кәһкәри—октябрлы Әкбәр Аслан оғлу, 55 јашында, ортасавадлы, мүһасиб).

ЛӘТИФӘ

Сураһы габах:

Молла Нәсрәддин кәлир, јатыр би түкәндә, јаннарына сураһы габахларын бағлајыр кин, итмәсин. Кечә лотулардан габахлары малланын белиннән ачыб, өз белинә бағлајыр. Сәһәр молла Нәсрәддин јухудан ојаныб, бахыр кин, габахлар өз белиндә јохду—башга бирисинин белиндәди. Инди өз-өзүнә дејир:

„Мән мәнәм, бы кимди? о Мәнәм, бә мән кимәм?“

(Нахчыван шәһәри, Хојлу мөһәлләси).

ХӘСИС ГӘЈНАНА

Ордубадын Уступу кәнтиндә бир гадын олур, үш кәлини, Гәјнана хәсис олдугуннан кәлиннәрини јемә, го, мурду. Бир күн гоншуда бир һадисә олур. Гәјнана Бачханым гоншуја кедир. Кәлиннәрә тапширир шулух еләмәјин пишмиш еләмәјин!

Бу әвдән кетчәк кәлиннәр дуруб тез гәјҹанах пиширилләр. Гәјҹаналарын тез әвә гәјитмәсин билиб, тез очағы кечирдиләр, габлары јүјүлләр, пиширдикләри гәјҹанағы бир нечә лавашын арасына го, уб, дәстәхана бағла, уб хырда кәлине верилләр.

Хырда кәлин га, ҹанағы көннәкин алтыннан бағлајыр гарнына. Бу һалда гәјҹана кәлир. Гәјҹана әвә кирир, гәјҹанағын го, хусун дүјүр. Очахда бир ше, тапа билмир, башдыјыр, һилијә.

Дејир: Кәлиннәрим, мәним јашым кечиб, өләчәјәм. Кәтдә дә тој јохду ку, сизин ө, нәмәузу көрәм. Инди мән нана чалым, сиз ојнәјин, мән арзуму кәтүрүм.

Гәјҹана башды, ыр чәлик чалыр. БөҮк кәлин ә, ҹага галхыр ө, нәмәјә.

БөҮк кәлин:

„Буннар тамам фәтди, бачы!“ ортанчы кәлин дејир:

„Билсә, ги, ҹамәтди, бачы!“

Хырда кәлин дејир:

„Гортма, ын, гармачығы бәртди, бачы!“

Дулкәр, дәрзи, алим јолдаш олур. Буннар бир јердә сәһәтә кедилләр. Јолда мешијә раст кәлилләр. Орда јорғун олулар. Динчәлмәк истијилләр. Дулкәр небә чәкир, обириләри јатыр. Дулкар бекар галар, небә заманы тахдадан бир адам формасы дүзәлдир. Оннан сора, бојлум, дәрзинин нобатыды; дәрзи бы адама палтар тикир. Сора нобат алиминдир. Алим дә бы адама дил, ағыз, ган, үрәк, верир. Тахта адам олур, чана кәлир: Бирдән бы адам гачыр. Гачанда алим дејир: Адә, адә гачма, бејнин гојмамышам, гәјит далы! Тахта адам дејир ки, лазым дәјил, неһрәмә кедирәм.

(Рәчәбов Мешәдабылы Рәчәб оғлу, 85 јашында, савадсыз).

Мә дә галан оди ки, олари охудум бир јана чыхсыннар. Бы дүнјада мә дә галан һәлә олачах' ки, олари бир јана чыхардыб, сора бы дүнјадан көчәчәјәм. Гој оллар һеч олмаса мәм далымча бәддуа еләмәсиннәр. Тај-тушдарынын јанда башлари ашағи, үздәри гара олмасыннар. Мәннән ирази галсыннар.

(Гәмбаровә Пакизә Рустәм гызы, 34 јашында, савадсыз).

ДЕДИВАР КӘНДИ

—Мән сәһәр обаш (обашдандан) кәвшәндә буғдани сувармаја кедәчәјәм. Суу моронан апарачајам зәминин дүзәм үссүнә. Инди низамнан суvara-суvara кедиб чыхачыјам зәминин башына. Сују архдан вурурух', бурахырых' зәминин үссүнә, сора зәминин үссүндә моралар газырых', сују мораларнан тахылын һәр јеринә апарырых'.

Биз һәр зәмини үш-дөрт дәфә суварырых'. Отурах' јер үш дәфә су ичәр, јамаш јер дөрд дәфә су ичәр. Сора гәјдирих, јетишәндә бичирих', дашијрих', кәтиррих' хирмәнә. Хирмәнин ортасына јығырых'. Сора күләши төкүб дағыдырых', һешаннирых', һешан јығырых', сора вәлләри гошурух', дөјүрүх'. Дөјүрүх' јығырых' бир јерә, саврых' машыны кәтиририх' саврырых'. Буғданы јығырых'. Дашијрих' әмбара. Сора да чәдвәл тутулар верилләр чамаатын зәһмәтинә.

Биз әввәл демийә бахырых', јерини јохлајырых', әкинә јарарлы олса, ја тырахтырнан, чүтнән шумлајыр, сора јерин чөр-чөпүни тәмзләјырых, бир дәфә суварырых. торпах' динчини алыр, сора дымрыхнан дымрыхлејрых' ки, гурт-гуш сәпдығымыз тахылы апармасын.

Әјәр әхдијимиз јер демийдә олса, әкәннән сора суvara билмәних'. Әјәр су алтында олса, һәләки тахылы сәлдих', јери дырмыхларых, сора сувармалыјых'. Та тахыл јетишәнә кимин ичәрисиндә алах олса мүтләх' аласын еләмәлијих'. Тахыл ки, јетишди бичиб хирмәнә дашымалыјых' ја да гомбајнан орадача бишдирмәлијих'.

ƏSƏRİN İZYLİMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN
ƏDƏBİYYAT VƏ BUNLARIN İHTİSARİ

1. Агаев—П. Д. Агаев. Карабахский диалект азербайджанского языка, автореферат, Москва, 1951.
2. Ашмарин—Н. И. Ашмарин. Общий обзор народных тюркских говоров гор. Нухи, Баку, 1926.
3. Бакинова—Г. Бакинова. Ысык—Көл говорунун материалдарынан, Фрунзе, 1955.
4. Бакинова „Спр.“—Г. Бакинова. Диалектологиялык материалдарды жыйноо боюнча справочник, Фрунзе, 1955.
5. Баскаков I—Н. А. Баскаков. Каракалпакский язык, I, материалы по диалектологии, Москва, 1951.
6. Баскаков II—Н. А. Баскаков. Каракалпакский язык. II, фонетика и морфология, часть первая, Москва, 1952.
7. Баскаков „Ног.“—Н. А. Баскаков. Ногайский язык и его диалекты, Москва—Ленинград, 1940.
8. Баскаков, Инкижекова—Н. А. Баскаков, А. Н. Инкижекова. Фонетические особенности хакасского языка, Труды Института языкознания, том IV, Москва, 1954.
9. Баскаков, Насилов—Н. А. Баскаков, В. М. Насилов, Уйгурско—русский словарь, Москва, 1939.
10. Баскаков, Тошакоева—Н. А. Баскаков, Т. М. Тошакоева. Ойротско—русский словарь, Москва, 1947.
11. Батманов—И. А. Батманов. Современный киргизский язык, ч. I, фонетика, Фрунзе, 1953.
12. Вәлијев—А. Н. Вәлијев. Абшерон жарымадасынын гәрб рәјону шивәләри, әлјазмасы, Москва, 1952.
13. Виноградова—П. В. Виноградова, С. М. Оларов и др. Учебник русского языка, русско-кумыкский словарь, Махачкала, 1948.
14. Gaz. I—Ömer Asım Aksoy. Gaziantep agzi. I, Istanbul, 1945.
15. Газизов, Гимадиев—Р. С. Газизов, М. Г. Гимадиев. Русско-татарский словарь, Казань, 1955.
16. Гусейнов—А. А. Гусейнов. Говоры Варташенского района, автореферат, Москва, 1952.
17. Дәдә Горгуд—Китаби-Дәдә Горгуд. Н. Араслынын редактәси илә, Баку, 1939.
18. Джангидзе—В. Т. Джангидзе. Особенности джангидзского говора азербайджанского языка, автореферат, Баку, 1955.
19. Джафаров—И. Г. Джафаров. Говоры Таузского района, автореферат. Москва, 1954.

20. Дмитриев „Асс.“—Н. К. Дмитриев. Ассимиляция и диссимиляция согласных в башкирском языке, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
21. Дмитриев „Баш.“—Н. К. Дмитриев. Грамматика башкирского языка, Москва, 1948.
22. Дмитриев „Кум.“—Н. К. Дмитриев. Грамматика кумыкского языка, Москва, 1940.
23. Дмитриев „Вст.“—Н. К. Дмитриев. Вставка и выпадение гласных и согласных в тюркских языках, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
24. Дмитриев „Стр.“—Н. К. Дмитриев. Строй турецкого языка, Ленинград, 1939.
25. Дмитриев „Фон.“—Н. К. Дмитриев. Фонетические закономерности начала и конца тюркского слова, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
26. Дмитриев „Неуст.“—Н. К. Дмитриев. Неустойчивое положение сонорных р, л, н в тюркских языках, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
27. Дыйканов—К. Дыйканов. Имя существительное в киргизском языке, Фрунзе, 1955.
28. Дыренкова—Н. П. Дыренкова. Грамматика ойротского языка, Москва—Ленинград, 1940.
29. Згичив—Загатала-Гах шивәләри (әлјазмасы), Баку, 1947.
30. Ибраһимов—Б. Ибраһимов. Мәрәзә рәјону шивәләри, Баку, 1949.
31. Исаков „Гар.“—Ф. Г. Исаков. Гармония гласных в тюркских языках, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
32. Исаков „Мес.“—Ф. Г. Исаков. Местоимения, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. II, Москва, 1956.
33. Исаков „При.“—Ф. Г. Исаков. Имя прилагательное, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. II, Москва, 1956.
34. Исаков „Сущ.“—Ф. Г. Исаков. Имя существительное, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. II, Москва, 1956.
35. Исаков „Хар.“—Ф. Г. Исаков. Характеристика отдельных гласных современных тюркских языков. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
36. Исаков „Чис.“—Ф. Г. Исаков. Имя числительное, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. II, Москва, 1956.
37. Kowalski—Kowalski Tadeusz. Osmanisch—Türkische Dialekte Enzyklopaedie des Islam, Leiden—Lep'zig, 1934.
38. Кононов „Тур.“—А. Н. Кононов. Грамматика современного турецкого литературного языка, Москва, 1956.
39. Кононов „Узб.“—А. Н. Кононов. Грамматика узбекского языка, Ташкент, 1948.
40. Korkmaz—Dr. Korkmaz. Güney—Batı Anadolu ağızları, sesbilgisi, Ankara, 1956.
41. Малов „Пам.“—С. Е. Малов. Памятники древнетюркской письменности, Москва—Ленинград, 1951.
42. Малов „Уйг.“—С. Е. Малов. Уйгурский язык, Москва, 1954.
43. Малов „Лоб.“—С. Е. Малов. Лобнорский язык, Фрунзе, 1956.
44. Махмутова—Л. Т. Махмутова. Фонетические особенности касимовского говора татарского языка, Материалы по диалектологии, Казань, 1955.

45. Мелиоранский—П. М. Мелиоранский. Араб филолог о турецком языке, Санктпетербург, 1900.
46. МК—Mahmud Kaşgari. Divanü lügati-türk tercümesi, cevireni Besim Atalay, cilt I, Ankara 1939, cilt II, Ankara, 1940, cilt III, Ankara, 1941.
47. Мординов, Санжеев—А. Мординов, Г. Санжеев. Некоторые вопросы развития младописьменных языков народов СССР, „Большевик“, № 8, 1951.
48. Муған—Азербайжан дилинин Муған групу шивэлэри, Баки, 1955.
49. Наджип—Э. Н. Наджип. Уйгурский язык, Москва, 1954.
50. Пальмбах, Исаков—А. А. Пальмбах, Ф. Г. Исаков. Явления метатезы в тувинском и некоторых других тюркских языках, Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
51. Пальмбах, Исаков „При.“—А. А. Пальмбах, Ф. Г. Исаков. Придыхательные и непридыхательные смычные согласные в тувинском языке. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1955.
52. Поцелуевский—А. П. Поцелуевский. Диалекты туркменского языка, Ашхабад, 1934.
53. Радлов—В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, III, Санкт-петербург, 1900.
54. Рамазанов—К. Т. Рамазанов. Азербайжан дилинин Салжан диалекти (элјазмасы), Баки, 1956.
55. Рамазанов, Хисмәтуллин—Ш. Рамазанов һәм Х. Хисмәтуллин. Татар теле грамматикасы, фонетика, һәм морфологика. Казань, 1954.
56. Решетов, Шоабдурахманов—В. В. Решетов, Ш. Шоабдурахманов. Фонетика. Узбек тили фонетикасига даир базы мисаллар Ташкент, 1953.
57. Рүстәмов—Р. Ә. Рүстәмов. Губа диалекти (элјазмасы), Баки, 1948.
58. Ряснянен—М. Ряснянен. Материалы по исторической фонетике тюркских языков, Москва, 1955.
59. Севортян—Э. В. Севортян. Ассимиляция и диссимиляция согласных в южных тюркских языках. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. I, Москва, 1956.
60. Тумашева.—Д. Г. Тумашева. Некоторые фонетические особенности тюменского диалекта татарского языка, Материалы по диалектологии, Казань, 1955.
61. Харитонов—Л. Г. Харитонов. Современный якутский язык, Якутск, 1947.
62. Хоз.—Хозирги замон Ўзбек тили, Ташкент, 1957.
63. Начыев—И. Начыев. Исмайыллы району шивэлэри (элјазмасы), Баки, 1948.
64. Caferoğlu „Dt“—Dr. prof. A. Caferoğlu. Dogu illerimiz ağızlarından toplamalar, I, Istanbul, 1942.
65. Caferoğlu „At“—Dr. prof. A. Caferoğlu. Anadolu ağızlarından toplamalar, Istanbul, 1943.
66. Caferoğlu „St“—Dr. prof. A. Caferoğlu. Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar, Istanbul, 1944.
67. Caferoğlu „AD“—Dr. prof. A. Caferoğlu. Anadolu ileri ağızlarından derlemeler, Istanbul, 1951.

68. Шакирова—Р. Ф. Шакирова. Фонетические особенности говора татар краснооктябрьского района Горьковской обл., Материалы по диалектологии, Казань, 1955.
69. Ширәлијев „Баки“—М. Ш. Ширәлијев. Баки диалекти, Икинчи чапы, Баки, 1957.
70. Ширәлијев „Газах“—М. Ш. Ширәлијев. Азербайжан диалектологикасы, II ч, Газах диалекти багъинда үмуми обзор, Баки, 1943.
71. Ширалиев „Изуч.“—М. Ширалиев. Изучение диалектов азербайджанского языка, Известия АН СССР, ОЛЯ, т. VI, вып. 5, 1947.
72. АА—Краткий Русско-Тюркский Военный словарь, составил А. А. Шихлинский, Баку, 1926.
73. БР—Башкирско-русский словарь, Москва, 1958.
74. КАР—Каракалпакско-русский словарь, Москва, 1958.
75. КО сөз.—Х. Махмудов, Г. Мусабаев. Казахша-Орысша сөздік, Алма-Ата, 1954.
76. РБ—Русско-башкирский словарь, Москва, 1948.
77. РБ—Русско-башкирский словарь, Москва, 1954.
78. РБКАР—Г. Р. Карамова. Русско-башкирский словарь, 1954.
79. РК—Русско-казахский словарь, Москва, 1954.
80. КИР—Русско-киргизский словарь, Москва, 1944.
81. КИР—Русско-киргизский словарь, Москва, 1957.
82. РН—Русско-ногайский словарь, Москва, 1956.
83. РТ I—Русско-татарский словарь, том I, (А—З), Казань, 1955.
84. РТ II—Русско-татарский словарь, т. 2 (И—О), Казань, 1956.
85. РТ III—Русско-татарский словарь, т. 3 (П—Р), Казань, 1958.
86. РТ IV—Русско-татарский словарь, т. 4 (С—Я), Казань, 1959.
87. РТУВ—Русско-тувинский словарь, Москва, 1953.
88. РТУР—Русско-туркменский словарь, Москва, 1956.
89. РТУР—Русско-туркменский словарь, Ашхабад, 1948.
90. РУ—Русско-узбекский словарь, Москва, 1954.
91. РУЙ—Русско-уйгурский словарь, Москва, 1956.
92. РЧ—Русско-чувацкий словарь, Москва, 1951.
93. SDD—Türkiye de halk ağzından söz derleme dergisi, cilt: I, Istanbul, 1939.
94. ТР—Турецко-русский словарь, Москва, 1945.
95. ТР сөз.—Туркменче-русча сөзлүк, Ашхабад, 1940.
96. TS—Türkçe sözlük, Ankara, 1959.
97. ТУВР—Тувинско-русский словарь, Москва, 1955.
98. УЗБ.—А. Боровков, З. Ма'руфов, Т. Шермухамедов, Ўзбек тили, I қисм, морфология, Ўқувпеддавнашр, 1955.

МҮНДӘРИЧАТ

Иәк сөз	5
Китабда берилән рајон вә кәңд адларынын ихтисары	8

Фонетика

Сәслиләр вә оңларын вариантлары	13
Уаун сәслиләр	—
Ғыса сәслиләр	16
Бурун сәслиләри	18
Сәслиләрин әвәзләнмәси	20
1. Архасыра сәслиләринин өнсыра сәслиләрлә әвәзләнмәси	—
2. Өнсыра сәслиләринин архасыра сәслиләрлә әвәзләнмәси	22
3. Додагланан сәслиләрин додагланмајан сәслиләрлә әвәзләнмәси	24
4. Додагланмајан сәслиләрин додагланан сәслиләрлә әвәзләнмәси	25
5. Ачығ сәслиләрин гапалы сәслиләрлә әвәзләнмәси	27
6. Гапалы сәслиләрин ачығ сәслиләрлә әвәзләнмәси	29
Аһәнк гануу	30
1. Аһәнки мөһкәм сахлајан шивәләр	31
2. Аһәнки аз һалларда позан диалект вә шивәләр	—
3. Аһәнки позан диалект вә шивәләр	32
4. Дамағ аһәнки	34
5. Додағ аһәнки	35
Сәслиләрин артымы	—
Сәслиләрин дүшүмү	38
Һеча дүшүмү	39
Сәссизләр	40
Сәссизләрин әвәзләнмәси	42
Сәссизләрин артымы	54
Сәссизләрин дүшүмү	57
Ассимилјасија	60
1. Там ирәли ассимилјасија	—
2. Јарымчығ ирәли ассимилјасија	63
3. Там кери ассимилјасија	—
4. Јарымчығ кери ассимилјасија	65
Диссимилјасија	—
1. Ирәли диссимилјасија	—
Кери диссимилјасија	66
Јердәјишмә	—
Сөз көкләриндә сәссизләрин ғошалашмасы	69
Дифтонглар	70
Вурғу	—

Морфолокија

Исим	78
а) Садә исимләр	—
б) Дүзәлтмә исимләр	—
в) Мүрәккәб исимләр	83
1. Исимләрдин һал категоријасы	85
2. Мәнсубијјәт категоријасы	91
Мәнсубијјәт шәкилчили исимләрдин һалланмасы	—
3. Хәбәрлик категоријасы	—
Сифәт	101
а) Садә сифәтләр	—
б) Дүзәлтмә сифәтләр	103
в) Мүрәккәб сифәтләр	104
Сифәтин дәрәчәләри	105
Сај	105
Сыра сајлары	—
Кәср сајлары	106
Әвәзлик	—
1) Шәхс әвәзликләри	—
2) Ишарә әвәзликләри	109
3) Гејри-мүәјјән әвәзликләр	110
4) Суал әвәзликләри	—
Фе'л	—
Мәсләр	111
Фе'лин гурулушча нөвләри	112
а) Садә фе'лләр	—
б) Дүзәлтмә фе'лләр	113
в) Мүрәккәб фе'лләр	114
Фе'лин шәкилләри	115
1. Әмр шәкли	—
2. Хәбәр шәкли	117
1) Кечмиш заман	—
2) Индики заман	122
3) Кәләчәк заман	125
4) Узаг кечмиш	130
5) Битмәмиш кечмиш	131
6) Гәти-кәләчәкли кечмиш	132
7) Гејри-гәти кәләчәкли кечмиш	133
Арзу шәкли	134
Арзу шәклинин һекајәси	135
Вачиб шәкли	136
Вачиб шәклинин һекајәси	138
Шәрт шәкли	139
Шәрт шәклинин һекајәси	140
Фе'лин бачарыг аспекти	141
Фе'ли бағламалар	142
Зәрф	143
1. Садә зәрфләр	—
2. Дүзәлтмә зәрфләр	—
3. Мүрәккәб зәрфләр	144
Гошма	145
Бағлајычы	147
Нидә	149

Синтаксис

Имуми гејдләр	153
Үдарә әлагәсинә даир бәзи гејдләр	155
Тә'јини сөз бирләшмәләри	156
1) биринчи нөв тә'јини сөз бирләшмәләри	157
2) икинчи нөв тә'јини сөз бирләшмәләри	158
3) үчүнчү нөв тә'јини сөз бирләшмәләри	159
4) мүрәккәб тә'јини сөз бирләшмәләри	161
5) тәктәрәфли бирләшмәләр	—
Садә чүмлә	162
Суал чүмләси	—
Шәхсиз чүмлә	163
Чүмлә үзвләри	—
Мүбтәда	—
Хәбәр	167
а) Садә фе'ли хәбәр	—
б) Садә исми хәбәр	168
в) Мүрәккәб фе'ли хәбәр	169
г) Тәркиби исми хәбәр	170
д) Мүрәккәб исми хәбәр	171
Хәбәрә аид бәзи хусусијјәтләр һаггында	172
Мүбтәда илә хәбәрдин үзләшмәси	174
Тамамлыг	175
Тамамлыгын ифадә васитәләри	176
Тә'јин	177
Тә'јинин ифадә васитәләри	178
Зәрфлик	179
Зәрфлијин мә'начә нөвләри	180
Зәрфлијин ифадә васитәләри	—
Чүмләндин һәмчинс үзвләри	181
Әлавәләр	183
Чүмләдә сөзләрин сырасы	184
Чүмләдә тәкратлама һаггын а	185
Чүмләдән кәрә гошмасынын дүшмәси	—
Мүрәккәб чүмлә	—
Табесиз мүрәккәб чүмләләр	186
Табели мүрәккәб чүмләләр	187
1. Тамамлыг будаг чүмләси	—
2. Тә'јин будаг чүмләси	188
3. Мүбтәда будаг чүмләси	189
4. Хәбәр будаг чүмләси	—
5. Тәрзи-һәрәкәт будаг чүмләси	—
6. Заман будаг чүмләси	190
7. Јер будаг чүмләси	—
8. Кәмијјәт будаг чүмләси	191
9. Сәбәб-нәтичә будаг чүмләси	—
10. Шәрт будаг чүмләси	192
11. Гаршылыг (күзәшт) будаг чүмләси	—

Лексика

Нахчыван групу диалект вә шивәләринин лүгәт тәркибиндә тарихи дөврләрдин изләри	197
Азәрбајҹанда совет һакимијјәти гурулдугдан сонра Нахчыван групу диалект вә шивәләринин лүгәт тәркибиндә әмәлә кәлән дәјишикликләр	202

Неологизмлар	202
Терминологичи характер дашымајан сөзләр	203
1) Әдәби дилдә ишләнмәјән вә ја надир һалларда тәсәдүф едилән сөзләр	—
2) Омонимләр	206
3) Синонимләр	207
Ајамалар	207
Терминологичи характер дашымајан сөзләр	—

Лүгәт

Мәтнләр

Әсәрдә истифадә олуған әдәбијјат вә бунларын ихтисары . 318

Нәшријјат редактору *Р. Әлијев*
Техники редактору *В. Погосов*
Корректору *М. Натиға*

Чапа имзаланмыш 13/XII-1962-чи ил. Кағыз форматы 60×92¹/₁₆.
Кағыз вәрәғи 10,25. Чап вәрәғи 20,5. Нәс-нәшријјат вәрәғи 17,95. Ф118103.
Сифарини 572. Тиражы 1000. Гијмәти 1 ман. 35.

Азәрбајҹан ССР Мәдәнијјәт Назирлијинин «Гызыл Шәрг» мәтбәәси.
Бакы, Гәззи Асланов күчәси, № 80.